

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

Batthyány Lajos végső napjai
és végső útjai

Kossuth Šumadijában

Jó-e a multikulturalizmus a nőknek?

Adalék Újvidék nőtörténetéhez

Apuliai (Anjou) Izabella,
az egyik legszomorúbb
sorsú magyar királyné

Vajdasági magyar nők élettörténetei

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XXXVII. évfolyam, 2007., 1. szám

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ

Fő- és felelős szerkesztő:

Németh Ferenc

A szerkesztőbizottság tagjai:

Fábri Miklós

Fehér Kálmán

Kartag-Ódri Ágnes

Ózer Ágnes

Papp Árpád

Kéziratgondozó:

Simon Teodóra

Kecskés Mária

Tördelőszerkesztő:

Buzás Mihály

nka

Nemzeti Kulturális Alap

E számunk támogatói: a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

TARTALOM

	<i>Más szóval</i>	
Törzsök Erika	A határokon átnyúló régióké a jövő.	5
	<i>Jelen és múlt</i>	
Katona Tamás	Batthyány Lajos végső napjai és végső útjai.	9
Csorba Béla	Kossuth Šumadijában	22
	<i>Műhely</i>	
Kartag-Ódri Ágnes	Jó-e a multikulturalizmus a nőknek?	26
Ózer Ágnes	Adalék Újvidék nőtörténetéhez.	40
Hardi Irsai Angéla	Apuliai (Anjou) Izabella, az egyik legszomorúbb sorsú magyar királyné.	45
Bánszky Mária	Vajdasági magyar nők élettörténetei.	55
	<i>Nézőpont</i>	
Major Nándor	A vég kezdete?	58
Bálint István	Hogyan jutottak idáig?	76
Burányi Nándor	Történelem: tények és előítéletek	92
Horváth Gergely Krisztián	A helytörténettől a társadalomtörténetig	96
	<i>Visszapillantás</i>	
Silling Léda	A kupuszinai csonttrákó parasztember	110
Papp János	A csorvási lakodalmas.	119
	<i>Szemle</i>	
Bálint István	Egy könyv, amely már bejutott Európába.	124
	Szerkesztőségi közlemény	128

Törzsök Erika

A HATÁROKON ÁTNYÚLÓ RÉGIÓKÉ A JÖVŐ

Miközben politikusaink szerte a Kárpát-medencében időt, szót, energiát nem kímélve például az úgynevezett Szülőföld Alap jövőbeni mintegy kétmilliárd forintját, és annak elosztása fölötti rendelkezést vitatják, s miközben a 2007-es költségvetés határon túli magyarok támogatására szánt tízmilliárdjának az előző évihez viszonyított nagyságrendjét féltik a „nem nemzeti” kormánytól, nem vesszük észre azokat a történelmi változásokat, melyek bennünket, magyarokat felkészületlenül érnek.

Holott célszerű volna szembenézni a felgyorsult idővel. Igaz, mi 1990 után nem sokat tettünk hozzá, hogy változzon a világ. Jól beleszoktunk a vereségeink után kialakult beletörődésbe, amit most a „néma többség kommunizmust utáló bátor, ámbár hallgatag ellenállásának” neveznek ama rendszer akkor hűségese, jól pozicionált figurái, bár most épp nem vereségről, hanem lehetőségéről szól a történelem.

Mintha mi mentálisan egyáltalán nem volnánk képesek változni. Szeretünk megvertek lenni, szeretjük a külső és belső határainkat, amelyek sajátos feudális-familiáris kasztrendszerünket újra és újra revitalizálják, sőt ragaszkodunk hozzájuk, mert már olyan jól kitanultunk bennük és velük élni, hogy most „drámai” nehézséget okoz új, egyéni és kollektív stratégiákat kitalálni, netán gyakorolni.

Itt tizenhat évvel a rendszerváltás után mindenki sértett, kifosztott, a kommunizmus áldozata lett. Azon vitatkozunk, hogy a fasiszmus ideológiája jegyében, de a magyar parlamentben meghozott zsidótörvényeket követően az 1944–1945-ben megölt ötszázezer honfitársunk, vagy mégis inkább mi, az élők, a kommunizmus áldozatai, vagyunk a nagyobb vesztesek. Csillagó szemű egyetemisták követelnek elégtételt nagyszüleik 1951-ben elvett tanyája okán, és követelnek tandíjmentességet 2006-ban.

Mert mi mindannyian kisebbségben vagyunk a „Hatalommal” szemben, még ha megszűnt is a diktatúra. A szabadság macerás, kényelmetlen dolog, nem neveltek rá bennünket. Inkább legyen Hatalom és gondoskodjon rólunk. A mi kis familiáris, feudális világunk sok évszázados tapasztalatát nem tudjuk, és nem akarjuk levetkőzni. Nem kívánjuk tudomásul venni, hogy akármilyen

ellentmondásosan és hosszú idő után, de mégis csak sikerült visszajutni legalább ahhoz a helyzethez, amikor is, ha *Kassák Lajos* úgy döntött, elindult és eljutott Párizsig minden útlevél nélkül. Igaz éhezve, fázva, de jöhetett-mehetett. Hosszú évtizedekig generációk éltek eme elemi emberi szabadságjog nélkül, s vált disszidenssé, s veszítette el a hazatérésnek még a reményét is, akinek sikerült elhagynia az országot. S ez így volt Kelet-Európa minden országában és népénél. (Voltak persze fokozatok.)

Most, amikor hivatalosan és visszavonhatatlanul tíz és tízmilliók kerülnek az úgynevezett schengeni határok közé, európai állampolgárokként, mi a szerencsétlen kettős állampolgárságról rendezett érvénytelen népszavazás második évfordulóját ünnepeljük. A kisantanttól reszketünk, mert a szlovákiai magyar párt ellenzékbe került, s biztos így lesz Romániában is, mondjuk félve-reménykedve az örök vesztes szerepében. A kolozsvári táblaüggyről szólva a két magyar oktató kitiltása az egyetemről eléggé kevés nagyvonalú szellemről tesz tanúbizonyságot, de ha a magyar pártok és a magyarországi tudósítások csak erről beszélnek, úgy tesznek, mintha nem tudnák, hogy csaknem tízezer magyar diák tanul ötvennyolc szakon magyarul a Babes-Bólyai Egyetemen. (Vagy, ha valóban nem tudják, akkor pedig miért beszélnek ezekről a kérdésekről?) De ez nem szalagcím, ezzel nem lehet pozicionálni magunkat a politikai piacon.

Így hát természetes, hogy nem lett főcím és téma, hogy a napokban Brüsszelben megkötött megállapodás szerint az Európai Unió új tagjainak állampolgárai – a feltételek teljesítését követően – 2007. december 31-étől útlevél nélkül utazhatnak a schengeni övezet országaiba. Vagyis ezeken a határokon megállás nélkül lehet majd áthaladni: eltűnik, virtuálissá válik a határ. Ugyanúgy, mint ahogy Németországból Franciaországba, ellenőrzés nélkül lehet jönni-menni. Ez óriási jelentőségű dolog, bár nem csak ez a lényege a változásoknak. S természetesen nem arról van szó, hogy ne látnánk: a schengeni határokon belül is vannak komoly problémák. Mégis fontos észrevenni, hogy ma és a közeli jövőben már nem úgy merül fel a kérdés, hogy évente tízmilliárd vagy ennél ötszázezer forinttal több támogatást nyújt-e a magyar kormány hét szomszédos ország magyar lakosságának. Hanem az, fel merjük-e, fel akarjuk-e emelni a fejünket, hogy élhessünk azokkal a lehetőségekkel, a nyílt együttműködések rendszerével, melyek elértek bennünket.

És az is természetes, hogy amikor a világban soha nem látott verseny bontakozik ki immár földrészek között is, Magyarországnak oda kell figyelnie, többek között azokra az egyenlőtlenségekre is, melyek a kisebbségi létből adódnak. A tudomány, a kultúra, az oktatás területén jelen kell lenni, mert az adott államok nem akarják ezeknek a területeknek megadni, sőt egyenesen megtagadják azokat a támogatásokat, amelyek elengedhetetlenek egy multikulturális világban az alapvető intézmények fenntartására, a kisebbségi közösségek pedig nem képesek ezeket az intézményeket csak önerőből fenntartani.

Mégis, a kérdés – jó ha észrevesszük – ma már nem a támogatáspolitikai nagysága és mikéntje, noha természetesen ez is fontos, és ezen is változtatni kell. Hanem az, hogy felkészültünk-e arra a helyzetre, ami már ma is létezik, csak nem akarunk róla tudomást venni. Például: ha az adott régió központja Temesvár, mert az volt évszázadokon át (csak a szerencsétlen XX. század bírt olyan megoldásokat kitalálni, ahol a régióközpontokat elválasztották a régiótól) – akkor egyrészt milyen szerepe lesz Szegednek, a nála négyszer nagyobb Temesvárral szemben, amelynek a tökevonzó képessége már ma is többszöröse, mint Szegedé? De végiggondolhatjuk ezt Nyíregyháza–Szatmár viszonylatától kezdve, Debrecen–Nagyváradon át valamennyi kényszerpályás régió- és városfejlesztési világunkban. Egy prosperáló Románia és Szlovákia közös térséggé váló régióiban a többségnek és kisebbségeknek is új helyzete lesz. Erre fel kell készülni! Nem azt mondom, hogy holnapra „megforgatja az egész világot” ez az új kihívás. Csak úgy gondolom, hogy ezen érdemes gondolkozni, és mindezt érdemes tudatosítani magunkban, mert hiszen már tegnap is késő volt.

Ebben az összefüggésben új dimenzióba kerül a kisebbségi kérdés is. Azok a források, melyek az egyes térségeket elérik, olyan jelentőségűek, ha nem jelentősebbek, mint a második világháború utáni Európába érkező Marshall segítség volt, mely négy éven keresztül az akkori Egyesült Államok GDP-jének 1 százalékát juttatta Európa nyugati államainak. Milyen virágzó fejlődés követte azt! Az európai jóléti állam.

Ma itt, Kelet-Európában, kisebbség és többség, azon a jogon, hogy ott él abban a régióban, jogosulttá válik, hogy a térségbe érkező forrásokat hasznosítsa, elmaradt infrastruktúráját, intézményeit fejlessze, a szinergikus hatást kihasználja, versenyképessé váljék, a lehetőségéből realitást teremtsen.

Az ágazati és operatív programok nyolcezer milliárdos nagyságrendje 2007 és 2013 között Magyarország esetében – együttműködve Szlovákiával és Romániával, ahol ugyancsak jelentős források jelennek meg –, továbbá az Európai Területi Együttműködés és transznacionális források milliárdjai, melyek a távolabbi regionális együttműködéseket biztosíthatják (lásd: Székelyföld), jelentősen javíthatják versenyképességünket, s ennek részesévé válik a kisebbségben élő magyarság nagy többsége is.

Magyarországnak helyzetbe kell hoznia az ebben a térségekben élőket. Ez a valódi feladat. Ez lehet program. Ennek részese lehet a tömbmagyarság és a szórvány. Nyilvánvaló, hogy külön kell kezelni az említett lehetőségeken kívül maradó helyzetét Kárpátalján és a Vajdaságban; az ügyben nemzeti konszenzusra és az egyedi megoldásokra lenne szükség. Ebben mindenki megtalálhatja a maga szerepét. A parlament, az államfő, a politikai pártok, a kormány, és a szomszédos országok magyarsága is.

Az elmúlt tizenhat évben két jóvátehetetlen hibát követtünk el a kisebbségi helyzetben lévő magyarsággal szemben: 1. Hiba volt kimaradni a privatizációs

folyamatokból; 2. Hiba volt nem létrehozni azokat az alapokat, amelyek lehetővé tették volna, hogy a visszakapott földeket, erdőket, ingatlanokat ne kótyavetyéljék el az ott élők.

Harmadszor már nem kellene hibázni. S ha jól sáfárkodunk a történelem adta lehetőséggel, az oly gyakran hangoztatott autonómiakövetelés sem tűnik majd a semmibe. Téves az a vélekedés, hogy Magyarországon nem éreznénk át: gyakran milyen keserves a kisebbségi lét. Átérezzük és tudjuk, hogy mi minden mentek keresztül a szomszédos országokban élő magyarok, akik önhibájukon kívül kerültek egykor a határon túlra. Ez megkerülhetetlen össznemzeti kérdés. A szolidaritás és az együttműködés szellemében-akaratával ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy az új történelmi helyzet adta lehetőségeket ki lehet, és ki kell használni.

A szerző a Magyar Köztársaság miniszterelnöki hivatalának kisebbségpolitikai főtanácsadója, szövegét beleegyezésével közöljük.

Katona Tamás

BATTHYÁNY LAJOS VÉGSŐ NAPJAI ÉS VÉGSŐ ÚTJAI

EGY HADBÍRÓ KIFAKADÁSA

1849. október 5-én, pénteken reggel 7 óra körül egy katonatiszt rázta fel álmából Batthyány Lajos grófot. „Gyorsan, gyorsan felkelni, most fogják kihirdetni az ítéletet” – mondta. Az első független és felelős kormány volt miniszterelnöke megmosakodott, felöltözött – szokásához híven fekete öltönybe fehér inggel és mellénnyel –, és sietett fogsága színhelyének, a pesti óriákszárnyának, az Újépületnek abba a termébe, amelyben a hadbíróság ülésezett. Az előszobában aztán jó negyedóraig várnia kellett, mert bent a teremben valami szokatlan történt. Ludwig von Leuzendorf lovag hadbíró százados, aki január óta vezette a vizsgálatot Batthyány ügyében, mihelyt meglátta a Haynau tábornagytól jóváhagyott halálos ítéletet, az asztalra csapta az iratot, azt mondta, hogy ez egyszerűen gyalázat, ezt az ítéletet nem hajlandó kihirdetni, keressenek más hadbíróhoz. Sikertelenül előkeríteni Pankraz Kanzler hadbíró századosot, ő vezettette be Batthyányt a haditörvényszék elé. Batthyány megállt a hosszú asztal egyik végénél. Szemben vele állt a hadbíró és az elnök, egy vezérőrnagy, kétoldalt pedig a bíróság tagjai: két őrmester, két hadnagy, két százados, két őrnagy, két alezredes, két ezredes. Az ítélet Batthyány döbbenetére felségárulás miatt gyalázatos, kötél általi halálra szült. Záradék, amelyben a halálbüntetést kegyelemből fogságbüntetésre enyhítik, nem volt. A hadbíró eltörte a kis fehér pálcikát, és Batthyány Lajos grófot elvezették a siralomházba, egy emeleti, utcára néző szobába.

Meg kell magyarázzuk még, mi ragadtatta Leuzendorft erre a katonai fegyelemre fittyet hányó ingerült viselkedésre. (Vetélytársa, Euthym Nedelković hadbíró százados és főnöke, Liborius Willibald Skacel „katonai feltörvényszéki valóságos tanácsos” mindent elkövetett, hogy Leuzendorft meg is büntessék érte.) A különben fegyelmezett gondolkodásáról ismert 38 esztendőes hadbíró remek elemző képessége, alapos jogi és lélektani ismeretei, valamint rendkívüli munkabírása miatt tisztelték. Leuzendorf eleinte hajlandónak és képesnek mutatkozott a hadbíró mindkét kötelező feladatának ellátására: a vád képviselőtére és a védelem képviselőtére. Windisch-Grätz herceg főparancsnoksága idején

erre mód is volt, mert a herceg – noha Batthyányról elítélő véleményt formált – külön felhívta a hadbíró figyelmét arra, hogy a vizsgált személy mellett szóló adatokat is gondosan gyűjtse össze. Windisch-Grätz sógora, Schwarzenberg herceg osztrák miniszterelnök – a halovány vámpír, ahogy Széchenyi találóan elnevezte – ezzel aligha értett egyet. Meg is győzte Leuzendorft, hogy politikai okokból halálra kell ítélnie Batthyányt, hogy utána az uralkodó élhessen a megkegyelmezés jogával. Erre 1849. augusztus 29-éig az osztrák minisztertanácsok határozatai lehetőséget is adtak. Aznap azonban a Bécsbe visszatérő Ferenc József az előterjesztés egyik legfontosabb pontját megváltoztatta. Hermann Róbert finom elemzéssel igazolta, hogy ez a beavatkozás magától az uralkodótól származik. A korábbi szöveg szerint Haynaunak minden magyarországi halálos ítéletet jóváhagyásra fel kellett volna küldenie Bécsbe. Ferenc József közbelépése nyomán Schmerling igazságügy-miniszternek át kellett húznia az eredeti szöveget, és jellegzetes kerek betűivel fölé írnia, hogy „azokról a személyekről, akiken a halálbüntetést végrehajtották, esetről esetre tegyen jelentést nekem”. Schwarzenberg nem nagyon bánta az uralkodói közbelépést, hiszen így a tiltakozó nagyvilág előtt Haynau lehetett tolni a kivégzésekért a felelősséget, Ferenc József és a kormány keze pedig, ha nem is tiszta, de legalább moshatómosogatható lett. Haynau, bármilyen kényszeredetten és rosszul indokolta is Leuzendorf Batthyány halálos ítéletét, ezt hagyta jóvá és elrendelte október 6-án való végrehajtását, és nem törődött a bátran és nyomatékosan megfogalmazott kegyelmi előterjesztéssel, pedig az azzal végződött, hogy „a haditörvényszék valamennyi bírāja egyöntetűen s a legcsekélyebb befolyásoltatás nélkül a legmelegebben folyamodott az elítélt számára kegyelemért”.

BATTHYÁNYNÉ ÉS A PARÁNYI TÖR

Mihelyt Batthyány elment, hogy meghallgassa az ítéletet, inasa, Németh János elkezdte a cellát és az ágyat rendbetenni. Ez a Vas vármegyei parasztyerek eredetileg Batthyány tanulóársának került a grófi család szolgálatába, végül Batthyány inasa lett. Döbbenet vete tudomásul, amikor a foglár közölte vele, hogy a gróf már nem fog a cellába visszatérni, hiszen halálra ítélték és a siralomházba vitték. Németh János azonnal kocsiba ült, sietett a rossz hírrel Batthyánynéhoz a Cziráky-házba. A grófné azonnal szaladt a Pesten lévő osztrák generálisokhoz, Liechtenstein herceg azonban letagadtatta magát, Kempen altábornagy pedig nem volt hajlandó maga elé bocsátani sem az asszonyt, sem Batthyány kislányait, akiket nevelőnőjük, a francia Chomé kisasszony vitt magával, hogy meglágyítsa a zordon katona szívét. Mindhiába. Végül az aulikus Károlyi Lajos gróf ki tudta járni, hogy Batthyány öt percre láthassa feleségét. Szapáry Antal gróf vállalta, hogy az Újépületbe kíséri Batthyánynét, de meg kellett ígérnie, hogy az asszony a látogatás után azonnal elhagyja Pestet. Sza-

Batthyány Lajos

Batthyány Lajosné Zichy Antónia

pár egy elejtett szava – reméli, hogy a volt miniszterelnöknek van valami szabadítója, amely lehetővé teszi, hogy a gonosztevők megszégyenítő halálnemét elkerülhesse – meggondolkoztatta Batthyányt. Mérget a gyógyszerházak senkinek sem szolgáltathattak ki, Batthyány azonban magához vett egy parányi rugós zsebkést, hátha a látogatás során oda tudja csempészni az urának.

A főporkoláb először tévedésből Fekete Imre kőspallagi paraszt-gerilla siralmházába vezette az asszonyt. Fekete Imrét azért ítélték halálra, mert elfogott egy osztrák futártisztet. Nem ölte meg, nem rabolta ki, de elvette tőle mindazt, amit a tisztnek mint futárnak célba kellett volna juttatni. (Az ártatlan szokolyai református papot, akinél az elvett írásokat Fekete Imre elhelyezte, az osztrákok agyonlőtték.) A korán megöszült, apró termetű Fekete cellájából átvitték az asszonyt a hatalmas termetű, de a fogságban szintén össze csavarodó Batthyány siralmházába. Ez egy első emeleti, utcára néző cella volt. Az emberek összeverődtek az ablak alatt, nézték, hogyan jár fel és alá Batthyány, megbámulták az asztalon a két égő gyertya közé állított feszületet és a cellában feltűzött szuronnal vigyázó két őrt. Végül katonákat kellett kiküldeni, hogy a kíváncsiskodókat elkeressék. Batthyány sírva borult férje nyakába, alig tudott valamit mondani. Batthyány nyugodt hangon rendelkezett, kérte, hogy az asszony menjen külföldre a gyerekekkel. „Jobb egy szerény sors, mint alamizsna azoknak a kezéből, akik őket árvákká tettek.” Amikor a hadbíró és a kíséző tiszt néhány szót váltott egymással, Batthyány végre oda tudta súgni: mérget nem tudott szerezni, de kést hozott. Batthyány mohón kapott a parányi fegyver után. Ekkor a kíséző nyersen közölte, hogy az öt perc letelt, többé egy szót sem válthatnak egymással.

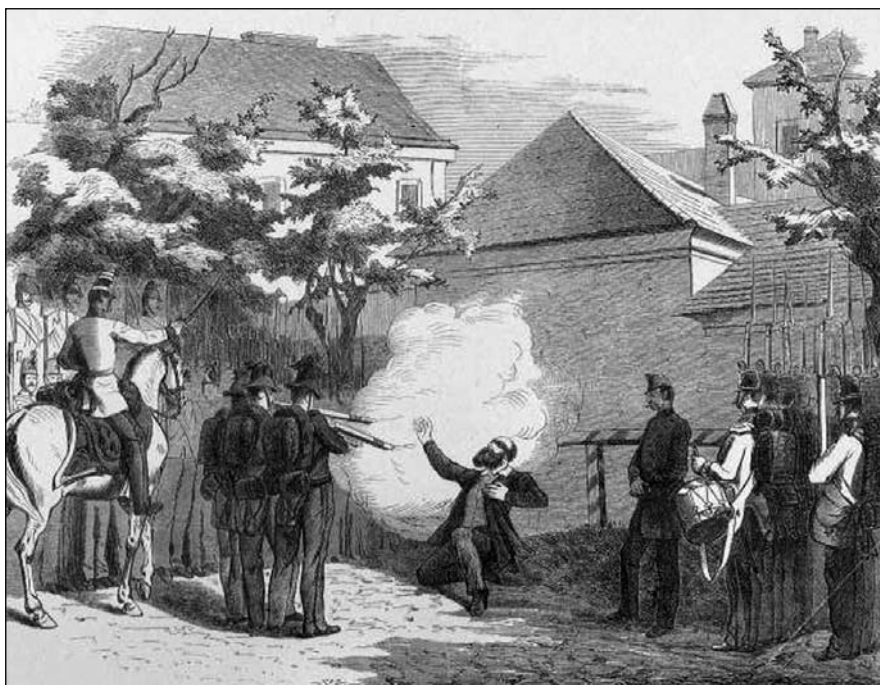
(El kell mondani, hogy az okos és jellemes Batthyány Lajosné Zichy Antónia huga, a nagyon szép és nagyon könnyelmű Károlyi Györgyné Zichy Karolina másként írja le mind a kis tört, mind az átadását. Szerinte ő látogatta meg álruhában a volt miniszterelnököt, akihez köztudomás szerint gyengéd szálak fűzték, és ő adta át a olasz jelmonddal ékesített tört párnába rejtve sógorának. A leírás felettébb valószínűtlen. Zichy Karolina a szabadságharc végnapjaiban már Klapka György tábornokkal kacérkodott, genfi önkéntes száműzetésének idején pedig Klapkának és Károlynénak közös törvénytelen gyermeke is született.)

Batthyány papot is kért. Először a pest-józsefvárosi plébánost, a derék Szántóffy Antalt akarták beküldeni hozzá, de nem tudták elérni. Így az ifjú Károlyi Sándor gróf francia nevelőjét, Planté abbét kérték meg, és ő hosszan el is beszélgetett Batthyányval. Gyónásról szó sem lehetett, mert mind az örök, mind a kíséző tiszt és a hadbíró olyan közel álltak hozzájuk, hogy minden szavukat hallották. Ennek ellenére Planté hosszasán faggatták utóbb, mert azt hitték, hogy ő csempészte be a fegyvert a siralmházba.

Este fél tízkor Batthyány megírta gyönyörű búcsúlevelét feleségéhez, majd a siralmházba lehozott ágyra ledőlt és betakarózott. Mivel az örök ott álltak az

Batthyány Lajos cellája az Újépületben

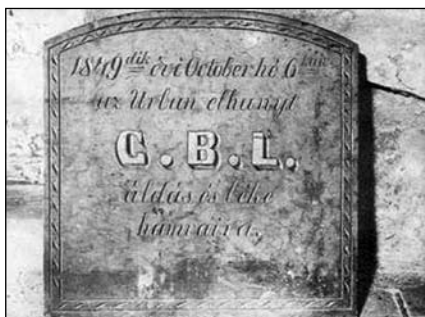
Batthyány Lajos kivégzése

*Batthyány Lajos mellénye
a kivégzés golyónyomaival*

Tollkése

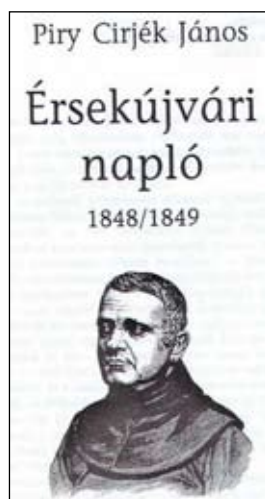
*Eredeti sírtáblája, amely felirattal
befelé volt elhelyezve
a pesti Ferences-templom kriptájában*

*Batthyány holttestét átszállítják
a Ferenc-rendiek sírboltjába*

*Emléktáblája
a pesti Ferences-templom kriptájában*

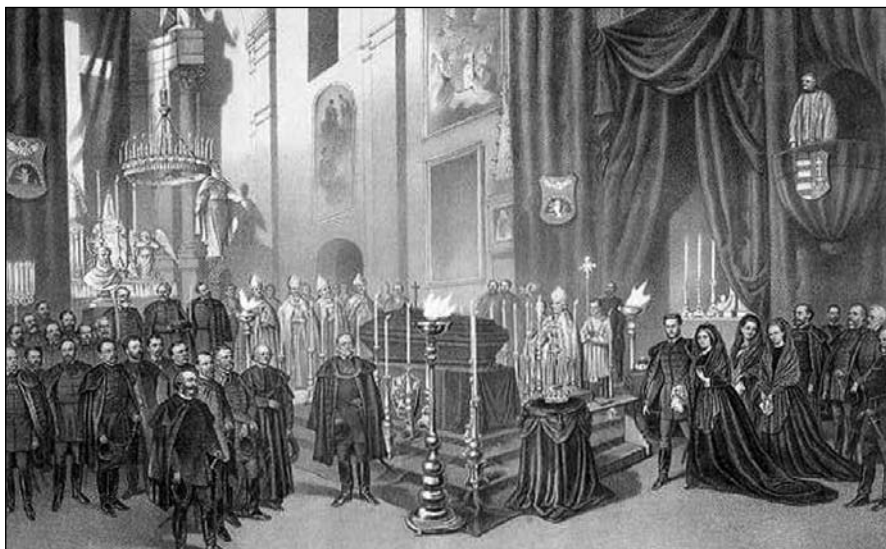

ágy mellett, pisszennie sem volt szabad. Először szíven akarta szúrni magát, de a kés megakadt az egyik bordán. A gyenge és tompa pengével a csuklóján sem tudta átvágni az ereket. Végül a hegyes kis kést a nyakába döfte. Ha egy kicsit hátrábbra megy a döfés, azonnal meghal. Így is felszakadt néhány nyaki ér. Mikor másnap a porkoláb költögette, hogy induljanak az akasztófához, gyanússá vált az arc halálos sápadtsága. Felhajtották a takarót, és a szó szoros értelmében vérben fürödve találták a halálraitétet, az ágy alatt tócsában állt a bőrlepedőn és derékaljon átszívargó vér. Képtelen történet vette kezdetét. Behívták az Újépület egyik foglyát, Balassa János híres orvosprofesszort, de ő azt mondta, hogy Batthyány néhány perc múlva meghal. A közútálatnak örvendő börtönorvos, Beé doktor bekötözte a nyaki sebet. Batthyány leszakította a kötést, mire még jobban kezdett folyni a vér. Most már lekötötték a gróf kezét, szájába kávé és konyakot erőltettek, igyekeztek megmenteni az életét – hogy aztán megölhessék. Akasztásról a nyakon levő szörnyű seb miatt szó sem lehetett, végül Kempen altábornagy kiadta az utasítást: mindenképp még aznap ki kell végezni az elítélteket. Délután agyonlőtték Fekete Imrét – ha a főbűnös Batthyányra is ez a büntetés vár, a kevésbé súlyos vétekekkel terhelt Fekete Imrét nem akarták a miniszterelnökénél szigorúbb büntetéssel sújtani. Este 6 órakor kitámogatták a vérveszteségtől elgyengült Batthyányt oda, ahol ma az örökmécses van. A miniszterelnök Ungváry Györgyre, a Ferdinánd-huszárezred ezredlelkészére támaszkodva tette meg az utolsó lépéseket. Nem akarta, hogy a nézőközönség azt higgye, hogy fél. Örömmel látta, hogy a téren nincs akasztófa. A pap kötötte be a szemét, a féltérdre ereszkedő Batthyány pedig felkiáltott: „Gyerünk, vadászok! Éljen a haza!” A kivégző osztag három tagja, Lakits, Weber és Wurda közvadász gondosan célzott. A középen álló golyója Batthyány homlokát, a két szélső Batthyány szívét járta át. A fehér mellényen mind a mai napig láthatók a golyónyomok.

AZ ELSŐ TEMETÉS

Késő este a Rókus kórházba szállították Batthyány holttestét. Hausmann Ferenc doktor a homlokon ütött lyukat fekete tapasszal fődte be, utána pedig engedélyt kért és kapott Koller Ferenc polgármestertől, hogy éjszaka egy kopersóval átkelhesse a katonai őrvonalon.

Mostanra előkerült Szántóffy Antal plébános is, egy pécsi sváb család, az Ackermann család magyar érzésű tagja. Este már tárgyalta a pesti ferences rendházban Dank Agáppal, a házfőnökkel. „Csendben, zárt ajtók mögött arról folyt a tanácskozás, hogy miként eszközlendő a megdicsőült holttemének elrejtése – a zárdában. Az akkori körülmények között nagyon is indokolható félelem könnyen találhatott volna kifogásokat, hogy a veszélyes tisztet magáról s a főnöksége alatti házról elhárítsa. De Agáp, ellenérvek helyett, a holttemet elrej-

Batthyány Lajos gyászmiséje a ferencesek templomában

tését a legszentebb indokok által parancsolt tisztjének tartá” – írta Dank Agáp elbeszélése alapján a Vasárnapi Ujság 1870. évi folyamában Beszédes Kálmán. – „Nem várta, hogy őt a szerencsétlen özvegy esengve kérje, elég volt tudnia, hogy a holttetem a Rókus Kórház halotti kamrájába vitetett, hol arra a legnyomorultabb eltakarítás, a kórházi szegény halottaknak oly módú eltemetítése vár valamely közös sírgödörbe, melynek folytán az egyesnek kiléte felől minden nyom vele együtt eltemetetik.”

Szántóffy mindenestre megásatta Batthyány sírját a józsefvárosi temetőben. Szándékosan olyan kicsinyre, hogy a koporsó semmiképp se férjen bele. Tettetett haraggal összeszidta a sírásót, majd máris indultak visszafelé. Az álmos örök azt hitték, hogy a temetés megtörtént, hogy az egyszerű fenyőfa koporsó üres. A szekér tehát megint átjutott az örvonalon, és jóval éjfél után megérkezett a pesti ferences templom elé. A ferences tartományfőnök, Dank Agáp hűséges ember volt. Hűséges volt az uralkodóhoz, de a Batthyány családhoz és személy szerint Batthyányhoz is. „Az éj beálltával szertartásos ruháit felölté; kis keresztet vőn kezébe, s egy szerzetestársával, ki szenteltvíztartóval s viaszgyertyával látta el magát, a kijelölt órát nyugodtan várta” – folytatódik Beszédes leírása. Amikor a kórház szegényes kocsija megérkezett, csendben kinyitották a mai torony alatti kaput, levették, majd a kriptába levitték a koporsót. Megtekintették a halott miniszterelnököt, majd a kriptának a Mária-oltár alatti részén a legalsó sírüreget kinyitották, a koporsót elhelyezték, végül az üreget lezárták a máris kifaragott kőtáblával. „1849dik évi October 6kán az Urban elhunyt G. B. L. áldás és béke hamvaira” – szölt a felirat, amelyet elővigyázatosságból

*Károlyi Györgyné
Zichy Karolina*

nem rendesen, hanem a szöveggel a koporsó felé fordítva helyeztek el, mintha a sírűreg még mindig üres volna. „Másnap a gyengén beszegzett koporsó fedelét néhány szerzettársainak jelenlétében Dank felemeltette. A feketére mázolt közönséges fenyőfa koporsóban a holttemet feje alatt forgács volt, ruhája bársony házi zekéből s fekete posztó pantallomból állt, homlokán fekete tapaszvászson fedte azon pontot, hol a golyó átfúródott... Ismételt beszentelés után a koporsó fedelét kellően beszögezve, a holttemetet fejfelé elhelyezvén a sírűregben azt megbízható kőművesek segélyével erősen befalazták.”

Több mint húsz évig nyugodott ebben a sírban zavartalanul Magyarország első felelős miniszterelnöke.

A MÁSODIK TEMETÉS

A kiegyezés után lehetővé vált Batthyány méltó eltemetése. Pest város vállalta magára ennek gondos megszervezését. A Kerepesi úti temetőben Batthyány síremléke volt az első nagy mauzóleum. Egy fiatal építész, Schickedanz Albert tervezte. 1872-re készült el teljesen. A tervek közt olyan is volt, amelyen Batthyány hatalmas szoboralakja állt volna a sírpítmény tetején. Kár, hogy nem ez a terv valósult meg, mert Batthyáynak azóta sincs szobra Budapesten. Kivegyezésének helyén 1926 óta áll a Pogány Mór tervezte örökmécs. Korábban

mindig koszorú volt itt a kövezeten. Illő volna megfelelő mellvéddel látni el az örökmécszet vagy valamiféle díszburkolattal biztosítani, hogy ne gépkocsiparkolónak használják. A Budavári Önkormányzat a Batthyány téren két elképzelhető helyszínt is kijelölt egy Batthyány-szobor számára. Talán október 6-ára meg is valósulhat a régóta esedékes szoborállítás.

A gyászmise és a temetés napjának 1870. június 9-ét tűzték ki. A földi maradványokat előzőleg új, pompás koporsóba helyezték át. A ferences templom sírűregének felnyitásakor 1870. március 29-én megállapították, hogy bár a régi fenyőfa koporsó a kriptában szétesett, Batthyány őszbe csavarodó hatalmas vörösesbarna szakálla még ott volt az átlótt homlokú koponya körül. A koponya alatt a faforgácson a huszonegy évvel korábban kifolyt vér vörösesbarna foltjait is jól lehetett látni. Dank Agáp már nem lehetett ott az előkészületek és a szertartás során: a pápa 1869-ben a világ ferenceseinek második legfontosabb méltóságára emelte, ő lett a rend fődefinitora. A hideg római kolostorban megfázott, és 1870. május 8-án meghalt.

Kitűnő ember lépett Dank helyébe pesti házfőnökként: Piry Cirjék, a kiváló tanár, a XVI. század eleji, többek közt a négyezer soros nagy Szent Katalin legendát tartalmazó Érsekújvári Kódex megtalálója, akinek 1848-ban és 1849-ben vezetett naplóját Koncsol László adta ki 1998-ban. A gyászmisét aligha lehetett volna máshol tartani, mint abban a templomban, ahol Batthyány két évtizedig nyugodott. A remélhetőleg hamarosan helyrehozott kriptában a G. B. L. betűjeles kövön kívül egy szép fehér márványtáblát is őriznek. Ez a felirat olvasható rajta: „E sírűregben őrizték keresztény kegyelettel a budapesti (IV. ker.) ferencrendiek a rémuralom áldozatául esett Batthyány Lajos gróf Magyarország I. alkotm. miniszter elnökének általuk hazafias bátorsággal iderejtett tetemét 1849. évi oct. 6-ától 1870. évi június 9-éig.” A gyászmisét a Vas vármegyei Batthyány megyéspüspöke, Szabó Imre mondta, aki maga is üldöztetést szenvedett a szabadságharc alatti magatartásáért.

A templomban gondosan kijelölték a helyeket mind a családtagok, mind a Batthyány kormány még életben levő tagjai, mind Andrássy Gyula gróf kormányának tagjai számára. A templom körül azonban olyan sűrű volt a tömeg, hogy Deák Ferenc képtelen volt utat törni magának: csak a temetési menetbe tudott beállni. A gyászbeszédet Piry Cirjék mondta az alapigét Jézus Sirák fiának (Ecclesiasticus) könyvéből véve. Az emlékezet és az ima fontosságával kezdte beszédét, majd így folytatta:

„S ezekkel kíván ma nagy halottjának, boldogult gr. Batthyány Lajos első magyar miniszterelnöknek áldozni e nemes város s vele a nemzet, midőn annak hamvadó tetemeit ezen egyház sírűregéből, hol 20 éven túl elrejtve nyugodtak, felvételvé, teljesíteni akarja az írás amaz intelmét: *Fiam! A halotton könnyezz, takarítsd el testét szokás szerint, és ne hanyagold el az ő temetését.* Igen, most kívánja közös részvétellel véghezvinni azt, mit 20 év előtt az akkori hatalom

tenni nem engedett. Akkor a megszentelt szokást ama zordon idők tiltották, de most az önkénytelen mulasztást helyrehozni szent feladatának tűzte ki a hazafiúi kegyelet, mert a megboldogultban a már – Isten jóvoltából – kiderült szabadság és alkotmányosság nemzeti vértanúját ismeri és tiszteli.”

Piry igyekezett tapintatos lenni – írja egy szemtanú, de amikor a golyók nyomát említette, mely a szétroncsolt magas homlokon ma is látható, akkor úgy tett, mintha a Nemezis nemtője lebbentette volna meg egy percre sötét szárnyait. Mikor pedig az országszerte tisztelt özvegyet aposztrofálta, akkor minden szem a gyászoló nemes alakja felé fordult, s a szemekben a meghatottság könnye csillogott. Végül felhangzott Komócsy Józsefnek Mosonyi Mihály által zenésített gyászdala, mely így kezdődik: Hajtsátok meg a zászlókat le a földig...

A menet nem a mai Kossuth Lajos utcán indult el – az akkor még csak fele olyan széles volt, mint ma – hanem a Kecskeméti utcán, Múzeum körúton és a mai Rákóczi úton jutott el a temetőig. A korabeli sajtó úgy ítélte, hogy kétszáz-ezer ember vett részt a menetben. Az 1869. évi népszámlálás szerint az akkori Budának, Óbudának és Pestnek összesen 270 685 lakosa volt. Batthyány temetése tehát valóban a nemzet gyásza és méltó emlékezése volt.

AKI NEM BOCSÁTOTT MEG

1867. június 8-a, Ferenc József királyunk koronázásának napja örömnép volt. Halász Imre írja meg *Egy letűnt nemzedék* című kitűnő emlékezésének Batthyányról szóló fejezetében azt a pillanatot, amikor az egyetemi hallgatók be akarták verni egy kivilágítatlan ház ablakait.

„A koronázási napnak estéjén fényárban úszott a főváros. Éjfélre bolyongtam az utcákon. Egy történelmi nap titokzatos glóriája sugározta be az akkor még nemigen nagyvárosias Budapestet. Minden ablak ki volt világítva. Csak egy előkelő úri lakásnak ablaksora volt sötét. Ki lehet az, aki tüntetni merészel a nemzet nagy örömnépén? E kérdés hangzott fel egy felháborodott csoportból. Egy korosabb úr odaszólt: azok özvegy gróf Batthyány Lajosné ablakai. A megilletődés hallgatása vonult végig az emberek arcán. A toronyóra tizenkettőt vert. A hűvös éjjel borzongása suhant át a csendesülő utcákon. Hazafelé indultam, s egy különös érzés rezgettette meg bensőmet: ha igaz volna a régiek naív hite, hogy éjjélkor a halottak néha felkelnek sírjaikból, akkor ezen az éjszakán egy szétroncsolt homlokú férfiú szellemárnya bizonyára ott lebegne hosszasan mélázva ama sötét ablakok előtt.”

A „korosabb úr” állítólag nem volt más, mint Batthyány életének hűséges követője, Németh János, akit Batthyány még búcsúlevelében is feleségének jóindulatába ajánlott.

Erzsébet királyné mindent megtett, hogy valahogy orvosolja „a Habsburg-háznak ezt a szégyenét”. Ezért is adta a maga ötvenezer dukátos koronázási ajándékát – de még az uráét is – az egykori honvédek özvegyeinek és árváinak,

valamint a munka- és keresőképtelen volt honvédeknek. Mindhiába: Batthyányné nem felejtett és nem közeledett. Az özvegy megfogadta ura tanácsát, nem fogadott el alamizsnát azoktól, akik őt özvegyé, gyermekeit árvává tették. Batthyány elkobzott birtokait a kincstár 1867 előtt jobbára eladogatta. 1867-ben csak egy stájerországi uradalom került vissza az özvegy kezébe. Az ikervári kastélyt Batthyányné *visszavásárolta*. Unokája, Emma lányának fia, Batthyány Lajos gróf lakott aztán a kastélyban feleségével, Andrássy Ilonával, tehát egy másik miniszterelnök lányával. Visszakérni az özvegy soha semmit nem kért. Rákóczi óta ekkora vagyont senki nem áldozott fel a hazáért.

1876-ban Erzsébet úgy érezte, hogy történhet valami, ami kapcsolatot teremthet Batthyányékkal. Batthyány Lajos akkor harmincesztendős fia, Elemér híres (és daliás) lovas volt. A gödöllői udvari vadászatokon megismerte, sőt megszerette Erzsébet unokahúgát, a szép és mindössze tizennyolc esztendős Wallersee bárónőt. A királyné észrevette és pártolta ezt a kölcsönös szerelmet. Hiába. Batthyányné azt mondta fiának: Elemér! A gyilkos családjából nem nőszülünk! Nyomatéku­l még hozzátette, hogy ha fia mégis elveszi a bárónőt, a menyegző napján főbe fogja lőni magát. Batthyány Elemér 1932-ben agglégényként halt meg.

Az Újépületet 1898-ban lebontották. Batthyány cellájának kövei mégis megvannak. Egy ott dolgozó építész kispesti családi házá­nak előszobáját és tornácát borította be ezekkel a kövekkel.

A mauzóleumot 1986-ban kifosztották. Helyreállítása, hála a Nemzeti Panteon Alapítványnak megtörtént, homlokzatára még egy Batthyány-dombormű is került. Mindmáig nem oldódott meg azonban az építmény megfelelő szigetelése, az épületbelső folyamatosan vizesedik. Reménykedjünk, hogy egyszer ezt is orvosolni fogják, és hogy a budai Batthyány téren talán már az idén láthatjuk az első mártír miniszterelnök szobrát.

Katona Tamás történész, nyugalmazott külügyi államtitkár, a Batthyány Emlékbizottság tagja, 2007. február 16-án nagy sikerű előadást tartott az Újvidéki Színház nagytermében az első felelős magyar minisztérium elnöke születésének 200. évfordulója alkalmából. Ezt az írást a szerző folyóiratunknak engedte át közlésre.

Csorba Béla

KOSSUTH ŠUMADIJÁBAN

Nemrégiben újabb sajtóadat bukkant fel, mely ismételten bizonyítja, hogy Kossuth Lajos személye mély nyomokat hagyott a szerb nép képzeletvilágában, s azt is, hogy a kormányzó menekülésével kapcsolatos történetek máig érdeklődésre tarthatnak számot a szélesebb közvélemény körében. E prózaepikai hagyomány egyik szegmensére Gerő András történész könyvét ismertetve néhány évvel ezelőtt magam is felhívtam a figyelmet.¹ Részben ennek, részben Dušan Matić egy korábban publikált naplójegyzetének hatására² Jung Károly először egy újságcikkben, később pedig egy tanulmányban³ járta körül tüzetesen a kérdést, tisztázta a történeti irodalom Kossuth és Kossuthné menekülésével kapcsolatos, nemegyszer ellentmondásos magyar és szerb adatait, s kiemelte a kormányzóra vonatkozó, egyelőre csak nyomokban ismert szerb mondakör folklorisztikai és komparatisztikai jelentőségét, véleményem szerint teljes joggal feltételezve azt is, hogy „valószínűnek vehető, hogy a népi képzelet Kossuthné utazását alakította át Kossuth utazásává...”⁴ Tény, hogy Kossuth Lajos sohasem járt Szerbiában, az országhatárt Orsovánál lépte át, mind magát, mind kíséretét a török katonaság védelmére bízva. További sorsát mai életrajzírója így összegzi: „Vidini, majd sumlai tartózkodás után 1850 áprilisától 1851 szeptemberéig a kis-ázsiai Kütahyában volt internálva. Ezt követően angliai, majd féléves amerikai útja után, 1852 nyarán Londonban telepedett le, 1861 májusában Itáliába költözött, előbb Genovába, majd 1865-ben Turinba. (1874 tavasza és 1881 tavasza között a várostól nyolc kilométerre fekvő Baraccone di Collegnóban élt.)”⁵

Minderre azért fontos ismételten felhívni a figyelmet, mert a szerbiai nyugdíjasok feltételezhetően jelentős olvasótáború belgrádi kéthetilapjában a közelmúltban egész oldalas népszerűsítő történeti tárca jelent meg Mađarski bundžija skriva se u Šumadiji (anyanyelvünkre fordítva: A magyar lázadó Šumadijában bujkál) címmel.⁶ A cikk szerzője nem teljesen járatlan a Kossuth-életrajzban, néhány dolgot azonban rosszul ismer. Példának okáért úgy tudja, hogy kezdeti sikerei ellenére a szabadságharc azért bukott meg, mert „a magyar nemzetiségű főtisztek elhagyták, és hűségnyilatkozatukat fejezték ki a bécsi Habsburg koro-

na iránt”. Később azt írja, hogy Kossuth a török fővárosban telepedett le, amerikai útját pedig azzal magyarázza, hogy London nem volt elég biztonságos a számára. Mindez azonban kevésbé érdekes a számunkra. Sokkal fontosabb a tárca címében, majd a szövegben is kifejezésre juttatott információ a magyar szabadságharc vezérének űmadijai rejtőzködéséről. „Miután Kossuthot (...) cserbenhagyták, meneküléséhez az egyetlen lehetőséget az áttekinthetetlen űmadijai erdők jelentették, amelyeket halászladikon ért el, felesége és három gyermeke társaságában. A pedáns bécsi tábornoki kar hamar jelentette Belgrádba a szerb hatóságnak, hogy törekedjenek elfogni a menekülteket, és jutalom ellenében adják át őket az osztrákoknak. Minthogy a szerb önkéntesek között akkor már voltak a bánsági harcokról visszatért sebesültek, reálisan elvárható volt, hogy a szerbek nem fogják kímélni, hiszen nekik rengeteg keserűséget okozot...”⁷ Mint tudjuk, Kossuthot a magyar főtisztek nem hagyták cserben, az emigráció útját jól megfontoltan, tudatosan választotta. A török fennhatóság területére lépve nem tartózkodott mellette családja, s az is pontatlan – noha a magyar történeti köztudatban is egy ideig így élt –, hogy a Dunán áthajózva menekült meg üldözői elől.⁸ Arról nem is szólva, hogy – mint már mondtuk – Szerbiában sohasem járt. Üldözőinek azonban nem voltak pontos ismereteik menekülésének körülményeiről, ezt látszik alátámasztani a Belgrádban 1849. szeptember 19-én kiadott 74. számú parancs (sajnos sem pontos forrását, sem címzettjét, sem pedig aláíróját nem közli Stanimir Božanić): „Mayerhofer úr (Ausztria belgrádi főkonzuljáról, majd az osztrák–szerb seregek tábori főnökéről van szó – Cs. B. megjegyzése) múlt hónap 20-ai levelének másolatából láthatja (vagy láthatják – Cs. B. megjegyzése), hogy ő itt a Belügyminisztériumot tájékoztatja arról/ – és ez a mi igazságügyünket is kötelezi – hogy a hírhedt Kossuth Lajos a jól ismert zimonyi tolmács társaságában Kontunac Selešben van.”⁹ Ők a török vidékeken keresztül szándékoznak menekülni. Ezért azt követelik, hogy ügyeljenek rájuk, tegyék meg a szükséges intézkedéseket, és fogják el őket. Közölték, hogy azon személy, akinek Kossuthot sikerül elfogni és átadni a hatóságnak, jutalomként jelentős összeget fog kapni.

Az elfogáshoz szükségintézkedések foganatosítandók, megjegyezve, hogy ő, Kossuth Lajos, különféle útlevelekkel lehet ellátva. De könnyűszerrel felismerhető megritkult hajáról, és arról, hogy feleségével és három gyermekével együtt utazik...”¹⁰ Tegyük hozzá, ekkor már bortal üthették az üldözött nyomát, hiszen még augusztus 17-én (más adatok szerint egy nappal később) átlépte a magyar–török határt. Egyáltalán nem kizárt – és ez egybevág Jung tanulmányának adataival, különösen azokkal, amelyek Ilija Garašanin szerb belügyminiszter ténykedésére vonatkoznak –, hogy a szerb állami szervek egyáltalán nem voltak érdekeltek Kossuth elfogásában, mi több az előrelátó szerb államférfi később bizonyíthatóan háttértámogatást nyújtott Kossuthné Magyarországról Szerbián át történő kimenekítéséhez. Csak ezzel lehet magyarázni a 74. számú parancs teljes egy hónapos késését Mayerhofer leveléhez képest.

Külön figyelmet érdemel az idézett szövegben az a megjegyzés, hogy Kosuth „a jólismert zimonyi tolmács társaságában van” („ima u svom sostavu dobro poznatog bivšeg zemunskog tolmača”). Ki lehetett a Mayerhofer illetve a szerb hatalmi szervek előtt „jólismert” személy? Alighanem arra a Szöllősy Nagy Ferenc nevű kalandorra kell gondolnunk, aki változatos pályája során volt az osztrák császár katonája, az oroszok ellen küzdő török tiszt, később a bécsi kormány diplomáciai tolmácsa, majd a Honvédelmi Bizottmány titkára – ebbéli minőségében Kossuthtal együtt lépte át a magyar–török határt –, végül pedig a szabadságharcos magyar emigrációról jelentő osztrák kém. Elgondolkodtató, hogy rá a minisztériumi leirat megfogalmazói külön felhívják a figyelmet. Ez arra enged következtetni, hogy – egy ma elterjedt kifejezéssel élve – már korábban a szerb állami szervek „látókörébe” került.¹¹ Sőt az sem kizárt, hogy szolgálatait a térség több hatalmi központja – akár Belgrád is – felhasználta.

A parancshoz részletes „personalno opisanije”-t, személyleírást, sőt jellemrajzot is mellékeltek, eszerint a „negyvenöt” éves „Ludvik (zvani Lajoš) Košut” nős, protestáns hitvallású; beszél németül, magyarul, tótul, latinul és franciául, foglalkozása ügyvéd és újságíró, utoljára Magyarország Országos Honvédelmi Bizottmányának az elnöke. Testalkata: középmagas, nyurga; homloka magas, haja fekete, szemei kékek és mélyen ülők, szakálla és bajusza fekete...”

A tárcaíró megállapítja: „Hiába állítottak azonban csapdákat és indítottak hajtóvadászatot a šumadijaiak, mert a magyar lázadás vezére nem volt sehol, noha voltak bizonyítékai annak, hogy épp itt haladt keresztül.” Argumentumokkal Božanić nem hozakodik elő, hiszen bizonyítékai nem is maradhattak egy olyan utazásnak, amely sohasem történt meg. Božanić írása mégis értékes, hiszen részbeni kései hajtása a Kossuthhoz kapcsolódó szerb történeti mondanakör máig eleven, másfél százados törzsének.

JEGYZETEK

¹ CSORBA, 1998, valamint GERŐ 1998

² MATIĆ, 1994

³ JUNG, 1998, uő. 2002.

⁴ JUNG, 2002. 1107–1113.

⁵ PAJKOSSY, 1998 (1999), 16.

⁶ BOŽANIĆ, 2006

⁷ BOŽANIĆ, 2006, 24.

⁸ Ezzel kapcsolatban JUNG, 2002. 1095–1096. részletesen idézi HAJNALt 1927.

⁹ Hogy pontosan melyik vesztegzárat nevezik Kontunac Selešnek, vagyis Szeles (vagy Szöllős?, esetleg Széles?) Karanténnak, azt egyelőre nem sikerült kiderítenem. Mind a szerb–török, mind pedig a magyar (osztrák)–szerb határon vesztegzárláncot létesítettek a Közel-Kelet felől meg-megújuló veszélyt jelentő pestis- és kolerajárványok

feltartóztatására. Egy „kontumac” Pancsova közelében, a Temes torkolatánál is működött 1726 és 1870 között. Vö. NIKOLIĆ–STOJANČEVIĆ 2002, MATANOVIĆ 2002

¹⁰ Idézi BOŽANIĆ 2006

¹¹ Széchenyi István igen kedvezőtlenül emlékezik meg róla 1841-es zimonyi és belgrádi útja kapcsán, melynek során Szöllősy anyagi természetű szélhámosságba keveredett, sőt, alighanem Széchenyit is megrövidítette: „100 pengő forintomnak nyoma vész – Szöllősyre gyanakszom” – írja június 25-ei naplójegyzetében.

IRODALOM

BOŽANIĆ, STANIMIR

2006 Mađarski bundžija skriva se u Šumadiji. Glas osiguranika (Beograd), 2006. júnus 8., 24.

CSORBA BÉLA

1998 Kossuth paraćini hintaja. Magyar Szó, Kilátó (Újvidék), 1998. május 16., 10.

HAJNAL ISTVÁN

1927 A Kossuth-emigráció Törökországban. Budapest

JUNG KÁROLY

1998 Sárba ragadt Kossuth Lajos batárja. Kossuth paraćini hintaja 2. Magyar Szó, Kilátó (Újvidék), 1998. június 27., 9.

JUNG KÁROLY

2002 Adatok és legendák Kossuth és Kossuthné menekülésének történetéhez. Híd (Újvidék) LXVI. 1095–1113.

MATANOVIĆ, DAMIR

2002 Svakodnevnica na granici Habsburške monarhije i Osmanskog carstva. Prilozi (Sarajevo), 2002., 31., 95–109.

MATIĆ, Dušan

1994 Dušan Matić Kossuth-legendája. Híd (Újvidék), LVIII. 387–390.

NIKOLOĆ–STOJANČEVIĆ, VIDOSAVA

2002 Uloga Aleksinačkog karantina u migracionim kretanjima u Srbiji i novooslobođenim krajevima do 1878. godine. Traganja. Godišnjak programa za multidisciplinarna istraživanja i zavičaja. 2002., 2.

PAJKOSSY GÁBOR

1998 (1999) Kossuth Lajos. Budapest

SZÉCHENYI ISTVÁN

1982 Napló. Budapest

Kartag-Ódri Ágnes

JÓ-E A MULTIKULTURALIZMUS A NŐKNEK?

A mai jogi és politikai elmélet új megoldások után kutat az egyének, a csoportok és az egész társadalom jogainak a bizonyos etikai feltételek egyidejű teljesítése mellett történő megvalósítási folyamatában. E számos és eltérő felfogás közös jellegzetessége, hogy az állam lényegének a meghatározására irányuló törekvés mellett annak funkcióját is meg akarja állapítani a mind összetettebb szociális, jogi-politikai, regionális és globális stb. feltételek között.

A demokratikus irányvételű korszerű államelméletek közül kiemelkednek különféle felfogások, amelyeket a multikulturalizmus „zászlaja alá” sorakoztathatunk.¹ A multikulturalisták, nem tagadva a liberális örökséget, az egyforma lehetőségekkel kapcsolatos kérdéseket vizsgálják, és kiemelik az adott közösségeken belüli különféle kultúrák szükségszerű közeledésének értékét. A politikai pluralizmus elméletéből és gyakorlatából kiindulva, a társadalom olyan szervezetét szorgalmazzák, amely tiszteletben tart minden kulturális közösséget, továbbá úgyszintén az elemzésük fókuszába helyezik az egyenlőséghez és egyenjogúsághoz kötődő értékeket is. Ezek a felfogások azonban számos bírálatot is kiváltottak.

A multikulturalizmus ellenzői ugyanis néhány releváns veszélyre mutattak rá, azt állítva, hogy az ilyen politika követése a társadalom megosztását eredményezheti, és kérdésessé teheti az állam egységét is.² Mások pedig azt bizonygatják, hogy az ilyen folyamat társadalmi és kulturális gettók kialakulásához vezet, ami korlátozza maguknak az etnokulturális közösségeknek a lehetőségeit.³ Végül a bírálók harmadik csoportja úgy véli, hogy ellentét van a multikulturalizmus és a nemek egyenjogúságának megvalósítását célzó törekvések között, mivel egyes kultúrák, illetve vallások a nők alárendelt helyzetét feltételezik a családban és a társadalomban.⁴ A bírálók e csoportja tehát azzal vádolja a multikulturalista teoretikusokat, hogy a kollektív jogokra vonatkozó érveik elhanyagolják a nők jogait.⁵ Állításaik szerint a csoportos jogokat gyakran a nők alárendelésére és hátrányos megkülönböztetésére használják fel, különösen a kisebbségi etnokulturális és vallási közösségekben, amelyek konzervatívabbak és patriarchálisabbak, mint az ún. domináns kultúra. A feminista elméletírók

fölteszik a kérdést, mit kell tenni az olyan helyzetekben, amikor az etnikai és kisebbségi csoportok igényei és értékei ütköznek az egyenjogúság szabályaival, amelyeket, legalábbis formálisan, szavatolnak a liberális államok.⁶

Dolgozatunkban megpróbáljuk elemezni a multikulturalizmus és a feminizmus csöppet sem egyszerű viszonyát, rámutatva arra, hogy ezek között az elméletek között olyan feszültségek vannak, amelyeket nem szabad könnyedén venni, illetve arra, hogy a tudományos körök és a közvélemény talán túl gyorsan szögezze le, hogy „két jó dologról” van szó, amelyeknek, a definíció szerint, összhangban kell lenniük.

II.

Az egyik lényegi kérdés, amelyet a mai korszerű államelméletek egyikeként a multikulturalizmus fölvet, a modernség kérdése. Máság és identitás, egyenlőség és jog, viszonylagosság és egyetemesség, ésszerűség és egyéniség, etika és jog – mind olyan kategória, amely összességében ismét előtérbe került a számos mai államelmélet keretében.⁷

A társadalmi és politikai kihívásokon, a filozófiai és jogelméleti problematikán túl, a multikulturalizmus egy civilizációs kihívást is jelent a számunkra. Egy társadalmi rendszer azon képességére vonatkozik, hogy integrálja az autentikus különbözőségeket, miközben a multikulturális társadalmi térség fő modelljei sajátos nehézségeket mutatnak a különbözőségek érvényesítésében, szem előtt tartva azokat is, amelyek a nemekkel kapcsolatosak. Ezért a multikulturalizmus és a feminizmus közötti eltérések egy közelgő válság jeleit is sejtetik, a kollektív kultúra nevében történő alkalmazkodás minden bonyolultságát, beleértve a nők komoly fizikai veszélyeztetettségének eseteit is. Ez elkerülhetetlenül azzal a következménnyel járt, hogy sok teoretikus, aki az állammal, a joggal, a politikai tudományokkal és hasonlókkal foglalkozik, és akik az ezredfordulón a multikulturalizmusról és a feminizmusról írtak, eléggé kifejezett feszültséget érzleltek e felfogások között.⁸ Tekintettel arra, hogy mind az egyes kultúrákon belül, mind pedig a kultúrák között az elméleteknek és gyakorlatoknak széles palettája létezik a nők megfelelő státusát és jogait illetően, bizonyos helyzetekben elkerülhetetlenül konfliktus alakul ki a törekvések között, egyfelől, hogy megőrizzék a (kisebbségi, etnikulturális, vallási) csoport hagyományos életmódját és értékeit, másfelől pedig hogy érvényesítsék a méltóságot, megvalósítsák az egyenjogúságot, tiszteletben tartsák az emberi jogokat.

Hogy a kihívás mind égetőbbé és időszerűbbé válik, azt az erre a területre vonatkozó tudományos munkák, polémiaiak, kutatások, könyvek nagy száma is bizonyítja. Mindezekben „a multikulturális sebezhetőség ellentmondásának eredetét” is elemzik, javaslatokat kínálva a megoldására.⁹ Úgyisintén mind ki-

fejezetesebb az egyetértés abban, hogy „azoknak a csoportoknak a viszonylatában, amelyeket nemzeti kisebbségeknek, illetve szociális kultúráknak neveznek, a feminista bírálóknak kétségtelenül igazuk van, amikor azt állítják, hogy a kollektív autonómia árthat a nőknek”.¹⁰

Az előállt paradoxont több módon is megpróbálják túlhaladni. Így például azt szorgalmazták, hogy a liberális államoknak „követelniük kell a környezetükben élő kulturális alcsoporthoz tagjaitól, hogy fogadják el a domináns kultúra normáit, értékeit és megkülönböztetés nélküli gyakorlatát a hozzájuk tartozókra, így a nőkre is vonatkoztatva”. Mások azt az álláspontot képviselik, hogy „a multikulturális kollektív jogok és a nemek egyenjogúsága közötti feszültséget demokratikus folyamatok útján kell feloldani, s ennek során a liberális szempontokat nem kell mindig és kötelezően figyelembe venni”. A harmadik csoport megpróbálja ötvözni a liberális értékeket a demokratikus folyamatokkal és gyakorlattal.¹¹ A legutóbbi nézetet valló teoretikusok közül kiemelkedik Susan Moller Okin (1947–2004), a Stanford University etika- és politikaifilozófia-tanára. A szélesebb körű tudományos és szakmai nyilvánosság előtt olyan személyként vált ismertté, mint „aki a jogi-politikai aknamezőre lépett” (egyesei szerint „aki verbális gránátot dobott” az addig pislákoló vitába)¹², amikor megjelentette a *Vajon a multikulturalizmus rossz a nők számára?* című könyvét, továbbá a feminizmus és a multikulturalizmus közötti összeütközéssel foglalkozó tanulmányai sorozatát.¹³ Magát John Rawls követőjének tartva (aki szintén a nemek közötti egyenlőtlenség megszüntetését szorgalmazta¹⁴), Okin a *Jog, nem és család* című könyvében¹⁵, amelyet a feminista jogtudomány alapkövének tekintenek, rámutatott arra, hogy a nemek egyenjogúságának, az igazságszolgáltatásnak és az állam szerepének az említett értékek megvalósításával kapcsolatos problematikája magának az állam- és jogelméletnek a lényegébe, velejébe és alapvető kérdései közé tartozik. Ezért ezeket a kérdéseket többé nem lehet periferikusan és mellékesen kezelni.¹⁶

Hogy ezt elérjük, de a problematika összetettsége miatt is, a következő részben, még ha vázlatosan is, meg kell határoznunk az alapfogalmakat és a koncepciókat.

III.

Noha a multikulturalizmusra és a feminizmusra a vonatkozó irodalomban található definíciók eléggé eltérőek, mégis kiemelhető néhány jellegzetesebb. Így például a *feminizmus*: „olyan eszmék, vélemények és akciók összessége, amely a nemek közötti viszonyokat konfliktusként határozza meg, és arra törekszik, hogy e konfliktusoknak a természetét megértse, és hogy ezeket megszüntesse”.¹⁷ Susan Moller Okin e fogalmat úgy határozta meg, mint olyan „meggyőződést, hogy a nőket nem kell előnyösebb helyzetbe tenni csupán a nemük

miatt”, hanem arra van szükség, hogy „elismerjék a férfiakkal egyenlő emberi méltóságukat”, tehát „lehetőséget nyújtani nekik, hogy szabadon megválaszt-hassák és kiteljesítsék az életüket olyan módon, ahogyan arra a férfiaknak le-hetőségük van”.¹⁸ Fontos hangsúlyozni, hogy a XX. század második felének modern feminizmusa túlhaladja a partikuláris „nőkérdés” kereteit, és sikeresen meghatározza a nemek egyenlőtlenségének egyetemes alapját a modern civi-lizációban.

A multikulturalizmust ennél sokkal nehezebb meghatározni, mivel rendkí-vül összetett és többdimenziójú kérdésről van szó.¹⁹ Ha a multikulturalizmus értelmét és jelentését keressük a mai körülmények között, elkerülhetetlenül különféle jelentésekre bukkanunk, annál is inkább, mert a konkrét társadalom-ban való meghatározását történelmi, szocio-gazdasági, kulturológiai, politikai sajátosságok befolyásolják. Így ehhez a kifejezéshez különböző jelentéseket csa-toznak a különféle országokban. Kanadában például általában azt értik ezen, hogy „a bevándorlóknak joguk van ahhoz, hogy az előítéletektől és a hátrányos megkülönböztetéstől való félelem nélkül kifejezzék etnikai identitásukat”. Eu-rópában „a hatalomnak a nemzeti közösségek közötti felosztására” vonatkoztat-ják, az Egyesült Államokban pedig a multikulturalizmust a leggyakrabban úgy értelmezik, hogy általa kifejezésre jutnak a marginális társadalmi csoportok igényei.²⁰

Egy meggyőző megfogalmazás szerint a *multikulturalizmus* egy radikális felfogás arról, hogy „az emberek a más kultúrákban, mind a hazaiban, mind az idegenekben, úgyszintén emberi lények, erkölcsileg egyenlők, tehát joguk van az egyforma gondviselésre és megbecsülésre”, nem szabad őket lebecsül-ni, sem alárendeltként kezelni.²¹ Az így értelmezett multikulturalizmus elítéli a türelmetlenséget, másokban is az embert látja, s ezért ösztönzi a kulturális különbözőséget. Hogy ez megvalósulhasson, a multikulturalizmus követelmé-nyei azokban az államokban, amelyek alapján véve liberál-demokratikusak, úgy is kifejezésre jutnak, hogy „mivel a kisebbségi kultúrák vagy életmódok nem kapnak kellő védelmet a hozzájuk tartozók egyéni jogai szavatolásának gyakorlatával, ezért ennek következményeként őket külön kollektív jogokkal és kedvezményekkel is meg kell védeni”.²² Noha ezt a kifejezést a legkülönbébb lehetséges csoportok megjelölésére is használják (beleértve a nőket, valamint a fogyatékkal élőket és más peremre szorult közösségeket is)²³, a leggyakrabban az etnikai, a vallási és a nemzeti közösségekre értik, vagyis a kollektív törté-nelmű és közös kulturális hagyományú interaktív csoportokra. Az ezekhez a csoportokhoz való tartozást általában nem tekintik önkéntesnek, sem változó-nak, a szélesebb társadalmi közösség pedig valamely meghatározott csoportnak negatív jelentést is tulajdoníthat.

Az *etnicitás* (nemzetiség, nemzeti hovatartozás) kifejezés a mindennapi be-szédben a kisebbségi problémákra és a fajok közötti viszonyokra asszociál, ha-

bár a szociális antropológiában bizonyos aspektusokat kap a kulturálisan eltérő csoportok viszonylatában.²⁴ Az etnicitás fogalma az azon csoportok közötti viszonyokra utal, amelyeket a hozzájuk tartozók sajátosságosnak tartanak, és ezek a csoportok különböző helyet foglalhatnak el a társadalmi hierarchiában.

Úgyszintén rá kell mutatni bizonyos gyökeres kérdésekre, amelyek e fogalmak alapjába ágyazódtak, és az *eticitás meg a genus/nem viszonyára* vonatkoznak – azzal a megjegyzéssel, hogy ezekről a kategóriákról csak ott lehet átgondoltan és érvekkel alátámasztva beszélni, azaz a konkrét jelentésüket értelmezni, ahol megvan a politikai berendezés, az alapvető konszenzus, mint ahogy a közös kultúra magas szintje is, ami a gondolkodás és tevékenység bizonyos alapvető követelményeinek az elfogadásához szükséges.

A feminizmus és a multikulturalizmus elég gyakran hangsúlyozza a nők és az etnokulturális csoportok társadalmi helyzete közötti hasonlóságokat, szem előtt tartva aényt, hogy mindkét esetben olyan csoportokról van szó, amelyek nincsenek domináns helyzetben, azaz a hatalom hiánya jellemzi őket.

Ismeretes, hogy az etnikai és nemi identitásoknak nagy jelentőségük van minden társadalomban. A feminista elmélet az egyik vívmányaként emeli ki a rendszertani és a biológiai nem közötti különbség megállapítását. Az ezzel a kérdéssel foglalkozó újabb művek rámutatnak arra, hogy a rendszertani nemet (*genus*) nem biológiai kategóriaként (*sex*) kell értelmezni, hanem kulturális teremtményként, amely a biológiára hivatkozva azonosítja magát.²⁵ Ezért a legjobb lenne a rendszertani nemet a társadalmi viszonyok eredményeként fölfogni, nem pedig valamilyen „lényegként”, amelynek meghatározott „sajátosságai” vagy jellegzetes vonásai vannak.

Ezekben a megállapításokban észrevehető a hasonlóság a szubnacionális egységként, illetve ilyen vagy olyan kisebbségként értelmezett etnicitásról szóló újabb munkákkal. Mindkét esetben utalnak az azon csoportok közötti viszonyokra, amelyeket a hozzájuk tartozók sajátosságosaknak tartanak, miáltal ezek a csoportok különböző helyet foglalhatnak el a társadalmi hierarchiában. A közöttük levő hasonlóság észlelhető azokban a társadalmakban is, amelyekben a nőket és az ún. „őshonos” etnikai csoportokat formális hatalom nélküli, „elhallgattatott kategóriáknak” tekintik. Alárendelt helyzetüket „természetesnek”, társadalmi hozzájárulásukat pedig „jelentéktelennek” tartják.²⁶ Mégis különbség van a nemi rendszer és a megkülönböztetés más rendszerei között, beleértve az etnicitást is. Ez utóbbi közösségeknek a tagjait asszimilálhatják, ignorálhatják, üldözhetik, sőt fizikailag is megsemmisíthetik (például népirtás esetén), míg ezt hosszabb távon nehezen lehet megtenni a nemi viszonyok esetében, azzal a feltétellel, hogy meg szeretnék őrizni a kontinuitást a társadalomban.²⁷ Ezenkívül sokkal nehezebb, sőt lehetetlen fizikai elkülönítést végezni nemi alapon, mint etnikai elv szerint, különösen a magánszférában, ahol természetszerűleg elkerülhetetlen mindkét nem jelenléte.²⁸

IV.

A korszerű államelméletek, amelyek a multikulturalizmus komplex problematikájával foglalkoznak – az etnikai csoportoknak a különbözőséghez való jogaival kapcsolatos kérdések elemzése során –, gyakran hangsúlyozzák *a magán a csoporton belüli egyenlőség* és egyenjogúság joga és *a többi csoporttal való egyenlőség* joga közötti különbséget. Ayelet Shachar ilyen összefüggésben megkülönböztet „erősebb és gyengébb, azaz integratív multikulturalizmust”.²⁹ Az első forma közvetlen hatalmat szavatol a csoport tagjai felett az „erős formális és jogi elismerés” által, elsőbbséget adva a csoportok közötti egyenlőségnek, míg a csoporton belüli egyenlőséget és egyenjogúságot elhanyagolja.³⁰ A gyenge, vagyis integratív multikulturalizmus – általában liberális demokratikus összefüggésbe helyezve – arra törekszik, hogy a csoportoknak bizonyos jogokat adományozzon, de nem szavatolja a csoporthoz tartozók feletti közvetlen hatalmat. Így ezeknek a csoportoknak a tagjai kivételezettek lehetnek bizonyos törvények alól, vagy joguk lehet affirmatív akcióra. A feminista bírálatok szerint a multikulturalizmusnak ez a formája gyakran megengedi a bevándorló családoknak, hogy hátrányos megkülönböztetésben részesítsék a leánygyermekket.³¹

Amikor az állam azon törekvéséről van szó, hogy megvédje valamely csoport tagjainak az individuális jogait, a méltányosság követelményei két különböző oldalra húzhatnak. Egyrészt az igazságosság magában foglalja az egyéni jog védelmét (és a nemi egyenjogúság biztosítását). Másrészt viszont a méltányosság azt jelenti, hogy az állam lehetővé teszi bizonyos (etnikai, nemzeti, vallási) közösségek tagjai számára, hogy fenntartsák vagy megváltoztassák saját szabályaikat, amelyek belső kérdéseikre vonatkoznak, mégpedig oly módon, ahogy azt az a csoport alkalmasnak tartja (beleértve a kollektív kultúra nevében történő fizikai veszélyeztetés eseteit is).³²

Az államnak tehát felróható, hogy igazságtalan akkor is, ha az egyenlőséget szorgalmazza, de akkor is, amikor a különbözőségek megőrzését hirdeti. (Ha például a férfiak és a nők egyenjogúságát hangsúlyozzák, illetve ha egyenlő jogokat és kötelezettségeket követelnek, akkor az etnikai, nemzeti stb. közösségek esetleg azt mondhatják, hogy nem tisztelik kellőképpen kulturális sajátságait, és ezért az identitásukat veszélyeztetik. Ha viszont a domináns csoport a kulturális különbözőségeket hangsúlyozza, és előnyként, vagyis erényként mutatja be azokat, akkor ezt az etnikai közösségekhez tartozók értelmezhetik úgy, mint a diszkrimináció kísérletét.) E bonyolult kérdés rendezésekor figyelembe kell venni egy erős tényezőt is: a hatalmat. Szabály szerint a többség (a domináns csoport) az, amelynek megvan a hatalma ahhoz, hogy megszabja, mikor és mely közösségeknek kell hozzá hasonlóaknak lenniük, és melyeknek különbözniük. A multikulturalizmus ezért paradoxonhoz vezethet: az egyenlőség és a meghatározott csoport külön státusa is gondot okozhat.³³

A kisebbségi jogokkal kapcsolatos liberális elméletek képviselői gyakran abból a feltevésből indulnak ki, hogy a kultúrák, amelyeket védelmezni kell, homogének és monolitikusak. A probléma még bonyolultabbá válik, ha szem előtt tartjuk, hogy a kollektivitás autonómiáját élvező közösségek életének magánszférájára az állam jelentéktelen figyelmet fordít (pedig éppen ez az a terület, ahol a kollektív jogoknak köszönhetően fenntartható a nőknek – ha nem is mindig az alárendeltsége és diszkriminációja, de legalábbis – a férfiak részéről történő ellenőrzése).

Az etnikulturális csoportokon belül is lehetnek különbségek az értékítéletek tekintetében. Így például egyes országokban a muzulmán közösségekhez tartozók a házasságkötéssel és válással kapcsolatos kérdéseket az iszlám szokásjog alapján intézhetik. Még ott is, ahol ezt a lehetőséget megszüntették, kiderült, hogy e közösség sok tagja – különösen a nők – már korábban is ellenezte ezt. A szakirodalomban gyakran idézik a XX. század végi franciaországi esetet, amikor a muzulmán leányoknak egyszerűen megtiltották, hogy az iskolában fátyolt viseljenek.³⁴ A francia kormány következetesen kitartott az álláspontja mellett, hogy az iskola világi intézmény, amelyben megengedhetetlen bármilyen vallási szimbólum jelenléte.³⁵

Sokkal súlyosabb azonban, az arab és afrikai országokból származó nagyszámú bevándorló nő számára is, a poligámia kérdése. A francia kormány ugyanis hallgatólagosan eltűrte ezt a jelenséget, de aztán a közelmúltban mégis úgy határozott, hogy ezekben a közösségekben is csak egy feleséget ismer el, a többi házasságkötést pedig semmisnek nyilvánítja. (Riasztó az „eltaszított” feleségeknek és azok gyermekeinek a problémája, ha figyelembe vesszük, hogy csupán Párizsban több mint 200 000 ilyen közösséget jegyeztek be.)

Fölvetődik a kérdés, mit kell tenni, ha az etnikulturális és vallási közösségek követelményei ütköznek a nemek egyenjogúságának szabályaival, amelyeket, legalábbis formálisan, elismert a liberális állam. A Nyugat számos liberális államában arra törekszenek, hogy olyan légkört és politikát alakítsanak ki, amely kedvez a kulturális másság fenntartásának – ezekben a vitákban, intézkedési javaslatokban stb. Észrevétlen maradt azonban, mi történik azoknak a közösségeknek a követelményeivel, amelyek ellentétesek a megkülönböztetés, szubordináció stb. tiltásával kapcsolatos értékekkel.

V.

A multikulturalizmusról folyó időszerű vitákba, főleg amikor a kollektív és az egyéni jogok viszonyáról van szó, bekapcsolódik a feminizmus számos képviselője is. A szerzők közül, akik úgy vélik, hogy a multikulturalizmus politikájának megvalósítására irányuló törekvések gyakran elhanyagolják a nők emberi jogait, kiemelkedik a már fentebb említett Susana Moller Okin.³⁶

Ha abból a feminista bírálatból indulunk ki, amely jogosan állítja, hogy az „erős multikulturalizmus” a kollektivitás kifejezett autonómiájával árthat a nők helyzetének, akkor fölvetődik a kérdés, mit kell tennie a liberális államnak, amikor a belső etnokulturális csoporttal tárgyal a kollektív jogokról, amelyek megszilárdítják a nemek közötti megkülönböztetést, erőszakot és egyenlőtlenséget a csoporton belül.³⁷

Emlékeztetve a fentebb leírt franciaországi esetre (a hagyományos fátyol viselése az állami iskolákban és a többnejűség kérdése), Okin kijelenti: talán túl gyorsan leszögezték, hogy a feminizmus és a multikulturalizmus két olyan „jó dolog”, amelyeknek a definíciójuk alapján is összhangban kell lenniük egymással. Ezzel a felfogással ellentétben rámutat arra, hogy olyan feszültségek vannak közöttük, amelyek felett nem lehet átsiklani.

Véleménye szerint számos kultúrát átszö a rendszerbeli nemmel (genus) kapcsolatos gyakorlat és ideológia, és sok etnokulturális közösségben, főleg a családi élet szférájában világosan kifejezésre jut a nemek közötti különbség a hatalom tekintetében úgy, hogy a férfiak határozzák meg és irányítják a csoport meggyőződését, gyakorlatát és érdekeit. A kultúrák többsége azon az előítéleten alapszik, hogy a nőknek, ha nem is alárendeltnek, de legalábbis ellenőrzöttnek kell lenniük a férfiak részéről. Ilyen körülmények között a kollektív jogok potenciálisan, de sok esetben valójában is nőellenesek.³⁸

A kollektív jogok képviselői a liberális elméletek keretében nem foglalkoztak megfelelően ezzel a bírálattal, több okból sem. Először is abból a feltételezésből indultak ki, hogy azok a kultúrák, amelyeket a kollektív jogok által kell védelmezni, monolitikusak, ezért nagyobb figyelmet szenteltek a csoportok közötti különbségeknek, mint a csoporton belülieknek. Ennek következtében ritkán veszik észre, hogy az etnokulturális csoportok maguk is nemi irányultságúak, kifejezett különbséggel a hatalom tekintetében, a férfi tagok javára. A másik ok az, hogy kevés figyelmet fordítanak az etnokulturális csoportok belső életének magánszférájára. Ha tudjuk, hogy ezeknek a közösségeknek a jelentős részében az élet személyes, szexuális és reprodukciós funkciója áll a figyelem középpontjában, akkor ebből az következik, hogy a kollektív jogok, amelyekkel egy kultúrát védenek, nagyobb befolyással vannak a nők életére.

Ezért nem meglepő, hogy a szokásoknak (amilyen a poligámia, a kiskorúval kötött házasság stb.) a nyugati kultúrákban történő alkalmazásakor, amelyekben ezek a cselekmények törvényesen büntetendők, a vádlottak azzal védekeznek a bíróság előtt, hogy az etnokulturális közösséghez való tartozásukra hivatkoznak, hiszen ezeknek a szokásoknak a gyakorlását normálisnak tekintik azokban.

Okin ezért megállapítja: annak ellenére, hogy számos példa és bizonyíték van az olyan kulturális aktivitásról, amelyek célja a nők ellenőrzése és szubordinációja, a multikulturális kollektív jogok egyetlen jelentősebb képviselője

sem vette figyelembe a nemiség és a kultúra közötti problematikus kapcsolatot, sem azokat a konfliktusokat, amelyek gyakran jelentkeznek a feminizmus és a multikulturalizmus között. Ilyen szempontból érdekes a Will Kymlickával folytatott vitája.³⁹ Kymliczkanak a kollektív jogok védelmében hangoztatott érvei az egyéni jogokon alapszanak, és ilyen kedvezményeket és védelmet tulajdonít a belsőleg liberális kulturális csoportoknak. John Rawls felfogását követve hangsúlyozza az önbizalom jelentőségét az egyén életében.⁴⁰ Azt állítja, hogy a gazdag és biztonságos, saját nyelvvel és kultúrával rendelkező közösséghez való tartozás szükséges mind a saját önbecsülés növelése szempontjából, mind pedig azért, hogy az egyénnek olyan kontextust nyújtson, amelyben fejlesztheti az életmód megválasztásának a képességét. Ellenkező esetben, külön jogok szavatolása nélkül ezeket a kultúrákat az eltűnés veszélye fenyegetheti. Röviden: a külön jogok egyenlő esélyt adnak a kisebbségeknek, mint amilyenekkel a többség élhet. Ezért, Kymlicka szerint, a különleges jogokat követelő csoportot liberális elveknek is vezérelnie kell, és ennek során nem különböztetheti meg a csoporthoz tartozókat nem, faj és szexuális irányultság alapján.⁴¹ Ez a követelmény jelentős érv a kollektív jogok igazolása mellett, mivel egy megkülönböztető kultúra nem biztosíthatná a liberalizmus számára oly fontos egyéni fejlődés feltételeit, és mert ellenkező esetben a kollektív jogok vitatható szubkultúrák kialakulásához vezethetnének a liberális társadalmak keretében.

Okin nem fogadja el Kymliczka érvelését, mert nem ad kellően meggyőző választ a feminizmus kihívásaira. Annak a feltételezésnek az alapján, hogy az etnokulturális csoportok kollektív jogai csak akkor igazolhatóak, ha a csoportokon belül nem korlátozzák az egyéni jogokat, viszonylag kis számú csoport követelhetne külön kollektív jogokat. Ugyanis annak ellenére, hogy az etnokulturális közösségek nem erőltetik másokra a saját nézeteiket vagy gyakorlatukat, és tiszteletben tartják a nők alapvető polgári jogait és politikai szabadságjogait, számos kultúra főleg a magánszférában korántsem viszonyul hozzájuk annyi törődéssel és tisztelettel, mint a férfiakhoz, illetve nem teszi lehetővé számukra az azonos szabadságok élevezetét.⁴² Okin ezt azzal a megállapítással támasztja alá, hogy „a nők megkülönböztetése és szabadságuk ellenőrzése kisebb-nagyobb mértékben szinte minden, régi és mai kultúrában megnyilvánul, különösen pedig a vallásiakban és azokban, amelyek a múlt felé fordulnak ősi szövegek vagy hagyományok alapján; ezek szolgálnak útmutatóként vagy szabályként, miként éljenek a mai világban”.⁴³ Némely patriarchális etnokultúra a többségi, domináns kultúra keretében is létezik, és többé-kevésbé hagyományosak lehetnek. Bármely esetben, a kollektív jogok indokoltságának a megítélésekor az szolgálhat mércéül, hogy valamely kultúra milyen mértékben patriarchális, és mennyire kész azt túlhaladni, ha komolyan szándékozik értelmezni a nők egyenjogúságát.

Természetesen Kymliczka is úgy véli, hogy azok a kultúrák, amelyek nyíltan és formálisan is diszkriminálják a nőket, megvonva tőlük az oktatáshoz, a

választáshoz vagy a foglalkoztatáshoz való jogot, nem érdemelnek külön jogokat.⁴⁴ Okin azonban rámutat arra, hogy a nemi megkülönböztetés ritkán közvetlen, azaz nyilvánvaló. Számos kultúrában a nők ellenőrzése a magánszférában történik a valódi vagy a jelképes apák tekintélye által, gyakran az idősebb nők bevonásával. Sok kultúrában, amelyekben formálisan szavatolják a nők alapvető polgári jogait és szabadságjogait, a családon belül nem csupán komolyan korlátozzák az asszonyok és a leányok/kislányok választási lehetőségeit, hanem a jólétüket, sőt még az életüket is veszélyeztetik.⁴⁵ Az ilyen – erősebben vagy enyhébben megnyilvánuló – nemi megkülönböztetésnek pedig gyakran rendkívül mélyek a kulturális gyökerei.

Noha Kymliczka joggal ellenzi a csoportos jogok megadását azoknak a kisebbségi kultúráknak, amelyekben nyíltan folyik a nemi megkülönböztetés, a multikulturalizmus melletti érvei nem tükrözik azt, amit másutt elismer: hogy a nők alárendeltsége gyakran nem formális és magánjellegű, és hogy gyakorlatilag ma egyetlen – akár többségi, akár kisebbségi – kultúra sem felelne meg a „nemek egyenjogúságának” vizsgáján, ha azt a magánszférára alkalmaznák. A liberalizmuson alapuló csoportos jogok híveinek több figyelmet kellene fordítaniuk a diszkrimináció e rendkívül privát, kulturálisan meggyökerezett formáira, mivelhogy az önbecsüléshez és önértékeléshez több kell, mint csupán a valamelyik fenntartható kultúrához való tartozás. Persze egy kultúra védelméhez sem elegendő „valaki örökölt társadalmi szerepének a felülvizsgálata” és az életmód megválasztása. Az önbecsüléshez és önértékeléshez a legkevésbé fontos a kultúránk keretében elfoglalt helyünk. Legalább annyira fontos, hogy felülvizsgáljuk társadalmi szerepünket (vagyis hogy a kultúra határozza-e meg ezt a szerepet). Amilyen mértékben patriarchális egy leány kultúrája, annyira veszélyeztetett az egészséges fejlődése mindkét előzőleg vázolt értelemben.⁴⁶

VI.

Amikor azt állítják, hogy a nőkkel szembeni megkülönböztetés és szubordináció az etnokulturális csoportokon belül elsősorban nem formális úton és a magánszférában történik, akkor Kymliczka liberális elmélete a kisebbségi kollektív jogokról szinte nem számíthat e jogok címzettjére, a feminista elmélet részéről pedig csak részleges megoldásnak tekinthető.⁴⁷ Okin szerint „feminista szempontból semmiképpen sem nyilvánvaló, hogy a kisebbségi kollektív jogok jelentik a megoldás részét, mivel hozzájárulhatnak a probléma elmélyüléséhez”.⁴⁸

Okin hangsúlyozza, hogy figyelmet kell szentelni a nemek szociálisan megalapozott, tényleges egyenlőtlenségének az etnokulturális csoportokon belül. Meggyőződése, hogy a kisebbségi közösségekhez tartozó nőknek aktívabb tényezőkké kell válniuk a politikai folyamatokban, nehogy a kollektív jogok által még rosszabb helyzetbe kerüljenek.

Több helyen is leszögezi: nem az ő feladata, hogy részletesen kidolgozott választ adjon erre az összetett kérdésre, és kijelenti, hogy akiknek reális lehetőségük van a megnyilatkozásra, azok a probléma középpontjában álló nők, vagyis azok, akik bármely kisebbségi etnikulturális vagy vallási csoport keretében kollektív jogokat kérnek, amelyek saját csoportjuk értékeinek, valamint életmódjuknak a megőrzéséhez szükségesek.⁴⁹ Mivel a kérdések sem egyszerűek, a válaszoknak sem kell olyanoknak lenniük. Amikor tehát megkérdezik, hogy „vajon a multikulturalizmus árthat-e a nőknek”, a kontextus, amelyben elhangzik ez a kérdés, és ennek külön esetlegességei kulcsfontosságúak, és ez az egyik oka annak, miért olyan fontos, hogy a nőket bevonják a multikulturalizmus olyan formájának a megtervezésébe, amely számukra is a legtöbb hasznot hozza, és a legkevésbé káros.

A feminista teoretikusok fölteszik a kérdést: „mit kell tennie a liberális államnak abban az esetben, amikor az etnikulturális csoporttal a kollektív jogokról tárgyal (amelyek megszilárdítják a nők egyenlőtlenségét a csoporton belül), ha az oda tartozó nők – beleértve a fiatal nőket is – eléggé nagy számban úgy nyilatkoztak, hogy támogatják a csoportjuk nem liberális normáit és gyakorlatát?”⁵⁰

Másrészt az egyének egyenlő jogain alapuló liberalizmus nem fogadja el az ilyen megoldásokat, mert az alapvető emberi jogok magukban foglalják az egyenjogúságot a magánélet legintimebb szférájában is. Így ezeket a jogokat szavatolni kell mindenki számára, még azoknak is, akik lemondanának róluk.

A megoldás egy részét Okin a liberális válasz elfogadásában látja, azokban az esetekben, amikor konzervatív, régóta létező vallási csoportokról van szó, amelyeknek megvan az intézményes keretük, amely védi őket a szélesebb társadalmi közösségtől, és nagyobb veszélyt jelentenek az asszonyok és a lányok egyenjogúságára és autonómiájára. A második részt a demokratikus elvek elfogadásában látja a bevándoroltak etnikulturális és vallási csoportjainak esetében, amelyek ma is alárendelt helyzetben vannak a domináns csoporttal, azaz a szélesebb társadalommal szemben.

Tehát kedvezőtlenebb-e egy nem liberális, nem demokratikus kultúra számára, hogy arra kényszerítsék, váljon demokratikussá vagy liberálissá? Noha nem nyilvánvaló, szem előtt kell tartani, hogy a kikényszerített liberalizmus folyamatos lenne, míg a kikényszerített demokrácia a legvalószínűbben csak ideiglenes, és csak azért szorgalmaznák, hogy rámutassanak a közösség kizsákmányolt, megkülönböztetett, kevésbé védett tagjainak a helyzetére. Hogy a választott megoldás tartalmazza-e azt, amit „a mai nemzedéknek adományozott ellenőrzésnek tartanak a feltételek felett, amelyek között majd a jövő nemzedékek élnek”, arra majd egy remélhetőleg humánusabb jövő adja meg a választ.

*

Zárószó helyett Susan Moller Okin szavait idézzük, amelyeket a bírálóihoz intézett. Egyetért Kymliczka észrevételével, hogy a multikulturalizmus is és a feminizmus is valamilyen módon összekapcsolódik, mivel mindkét elméleti iskola a különbségek elismerését szorgalmazza a normák kontextusában, amelyek egyetemesek az elméletben, de a gyakorlatban nem. A lényegi különbség azonban mégis megmarad. Ugyanis a nőknek az a néhány sajátságos követelménye nem hatalmazza fel a domináns helyzetben levő nőket, hogy ellenőrizték és kizsákmányolják a kevesebb hatalommal bíró nőket. Ezzel ellentétben a kollektív kulturális jogok (nem éppen nyilvánvaló módon) megszilárdítják a meglevő hierarchiákat. A különbség abban van, hogy Kymliczka a kollektív kulturális jogoknak adja az elsőbbséget, míg Okin a nők egyenjogúságát helyezi előtérbe. Ami felé törekedni kellene, az a multikulturalizmus olyan formája, amely tiszteletben tartaná a társadalom minden tagját mint a másokkal erkölcsileg egyenlőt – azaz a feminista, egyenlőséget hirdető multikulturalizmus felé kell haladni.

JEGYZETEK

¹ Vukadinović, Gordana: *Teorija države i prava, I*, Futura publikacije, Novi Sad, p. 39–40.

² Stojković, Branimir: *Multikulturalizam, Balkan i planetarna kultura*, In: Semprini, Andrea: *Multikulturalizam*, CLIO, Beograd, 1999, p. 157.

³ Ibid.

⁴ Okin, Susan Moller: *Is Multiculturalism Bad for Women? (With Respondents)* Cohen J., Howard M., Nussbam M. C., Princeton University Press, New Jersey, 1999, p. 3., 9.

⁵ Jovanović, Miodrag A.: *Kolektivna prava u multikulturalnim zajednicama*, Službeni glasnik, Beograd, 2004, p. 169–172.

⁶ Okin, Susan Moller: op. cit., p. 9.

⁷ Semprini, Andrea: op. cit., p. 141.

⁸ Spinner-Halev, Jeff: *Feminism, Multiculturalism. Oppression and the State*, *Ethnics*, 2001/12., p. 84–113.

⁹ Figyelmet keltő művek: Shachar, Ayelet: *Group Identity and Women's Rights in Family Law: The Perils of Multicultural Accommodation*, *Journal of Political Philosophy*, 1998/6., p. 285–305., Shachar, Ayelet: *Multicultural Jurisdiction: Cultural Differences and Women's Rights*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2001

¹⁰ Spinner-Halev, Jeff: op. cit., p. 85.

¹¹ Okin, Susan Moller: *Multiculturalism and Feminism: No Simple Questions, No Simple Answers*. Az American Political Science Association's évi közgyűlésén felolvasott beszámoló. Boston, 2002. 08. 28.–09. 01.

¹² Ibid.

¹³ Okin, Susan Moller: *Feminism and Multiculturalism: Some Tensions*, *Ethnics*, 1998/4. 108. p. 661–684., *Mistresses of Their Own Destiny: Group Rights, Gender and Realistic Right of Exit*, *Ethics*, 2002/112., p. 205–230.

¹⁴ Vukadinović, Gordana: *Teorija države i prava, II*, Futura publikacije, Novi Sad, 2005, p. 268.

¹⁵ Okin, Susan Moller: *Justice, Gender and the Family*, Basic, New York, 1989

- ¹⁶ A mai feminista elmélet rendkívül szerteágazó és rétegződő. Mégis, a nők hátrányos megkülönböztetése és a szubordináció kiküszöbölésére irányuló törekvés időről időre egyesíti a különböző áramlatokat, amelyek közül a legjelentősebb a liberális, azaz az egyenlőség feminizmusa, a radikális feminizmus és a kulturális, vagyis az ún. különbségek feminizmusa. Bővebben lásd: Tebbit, Mark: *Philosophy of Law: An introduction*, Routledge, London – New York, 2005, p. 147., Andermahr, Sonya–Lovell, Terry–Wolkowitz, Carol: *A Glossary of Feminist Theory*, Arnold, London, 2000, p. 62–149., 222.
- ¹⁷ Nedović, Slobodanka: *Savremeni feminizam, položaj i uloga žena u porodici i društvu*, CUPS i CeSID, Beograd, 2005, p. 13.
- ¹⁸ Okin, Susan Moller: *Is Multiculturalism Bad of Women?*, op. cit., p. 10.
- ¹⁹ Kartag-Odri, Agneš: *Pravo na (multi)kulturalizam*, In: *Susret kultura*. Zbornik radova, IV međunarodni interdisciplinarni simpozijum (ur. Subotić, Ljiljana), Filozofski fakultet, Novi Sad, 2006, p. 171–181.
- ²⁰ Kimlika, Vil: *Multikulturalno građanstvo: liberalna teorija manjinskih prava*, Centar za multikulturalnost, Novi Sad, 2002, p. 37.
- ²¹ Cohen, J., Howard, M., Nussbaum, M. C.: *Feminism, Multiculturalism and Human Equality. Introduction*, In: Okin, Susan Moller: *Is Multiculturalism Bad of Women?*, op. cit., p. 4.
- ²² Ibid., p. 10.
- ²³ Ingram, David: *Group Rights – Reconciling Equality and Difference*, Univ. Press of Kansas, Lawrence, 2000. Cit. Po Jovanović, A. Miodrag: *Kolektivna prava u multikulturalnim zajednicama*, p. 13.
- ²⁴ Eriksen, Tomas Hilan: *Etnicitet is nacionalizam*, Biblioteka XX veka, Beograd, 2004, p. 289–290.
- ²⁵ Andemahr, S., Lovell, T., Wolkovicz, C.: *A Glossary of Feminist Theory*, op. cit., p. 102., 242.
- ²⁶ Az „elhallgattatott kategória” kifejezés megjelenése: Andener, Edwin: *The Voice of Prophecy and Other Essays*, Blackwell, Oxford, 1989, p. 72–85.
- ²⁷ Eriksen, Tomas Hilan: op. cit., p. 291.
- ²⁸ Az etnicitás és a nem viszonyával kevés könyv foglalkozik. E terület jelentős munkája: Anthias, Flora, Yuval-Davis, Nira (ed.): *Women – Nation – State*, MacMillan, London, 1989, valamint Yuval-Davis, Nira: *Gender and Nation*, Sage, London, 1992.
- ²⁹ Shacher, Ayelet: *Group Identity and Women's Rights in Family Law: The Perils of Multiculturalism*, Journal of Political Philosophy, 1998/6., p. 287.
- ³⁰ Ibid.
- ³¹ Spinner-Halev, Jeff: op. cit., p. 84.
- ³² Ibid.
- ³³ Eriksen, Tomas Hilan: op. cit., p. 246.
- ³⁴ Slapšak, Svetlana: *Ženske ikone XX veka*, Biblioteka XX veka, Beograd, 2001, p. 327–328.
- ³⁵ Stojković, Branimir: *Multikulturalizam, Balkan i planetarna kultura*, op. cit., p. 152.
- ³⁶ Okin, Susan Moller: *Is Multiculturalism Bad for Women?*, op. cit., p. 9.
- ³⁷ Spinner-Halev, Jeff: op. cit., p. 87.
- ³⁸ Okin, Susan Moller: *ibid.*, p. 12.
- ³⁹ Ibid., p. 20.
- ⁴⁰ Kymliczka, Will: *Liberalism, Community and Culture*, Clarendon Press, Oxford, 1989, p. 165.
- ⁴¹ Kimlika, Vil: *Multikulturalno građanstvo, Liberalna teorija manjinskih prava*, Centar za multikulturalnost, Novi Sad, 2002, p. 204.

⁴² Okin, Susan Moller: op. cit., p. 21.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Kimlika, Vil: op. cit., p. 168.

⁴⁵ Okin, Susan Moller: op. cit., p. 21.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid., p. 23.

⁴⁸ Okin, Susan Moller: *Feminism and Multiculturalism: Some Tensions*, Ethics, 1998/4. 108., p. 680.

⁴⁹ Okin, Susan Moller: *Multiculturalism and Feminism: No Simple Questions, No Simple Answers*, op. cit., p. 49.

⁵⁰ Ibid.

Ózer Ágnes

ADALÉK ÚJVIDÉK NŐTÖRTÉNETÉHEZ

Divatos manapság a nőkérdéssel foglalkozni. Talán nincs a társadalom- és humán tudományoknak egy ágazatuk sem, amely országtól és régiótól függetlenül ne foglalkozna manapság a nők társadalmi helyzetének vizsgálatával mind a múltban, mind napjainkban, sőt a jövőkép kialakításában is. A nőtörténet-kutatás így Újvidéken sem új keletű. Újabban szervezetteren egy évtizede foglalkoznak az újvidéki Női Stúdiumok keretében nőtörténettel és női életrajzok rekonstruálásával. Az Újvidékkal foglalkozó helytörténet-kutatás azonban máig nem terjedt ki komolyabban az egyes társadalmi csoportok, rétegek helyzetének mélyreható vizsgálatára. Így a különböző társadalmi osztályok keretében szerveződő egyesületek és egyletek történetének vizsgálata ritka kivétellel csak a szerb egyesületekre korlátozódott. Az ilyen jellegű kutatások azonban sohasem taglalták ezt a kérdést Újvidék többnemzeti, többvallású és többkultúrájú jellegének szempontjából. Talán ezért nem foglalkoztak ez idáig tüzetesebben az újvidéki első nőszervezet megalakulásának körülményével, hiszen szervezetének és működésének története minden szempontból reprezentánsa volt a város 19. századi valós történetének, amelyről eddig még nem készült teljes korrajz.

Az Újvidéki 1-ső Nőegylet (Frauen Verein)¹ megalakításának ötlete minden jel szerint Tomekovics Frádl Mária² nevéhez fűződik, aki már 1865 folyamán munkálkodott egy helyi nőszervezet megalakításán. Erről a tényről azok az iratok tanúskodnak, amelyeket Újvidék szabad királyi város polgármestere, Pavle Stojanović terjesztett fel 1866. június 16-án Bács-Bodrog vármegye főispáni helytartójának és királyi főbiztosának, Piukovich Ágostonnak. A kísérőlevél mellett az újvidéki nőegylet alapszabály-tervezetét is elküldték Piukovich főispánnak, hogy az azt a magyar királyi helytartótanácsnak jóváhagyásra és engedélyezésre továbbítsa.

A feliratot kísérő levélből az is kiderül, hogy Újvidéken Frádl Mária nem egyedül ügyködött a nőegylet megszervezésén, mert a polgármester megfogalmazása szerint ez „több itthelyi előkelő és tiszteletre méltó nő” elhatározása volt. A polgármester levele arról is vall, hogy milyen céllal láttak a szervezkedéshez. Ezek szerint az újvidéki nőegyletnek „feladata lenne egy kiseddóvó

Dr. Ofner Mórné

Horváth Gézáné

Sztrone Irénke

Koda Verica

Piukovich Ferencné

intézetet létesíteni, és ez által a napi teendőiket házon kívül teljesítő szülők gyermekeit védelem alá venni, a kisdedeket már zsenge korukban szorgalomra, rendre szoktatni, és az ifjú szívekbe a vallás és erkölcs szeretetét idején korán becsepegtetni, ha hogy annak pénzereje engedné szegény beteg egyéneket segílyezni, szegény jó erkölcsű, leányokat kiházasítani, és hű cselédek jutalomban részesíteni”.

A folyamodvány megszületésének pillanatában a nőegylet 1900 forintra „kimenő” alappal rendelkezett, és ezt a helybeli takarékpénztárba helyezték letétbe. Minden jel szerint az újvidéki nők az egyletüket a kor gazdasági szellemében működtették. A megalakuláshoz és a kitűzött célok megvalósításához szükséges pénzösszeget, 1900 forintot 1865 és 1866 telén „tánczvigasság” alatt „ajándékozott” tárgyak kisorsolásával és könyöradományokból gyűjtötték be. Minden jel szerint a nőegylet céljai ekkor még kielégítették a többnemzeti és többvallású tagságot, mert Đorđe Natošević szerb orvos és pedagógus felesége Dafina-Nana Natošević nem restellt Belgrádban a szerb uralkodótól, Obrenović Mihajlótól 500 dukát önkéntes adományt begyűjteni.³ Az alapnál a megalakulás pillanatában 800 forint is letétben volt, és a nőegylet munkájának hivatalossá tételével, az alapszabályok megerősítése után rendelkezhetek mindezzel. Ezek szerint az Újvidéki 1-ső Nőegylet havonta 54 forintnyi pénzzel rendelkezett.

A nőegylet hivatalos elismerése azonban némi akadályokba ütközött. A tagság által összeállított Alapszabályzatot, amelyet hivatalos folyamodvány formájában nyújtottak be a városi magisztrátusban, a polgármester visszaadta a nőegyletnek, hiányosságokat észlelve a város megnevezésében. A kapott utasítás alapján kijavították a dokumentumot, majd ezt a javított példányt küldték tovább Zomborba a főispánnak, majd Budára a magyar helytartótanácsnak. A polgármester úgy vélte, hogy a szabályzattervezet szigorúbb ellenőrzését mellőzni kéne, hiszen a nőegylet célkitűzései „tagadhatatlanul szentnek és üdvösnek” nevezhetők. Így a tervezetről alkotott véleményét és észrevételeit is mellékelte. Ebből kitűnik, hogy a polgármester úgy tartotta, hogy előbb a nőegyletre vonatkozó rendeleteket kellett volna előtérbe helyezni, a kisdedővóra vonatkozókat pedig el kellett volna különíteni, mert az szoros összefüggésben állt a rendelkezésre álló pénzösszeggel. A 7 pontba foglalt észrevételeiből többek között arra is fény derül, hogy az újvidéki polgármesternek 1866-ban még nem nagyon volt ínyére a nők önszerveződése, sem a nemek egyenjogúságának tiszteletben tartása. Ugyanis a 6. pont alatt azt javasolta, hogy a „titkárné helyett egy titkár volna a bizottság által választandó, ki a jegyzőkönyvet vezetné és az egylet többi írásbeli teendőit végezné”. De azzal is tisztában volt, hogy mind az egylet, mind a kisdedővó „hazánk városaiban fennáll, virágozik legüdvösebb gyümölcsöket hoz”, ezért „szükségessége és célszerűsége e városra nézve sem vonható kétségbe”.⁴

Újvidék polgármestere megalakulásának pillanataiban, 1866-ban kijelentette, „életképességről pedig az újvidéki nők jelleme kezeskedik majd”. Az Újvidéki 1-ső Nőegylet Alapszabályait, a magyar helytartótanács 1867. december 18-án hagyta hivatalosan jóvá.⁵

Az engedéllyel működő nőegylet munkája a továbbiakban hűen tükrözte azokat a célkitűzéseket, amelyek megalakulásakor alapgondolatai voltak. Az 1876-ból származó évi jelentés alapján, amelyben Neusatzer Frauenvereinként nevezi meg magát a nőegylet, kitűnik, hogy az külön figyelemmel gondoskodott a szegény gyermekekről és az özvegyekről. Majd egy későbbi újsághír arról vall, hogy 1882. január 13-án az egylet az Erzsébet Szállóban vigadalmat rendezett, melynek bevételét alapjai megsegítésére fordította.⁶

Az újvidéki nőegylet munkája a 19. század utolsó évtizedeiben is nyomon kísérhető. Kiemelkedő tagjaként emlegették Piukovics Ferencnét,⁷ aki 1883-tól kezdve volt választmányi tagja, 1891-ben ügyvezető alelnöke, majd 1899-ben elnöke az Újvidéki 1-ső Nőegyletnek. Munkájának és szervezőképességének köszönhetően a tagság létszáma megkétszereződött. Ő volt az, aki „páratlan leleménnyel tudja megtalálni azt a helyet, ahol segítségre szorulóknak vannak”. Elnökségének alatt a nőegylet 20 000 korona alaptőkével rendelkezett, amelyből elsősorban az újvidéki gyerekeket és a szegény sorsúakat segélyezték.

A nőegylet 1907-ben ünnepelte fennállásának negyvenéves jubileumát, a tagság és az újvidékiek ez alkalomból elismerésben részesítették dr. Ofner Mór-
nét,⁸ „az elnöknő buzgó segítőtársát”, az alelnöknőket, dr. Horváth Gézániét⁹ és Teubner Jánosnét¹⁰, a nőegylet választmányi tagjait, özv. Stuchlik Ferencnét, Mirko Lambertnét, dr. Fischer Henriknét.¹¹ A nőegylet tevékenységében ekkor is különös jelentőséggel bírt a gyűjtés és a különböző mulatságok megszervezése, amelyben Stroné Irén¹², Schwarz Alice és Schwarz Margit, Koda Verica,¹³ Lehrer Irén és Hermann Ella úrlányok jeleskedtek.¹⁴

A tagság névsorából kitűnik: az Újvidéki 1-ső Nőegylet tagsága, amely 1911-ben kb. 200 főnyi volt, hűen tükrözte Újvidék városiasodását, gazdasági és társadalmi életének fejlődését, nemzeti és vallási összetételét. Még akkor is, ha különböző okokra hivatkozva abból 1880-ban kiváltak a jómódú szerb nők, és megalapították saját, nemzeti alapon szerveződő egyletüket, a Dobrotvorna zadruga srpkinja Novosadkinját.

Annak ellenére, hogy az Újvidéki 1-ső Nőegylet országos viszonylatban kevéssel később, alapvetően jótékonyági szándékkal létesült, megalapításának ténye az újvidéki nők 19. századi társadalmi szerepének, öntudatosodásának és önszerveződésének kiindulópontját jelentette.

JEGYZETEK

- ¹ Az 1867-ben jóváhagyott szabályzatban az egyesület elnevezése Az újvidéki 1-ső nőegylet, előfordul Neusatzer Frauenverein elnevezés alatt is. Alapító tagjai között nagy számban lehettek német asszonyok, mert az alapszabály első változata is német nyelven íródott, ezért szintén megróták őket.
- ² Tomekovics Frádl (Fradl) Mária Tomekovics Ádor újvidéki városi főbíró felesége volt.
- ³ Stojaković Gordana: Znamenite žene Novog Sada, Novi Sad, 2001, 86–87. o.
- ⁴ IA NS F. 1. 4834/1866. A magyar helytartótanácsnak Piukovich főispán 1866. november 22-én továbbította a polgármester feliratát, a válasz a további pontosítási utasításokkal 1866. december 14-én érkezett meg Újvidékre.
- ⁵ IA NS F. 1. 4381/1867
- ⁶ Stojaković Gordana: Znamenite žene Novog Sada, Novi Sad, 2001, 11. o.
- ⁷ Piukovics Ferenc a gőzhajózási vállalat újvidéki kirendeltségének ügynöke.
- ⁸ Dr. Ofner Mór városi főorvos volt.
- ⁹ Dr. Horváth Géza, városi főügyész.
- ¹⁰ Teubner János kereskedelmi ügynök.
- ¹¹ Dr. Fischer Henrik újvidéki ügyvéd.
- ¹² Stroné Irén az újvidéki kórház főorvosának lánya volt.
- ¹³ Koda Vera Koda Sándor (Aleksandar), közismert újvidéki szerb orvos lánya.
- ¹⁴ Csoór Gáspár: Bácska társadalmi élete – ezer arcképpel, Budapest, 1911, 264. o.

Hardi Irsai Angéla

APULIAI (ANJOU) IZABELLA, AZ EGYIK LEGSZOMORÚBB SORSÚ MAGYAR KIRÁLYNÉ

A magyar Anjouk őse, IX. (Szent) Lajos francia király öccse, I. Károly (1266–1285), Anjou és Provence grófja, a szicíliai (nápolyi) királyságot 1265–66-ban IV. Kelemen pápa hívására és támogatásával foglalta el a Hohenstaufoktól. 1272-ben Albánia királyává koronáztatta magát, 1277-ben pedig felvette a Jeruzsálem királya címet, s megszerezte a Peloponnészoszon levő achaiai hercegséget.¹ A római Szentszék „*e rettentő vazallusa*”, „*tele vérrel és dicsőséggel*”, még nagyobbra tört: már „*egy keleti frank birodalom felállítására kezdett gondolni és törekedni*”.²

Terjeszkedését a kor szokásainak megfelelően házassági kapcsolatokkal igyekezett alátámasztani. A középkorban ugyanis nemigen ismerték a szerelmi házasságokat. Így az uralkodók – s az ő példájukat követve a nemesek is – anyagi meggazdagodásukat, illetve politikai felemelkedésüket megalapozó házassági kapcsolatokra törekedtek. Ez már a bölcsőben lévő gyermekek sorsát is eldöntötte, hiszen szüleik – persze a beleegyezésük nélkül – alig néhány éves korukban közvetítők útján, az egyház felügyelete alatt, odaigérték őket a kiszemelt félnek, valamilyen fontos érdekszövetség fejében, utódok nemzésének reményében. A gyermek-házasságok sokszor éveken át nem is találkoztak egymással. Még azt sem tudták, milyen lehet leendő házastársuk külleme. Esetleg az eljegyzéseket előkészítő megbízottak elmondása alapján alkothattak valamiféle képet egymásról. A portréfestés legtöbbször megszépítette a valóságot: az előnytelen külsőt, a gyarló belső tulajdonságokat elrejtették az ecsetvonások. Arról pedig egyáltalán nem lehetett fogalmuk, hogy jövődöbelijük milyen emberi értékekkel bír.

A KETTŐS SZERZŐDÉS

Az egykorúak elbeszélései szerint a rendkívül energikus, nagyratörő, tervei kivitelében kíméletlen s elsősorban politikus Károly dinasztikus kapcsolatainak szélső pillérei többek között Magyarország felé nyúltak, s történelmileg a legidőállóbbnak és jelentősebbnek mutatkoztak.³ 1269–70-ben ugyanis a nápolyi Anjou-ház és az Árpád-ház között követek révén a dél-itáliai Melfiben kölcsönös segélynyújtási és kettős házassági szerződés kötött meg.⁴

Legfontosabb emlékünknél ezzel a történettel kapcsolatban Anjou Károlynak az az 1269. szeptember 14-én kelt okirata, amellyel követeit, Bernát Monte Cassinó-i apátot, Amiel D'Agoult Corbon urát és De Brule Bernát mestert meghatalmazta, hogy V. István magyar királlyal szövetséget köthessenek. A szövetség feltételeit úgy jelölte meg, „*hogy mi tartozunk őt igaz hittel megsegíteni és megvédeni minden fejedelem, főúr, vitéz és minden ember ellen, akik ellenségei lesznek, erőteljesen háborút folytatni ellenük s nem kötni velük békét, sem fegyverszünetet, úgy mint az összes németek s Németországhoz tartozók ellen, tőle (Istvántól) négy napi járóföldre terjedőleg és mindenek ellen, akik az egyház hitén kívül állanak és a világnak minden más embere ellen, akik el akarják tőle ragadni valamely földjét, vagy akik ellenségként megtámadják földjét. És ugyanígy a magyar király is köteles nekünk mindenben az előbb említettek és más ellenségeink ellen tanácsot és segédelmet adni, erőteljesen háborút viselni ellenük és nem kötni sem békét, sem fegyverszünetet velük, vagy közülük valamelyikkel a mi tanácsunk és beleegyezésünk nélkül.*”⁵ Felhatalmazta tehát követeit, hogy a jelzett feltételek mellett kössék meg Istvánnal, Károly szavai szerint „*a szent és nagy királyok ivadékaival, a hatalmas, harcias és a keresztény hit és a római szentegyház ellenségeivel szemben kipróbált fejedelemmel*”⁶ a szövetséget. A házasságok megkötésére pedig külön megbízólevélben adott nekik utasítást, amelynek politikai vonatkozásai nem voltak.⁷

A segélynyújtási szerződés II. Ottokár cseh király ellen irányult, akivel a magyar trónörökös, a jövőbeli V. István egyre élesebben került szembe. Ugyanakkor édesapja, a diplomatának mondható, egyenes gondolkodású IV. Béla jó viszonyt épített ki a szomszédos királysággal, s halálát érezvén közeledni, mint egész életében mindig, akkor is gondosan, lelkiismeretesen járt el.⁸ Leveleiben ajánlotta Ottokár védelmébe feleségét, Máriát, lányát, Annát és híveit.⁹

A másik, dinasztikus törekvések jegyében kötött megegyezés a két fél gyermekei házasságát szavatolta: Anjou I. Károly nápolyi király fia, Apuliai (Sánta) Károly¹⁰ herceg – később II. Károly néven nápolyi király (1285–1309) – feleségül vette V. István (1270–1272) magyar király Mária nevű lányát, a nápolyi király Izabella nevű lányát¹¹ pedig V. István fiával, a nyolcéves (Kun) László herceggel, a későbbi IV. Lászlóval házastották össze.¹²

Hogy melyik fél kezdeményezte a házasságokat, az uralkodók egyéniségének ismerete alapján nem tudhatjuk. Nem adhatunk pontos választ a kérdésre a róluk tanúskodó forrásaink alapján sem.¹³ Mégis a szakirodalomban inkább a tervek nápolyi megfogalmazásáról szólnak jeles történészeink. Emellett látszik szólani az az elragadtatott hang is, amelyen Bernát Monte Cassinó-i apát írt Magyarországról Anjou Károlynak, a magyar király hatalmát, s a tervezett összeköttetés előnyös voltát bizonygatva.¹⁴ A szövetség létrejöttéről Bernát Sárosból 1269. december 12-én tele örömmel írta haza, hogy Isten dicsőségére, a római anyaszentegyház oltalmára, mind a két király nagy hasznára fog az

szolgálni. „*A mi urunk, királyunk dicsőségét és erejét ismeritek; arról nem kell szólnom. Hanem a magyar királyi háznak ... is hihetetlen a hatalma; meg sem lehet mondani, mennyi a fegyvere. Keleten, északon mozdulni sem mer senki, ahová a diadalmas vezér – vagyis a dicsőséges király – seregét megindítja. Észak és kelet legtöbb országa a fejedelme rokonság vagy meghódolás címén birodalmához tartozik.*”¹⁵

A házasságokra vonatkozó okmányok között egyetlenegy magyar eredetű van. Arról az oklevélről van szó, amellyel V. István Ágnes asszonynak, a Csáknembeli Szalók fia Tamás özvegyének adományozza az Abaúj megyében fekvő Timár-Fony helységet azokért a szolgálatokért, melyeket a királynak Franciaországba menve több ízben tett, de különösen azért, mert ő kísérte el Máriát Nápolyba.¹⁶ Ez azonban itt nem tárgyunk.

Lényeges viszont a hozomány kérdése. Vajon a két család közül pénzügyileg melyiknek volt előnyösebb a frigy?¹⁷

Mária hercegnő hozományára vonatkozólag adatunk nincs. Csak annyit állapíthatunk meg, hogy a külső és belső harcokban kimerült Magyarország nem adhatott akkora vagyont királya lányának, mint a dúsgazdag Nápolyi Királyság. Ráadásul, a magyar királyi udvar pénzügyi helyzetét súlyosbította az is, hogy Anna hercegnő, IV. Béla lánya és Rosztiszláv özvegye, apja halála után éppen ekkortájt szökött vejéhez, II. Ottokár cseh királyhoz a királyi család kincseivel.¹⁸ Izabella azonban apjától 200 000 ezüstmárkát kapott hozományul, amit persze Károly király alattvalóitól vett be. Ebből a szempontból tehát minden bizonnyal a magyar uralkodócsaládra nézve volt előnyösebb a házassági összeköttetés megvalósítása.¹⁹

Mária és Sánta Károly érdekházassága szerencsésnek bizonyult. Kapcsolatuk a kölcsönös megbecsülésen és tiszteleten alapult. Joggal mondhatjuk azt is, hogy az Árpád-ház női képviselői közül egyik sem foglalt el fontosabb állást dinasztikus kapcsolattal nyert második hazájában és nem gyakorolt jelentékenyebb befolyást saját szülőhazája sorsára, mint Mária.²⁰ E házasságból sarjadtak a dicsőséges, női ágon Árpád-házi, magyar Anjouk. Ezt azonban nem állíthatjuk a másik érdekházassággal kapcsolatban.

HÁZASSÁGRA ÍTÉLVE

A mindössze négyévesen házasságra és magyarországi árvaságra kényszerített Izabellát, Károly már igen hamar a magyar királyi udvarba küldte abból a célból, hogy a magyar nyelvet és szokásokat megismerje. Először három kisebb hajót szánt az útra. Majd féltve leányát a viharoktól, megbízta Santa Croce Fülöpöt, Barletta kikötő kapitányát, hogy béreljen Velencében vagy más kereskedőtől három gályát a Zaráig terjedő útra.²¹ Végül is, „*Anjou Károly a maga lányát, Izabellát, nápolyi hajókon*”²² küldte Magyarországra, leendő menyét, Máriát pedig fellobogózott „*nápolyi hajókon*” hozatta el „*Szlavóniából*”.²³

A kislány a szintén kiskorú férjével, a tízévesen trónra jutott IV. (Kun) László (1272–1290) magyar királlyal szinte semmilyen kapcsolatban nem állt. Gyakorlatilag a gyerekek csak hivatalos alkalmakkor találkozhattak, és az Izabellával szinte alig törődő anyakirályné, Kun Erzsébet szigorú felügyelete alatt nevelkedtek.²⁴ A hazájától távolra szakadt királykisasszony idegen környezetben, elszigetelten, rokon nélkül cseperedett fel, és a magyar belpolitika hatalmi játszmáiban csak sakkfiguraként szerepelt. Így már gyermekként számos megrendítő megaláztatás, keserűség érte.

A KÖZÉPKOR BOTRÁNYHÓSE

Szerencsétlen sorsú volt Kun László is, aki anyjától fájának féktelen indulatait és alantas szenvedélyeit örökölte.²⁵ Közvetlenül születése után heves belháború sújtotta az országot. IV. Béla és V. István, a nagypapa és az apa, fegyverrel szállt szembe egymással, erősen megpecsételve László herceg sorsát, aki nemegyszer vált a két fél politikai indíttatású, erőszakos cselekedeteinek áldozatává. Mindössze kétéves volt, amikor anyjával, Kun Erzsébettel és testvéreivel együtt fogolyként Túróc (Turul) várába került, miután nagynénje Anna haddal nyomult István – az akkor még csak ifjabb király – keleti ország részébe.²⁶

V. István rövid ideig tartó uralkodása végén politikai ellenfelei, a Gut-Keled-nembeli Joachim horvát bán vezetésével ismét elrabolták a tízéves trónörököst, s Kapronca²⁷ várában őrizték. A király sereget küldött fia kiszabadítására, de eredménytelenül. Nemsokára azzal a keserű tudattal távozott az élők sorából, hogy László herceget fogolyként tartják.²⁸

Az uralkodó halálának hírére Joachim Székesfehérvárra kísérte a kis herceget, s ott 1272 augusztusában Fülöp esztergomi érsek IV. László néven királlyá koronázta. Kiskorúsága miatt azonban még egy ideig (1272-ig) Erzsébet anyakirályné – aki egyébként jó viszonyban állt Joachimékkal – és az egymással állandóan vetélkedő, egymást a hatalmon gyakran váltó főúri csoportok kormányoztak helyette: hol Gut-Keled Joachimé, hol Héder-nembeli (Kőszegi) Henriké, hol pedig Csák-nembeli Mátéé.²⁹ Attól függően, hogy melyik „párt” kerekedett felül, állandóan változtak a királyság államapparátusának fő tisztségviselői. Néhány év alatt négyszer-ötször is kicserélődtek a különböző pozíciókat betöltők. Az ifjú király játékszerré vált a kezükben. Sem Erzsébet anyakirályné, sem László nem tudott energikusan beleszólni a politikai életbe és magabiztosan irányítani az események alakulását. Ha nem tetszett magatartásuk a bárók hatalmon levő csoportjának, akár el is fogták őket, mint azt 1274-ben Kőszegi Henrik és Gut-Keled Joachim megint megtették.³⁰ Amikor a Csákok kiszabadították őket, a két tábor már valóságos háborút vívott egymással. Megtörtént az is, hogy a hatalomért versengő főurak szembeállították Erzsébetet a fiával, de egyik csoportosulás sem volt képes tartósan hatalmon maradni.

Mire IV. Lászlót a főpapok, bárók, nemesek és a kunok rákosi gyűlése 1277. május 23. és 30. között nagykorúvá nyilvánította – ezzel a király átvette az ország kormányzását –, az ifjú már jórészt kijárta az „élet iskoláját”. *„Tizenöt éves volt, csinos, értelmes fiú, szőke, ha későbbkori festménynek hitelt adhatunk, fellobbanó, hirtelen természet. Szerette a vadászatot, a lovakat, a mulatást, s ami talán még csak lappangott benne, az asszonyokat. Öregatyjának, szépapjának vére volt benne. De II. Endre és IV. Béla erős érzékiségét a keresztény erkölcs mindig egy nőhöz, feleségükhöz kötötte, és sensualis hajlamainak csak az a következménye volt, hogy a feleség uralkodott rajtuk, és nagyszámú családot láttak maguk körül támadni. Lászlóban e korlátot nagyon fenyegette származása. Vér véréhez szít, s ő, mint a kun Erzsébet fia, nem idegenkedett, sőt vonzódott a kunokhoz, kik pedig épen a szerelem dolgában nem igen voltak szemérmetesek, és amint Magyarországon – az udvar példájára – a bő, asszonyos, kun ruha, kúp forma, magas kun süveg, hosszú kun haj, kun szakál divatba jött: szintúgy a kun ledér erkölcs sem maradt követés nélkül. Testvérei közül a szerb Katalin – beszéltek legalább Konstantinápolyban – nyomorék, sánta, phlegmatikus ura mellett sógorának, Uros-Milutinnak szeretője volt, s mikor a másik, IV. László »kedves« testvére, Erzsébet, a nyulszigeti apáca, Katalint meglátogatta, Uros-Milutin, e szerb Don Juan, ezzel is parázna módon megismerkedett. Baj volt, hogy most, mikor IV. László tele vággyal, tele szenvedéllyel az életbe kilépett, nem volt mellette senki, aki még nevelni, neki valami jó irányt adni képes lett volna. ...”*³¹

Bel- és külpolitikájában egyaránt a könnyűlovas kun harcosokra támaszkodott. Emiatt nemcsak a magyar nagybirtokosokkal került szembe, hanem az egyházat is maga ellen hangolta. Ekkor III. Miklós pápa Fülöp fermói püspök személyében legátust küldött Magyarországra, aki a kunok megkeresztelését és a keresztény elvek szerinti életre kényszerítését sürgette. A vezető világiakra és egyháziakra támaszkodva a püspök nyomást gyakorolt IV. Lászlóra, hogy megfogalmazza a már majdnem fél évszázada magyar földön tartózkodó, régi szokásaik nagy részét azonban még mindig megtartó s a kereszténység erkölcsi normái felé nemigen hajló kunok megtérítését célzó ún. *kun törvényeket*.³² Minthogy azonban a kun szállásokon a törvények kibocsátása után sem javult a helyzet, a tizenhét éves Lászlóban ekkor még inkább felébredt az érzékiség: *„valami előkelő kun nő – Édua – »a kun királyné« – mondták – elcsábította, teljesen magához hódította. Vele, társaságában nem sokat gondolt arra, hogy a kunokat a legátus kívánságaira kényszerítse”*.³³ Sőt, fenyegetőzve megparancsolta a budai vár bírájának és a polgároknak, hogy a pápai legátus által összehívott zsinatra gyűljön főpapokat a várból kikergessék, vagy be se eresszék. De a katolikus hit és az egyházi szabadság védelmére, az egyháziak és világiak életének javítására összehívott tanácskozást Fülöp püspök megtartotta, számos olyan végzést fogalmazva, amelyek magának a királynak is szóltak. Egy hó-

napra rá azonban kimondta a királyra és rossz tanácsosaira az egyházi átkot, az országra pedig az egyházi tilalmat (interdictumot), hiszen volt ott minden: kicsapongás, gyilkosságok, országárulás, kiátkozások.³⁴

A magyar közvélemény nagy része fittyet hányt III. Miklós pápa akaratára. Maga László elfogatta a legátust, és a kunok kezére adta. Végül mégis kénytelen volt kedvelt hívei ellen vonulni. A hód-tavi csatában (a mai Hódmezővásárhely közelében) 1280-ban vagy 1282-ben legyőzte az Oldamur vezetésével fellázadt pogányokat. Csakhamar azonban megint szembeszegült a nagybirtokosokkal, s visszahívta az elmenekült kunokat, akiket azzal is meg akart nyerni, hogy az akkortájt a cseh és lengyel királyságból, az éhínség miatt Magyarországra húzódó menekülteket eladta nekik.³⁵

A KÖNYÖRTELEN FÉRJ

Valójában a mély erkölcsi és magánéleti válsággal küzdő IV. László csak a kunok között érezte jól magát. Házaseletet élni elhanyagolt törvényes feleségével nem volt hajlandó. A pogány kunok szokásait követve ágyasokat, illetve szeretőket tartott. A mellette nehéz napokat megélt Izabellát fogságba vetette és nővérét, Erzsébetet, a nyúl-szigeti domonkos apácák főnökszonyát bízta meg őrizetével. Maga szép kun lányokkal – a Képes Krónika szerint ezeknek „Édua, Köpcses és Mandula volt a nevük” – mulatozott.³⁶ Szeretői közül Édua volt számára a legkedvesebb, akivel – mindenki legnagyobb mebotránkozására – úgy bánt, mintha ő lenne Magyarország királynéja. Az is előfordult, hogy nyilvánosan szeretkezett, s a főpapokkal dacolva nőrokonait maga ragadta ki a kolostorokból.

Édua jelenléte a királyi udvarban nagy felháborodást váltott ki. Elsősorban a szerencsétlen sorsú törvényes királyné érdekeit sértette. Izabella többet volt fogságban a Margit-szigeti kolostor falai között, mint férje oldalán. Lodomér esztergomi érsek elkeseredetten számolt be a pápának a király tetteiről, annak szavait idézve: „... *Az esztergomi érsektől... és az alája rendelt püspöktől elkezdvén ezt az egész fajzatot tatár kardokkal fogom kiirtani, mind egész Rómáig...*”³⁷ E miatt a kijelentése miatt terjedt el később az a feltételezés, hogy 1285-ben éppen ő maga hívta be az országba a tatárokat, nagy károkat okozva ezáltal, s azzal dicsekedett, hogy önmaga is olyan lett mint egy tatár.³⁸

Amikor Édua elhagyta a királyi udvart, Izabella ugyan visszatérhetett, de házassága nem állt helyre. László személyes sérelmei miatt a legközelebbijein igyekezett bosszút állni, mindebből persze megint felesége kapta a legtöbbet.

A történelmi források a királyi pár közötti botrányos fejleményeket gyanúsan összekötik IV. László – az 1279-ben Magyarországra érkező fermói püspökkel a kunok ügyében kiobbant – konfliktusának kezdetével. Talán Izabella elkövette azt a hibát, hogy a viszály során a legátus oldalára állva szembefor-

dult férjével. Ezt a kunoktól való idegenkedése éppúgy indokolhatta, mint férje hűtlensége által megsebzett asszonyi önérzete,³⁹ amit alátámaszt, hogy III. Miklós pápa állítólag még ugyanaznap intézett egy igen kemény hangú levelet IV. Lászlóhoz, valamint egy elismerő és buzdító üzenetet tartalmazó másikat Izabella királynéhoz.⁴⁰

Az, hogy a király szeretőt vagy szeretőket tartott, csak a keresztény erkölcsök szempontjából adhatott okot aggodalomra, hiszen volt már eset a történelemben, hogy az uralkodónak fia született ágyasától.⁴¹ László és Izabella kapcsolata megromlásának azonban politikai súlyt adott az a tény, hogy 1278-ban meghalt a király öccse, András herceg,⁴² így – nem számítva II. András Velencében élő állítólagos unokáját, a későbbi III. András királyt – IV. László volt a magyar uralkodóház utolsó élő férfitagja. Felsejlett tehát az Árpád-háziak közeli kihalásának rémképe. Ezért az ország világi és egyházi előkelői elvárták királyuktól, hogy gondoskodjon a dinasztia törvényes fennmaradásáról. IV. László azonban nem volt hajlandó Izabellával érintkezni, így aztán megeshetett az, amiről lengyel források számolnak be, hogy a bárók Lodomer érsek utasítására összeházták őket, annak reményében, hogy törvényes utódnemzésre kerül sor.⁴³ Ám, a krónikák adatai szerint, a király Izabellát akkor is csak szidalmazta és súlyosan bántalmazta. Mivel mindez az egyháznak sem felelt meg, Lászlót végül kiengedték szobafogságából, mire ő bosszúból Éduát ismét udvarába hívatta, és sokak szeme láttára, nyílt színen hevesen magáévá tette.⁴⁴ Izabella sorsa Európa-szerte mélységes szánalmat és felháborodást váltott ki. Esete Magyarország tekintélyét is alaposan megingatta.

Ez után a szexuális botrány után László még mélyebbre süllyedt, s rátámadt a nyúl-szigeti domonkos apácakolostorra.⁴⁵ Nővére, aki egyáltalán nem volt apácahajlamú, örömmel fogadta öccsét fegyvereseivel, nagy mulatozást csapott a szent falak között, paráznaságba esett, s megszökött a betörőkkel. Ezen az újabb botrányon felháborodó Lodomer esztergomi érsek ekkor megparancsolta, hogy Erzsébet bűnbánatot tartson, és térjen vissza a Szent Margit-kolostorába. Az egyház újbóli követelésére ismét a király adott választ: „...ha éppen tizenöt, vagy annál is több nővérem lenne apáca akárhány kolostorban, *mind kiragadnám őket onnét, törvényes vagy nem törvényes házasságra adnám, hogy így akaratom végrehajtására olyan rokonságot szerezzek, amely minden erejével mellettem áll, hogy így lelkem minden indulatát végbevihessem. Nagyon keveset, vagy éppen semmit sem törődnék azzal, hogy amit cselekszem az egyházi törvényekkel, amelyekre mindig hivatkoztok, egybehangzó, vagy azoktól eltérő-e. A magam számára ugyanis én vagyok a törvény, és hogy valamiféle papok törvényei korlátozzanak, el nem tűröm...*”⁴⁶ Világos, hogy László a főpaptól nem „kioktatást” várt, hanem engedelmességet követelt, s a keresztény egyházat vádolta az országban kialakult helyzetért. Ám újabb egyházi átok fenyegetése miatt kissé meghunyászkodott, Erzsébet pedig visszatért a Nyúl-szigetre.

Úgy tűnt, az uralkodó betartja ígéreteit, de feleségéről hallani sem akart. Hiába volt Izabella Magyarország királynéja, úgy bántak vele, mintha valami ragályos betegsége lett volna.

A vereséget szenvedett tatárok kivonulása után az egyházi és világi főurak a királyt vádolták meg, hogy ő biztatta fel a tatárokat a támadásra. A könnyen sértődő és lobbanékony Lászlót ekkor újból elragadta a féktelen indulat. Azt gondolta, hogy a vádak terjesztésében részes Izabella is. Ezért a királynét minden javadalmától megfosztotta,⁴⁷ és nővére felügyelete alatt kolostorba csukatta, Éduát véve maga mellé. Izabella a megalázó helyzetből és börtönéből, amelyben 1286 vége óta sínylődött, csak 1287 őszén szabadult Lodomér esztergomi érsek közbenjárására, aki az év végére Budán országgyűlést hívott össze.⁴⁸ A főpapok, bárók és nemesek jelenlétében a királyt erkölcstelen életmódja miatt kiközösítette, nővérenek engedélyezte a kolostori életéről való végleges lemondását,⁴⁹ és határozatot hozott a királyné birtokainak visszaadásáról. Magáról Erzsébetről Lodomér esztergomi érsek úgy nyilatkozott, hogy ő volt a viszálykodás magvetője a király és a királyné között.⁵⁰

Az újabb egyházi büntetés miatt ismét megbánást színlelő IV. László megint ígéretet tett, hogy betartja a keresztény szabályokat, és visszaveszi Izabellát, ám mindenféle lelkiismeret-furdalás nélkül tovább élt kun szeretőjével. Csak amikor már IV. Márton pápa keresztes hadjárat meghirdetését fontolgatta, akkor békült ki végre a király a királynéval.⁵¹

MEGRENDÍTŐ KÉP

De ekkorra már IV. (Kun) László szinte az egész ország számára teher lett. A Képes Krónika megrendítő képet fest a megnyomorított országról: *„Magyarország fényes dicsősége kezdett aláhanyatlani, ...mindenütt az országban belháborúk lobbantak föl, városok hullottak a porba, gyűjtogatásokkal falvakat tettek a semmivel egyenlővé, a békét és az egyetértést sárba tiporták, a gazdagok tönkrementek, a nemesek a szegénység nyomorúsága miatt elparasztosodtak. Abban az időben a taligát, vagyis a kétkerekű kocsit az ország lakói László király fogatának hívták, mivel a folytonos fosztogatás miatt az igavonó állatok kivesztek az országban, és barmok módjára a taliga elé fogott emberek helyettesítették az állatokat.”*⁵²

A krónikák a király halálát különböző módon mesélik el, de abban mindegyik megegyezik, hogy a huszonnyolc éves László végzete arról az oldalról teljesedett be, ahonnan legkevésbé várta. Gyilkosai kedvenc kunjai közül kerültek ki: *„Nagyon haragudott királysága nagyuraira és püspökeire, és már semmit sem törődött birodalma ügyeivel... Úgy mondják, egy kun nő szerelme uralkodott rajta annyira, hogy megfeledkezett magáról és esküjéről. Ennek a nőnek a férje ölte meg őt, amint ágyában találta.”*⁵³

Más adatok szerint a kunok táborában lejátszódó részeges duhajkodás során véletlenül szúrták le. Legvalószínűbb azonban az, hogy politikai összeesküvés áldozata lett 1290. július 10-én a körösszegi várnál.⁵⁴ A gyermektelenül elhalálozott Lászlót a kun szállásterületek szomszédságában, Csanádon temették el.

MEGALÁZTATVA ÉS ELHAGYATVA

Az új király, III. András (1290–1301) már csak annyit tehetett, hogy némi javadalmazás biztosításával a házasságában annyit szenvedett Izabella nyugalomban élhesse tovább szomorú életét magyar földön. Nem jelentett semmilyen veszélyt az új hatalom számára. Magányosan és egyre nagyobb elszigeteltségben élve, Izabella 1299-ben visszatért szülőhazájába, és egy Nápoly melletti, Szent Péter domonkos rendi kolostorban talált menedéket.⁵⁵ Amikor 1303-ban meghalt, még negyvenéves sem volt.

JEGYZETEK

¹ *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, főszerkesztő Kristó Gyula, szerkesztők: Engel Pál és Makk Ferenc, Budapest 1994, 46.

² Pauler Gyula, *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, II., Budapest 1899, 271.

³ Uo.; Dümmerth Dezső, *Az Anjou-ház nyomában*, Budapest 2003, 92.

⁴ Patek Ferenc, *Az Árpádok és Anjouk családi összeköttetése*, Századok, 1918, 450.

⁵ Patek, 458.; Wenzel Gusztáv, *Magyar diplomáciai emlékek*, I., Budapest 1874., 22.

⁶ Pauler, 272.

⁷ Wenzel, 24.

⁸ Patek, 450.

⁹ Pauler, 273.

¹⁰ Sánta Károly trónörökösként a dél-itáliai Apulia hercegi címet viselte, ezért Magyarországon mind őt, mind pedig utódait az „Apuliai” ragadványnévvel illették.

¹¹ Magyarországon Erzsébet néven is ismerik.

¹² Patek, 449.

¹³ Uo., 451.

¹⁴ Árpád-kori Új Okmánytár VIII., 316–17. Helyes dátum 1269.; Patek, 452.

¹⁵ Pauler, 272.

¹⁶ Patek, 453.

¹⁷ Patek, 456–457.

¹⁸ Patek, 457.

¹⁹ Uo.

²⁰ Fraknói Vilmos, Mária, V. István király leánya, nápolyi királyné (1271–1323), Budapesti Szemle, 1906., 321.

²¹ Patek, 479.; Wenzel, 20–27.

²² Uo.

²³ Wenzel, 7.

²⁴ Wertner, 538.

- ²⁵ Fraknói, 322.
- ²⁶ Wertner, 504.
- ²⁷ Ma Koprivnica Horvátországban.
- ²⁸ V. István megostromolta Kaproncát, de nem tudta bevenni. Útjáról visszafordult, és a Csepel-szigeten 1272. augusztus 6-án meghalt. A domonkosok nyúl-szigeti apácakolostorának templomában testvére, Margit mellé temették el. Kristó Gyula, Magyarország története 895–1301, Budapest 2006, 245.
- ²⁹ Uo., 263.
- ³⁰ Uo., 264.
- ³¹ Pauler, 333.
- ³² Pauler, 353.
- ³³ Uo., 357.
- ³⁴ Uo., 365.
- ³⁵ Uo., 377.
- ³⁶ Wertner, 535–536.
- ³⁷ Kristó, 268.
- ³⁸ Uo., 268.
- ³⁹ Zsoldos Attila, Az Árpádok és asszonyaik, A királynéi intézmény az Árpádok korában, Budapest 2005, 58.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ I. András királynak egy György nevű fia született ágyasától (de concubina); Zsoldos, 58.
- ⁴² Wertner, 543.
- ⁴³ Annales Polonorum (ad. a. 1281.): predictus rex Ungarie (sc. Ladislaus IV.) a baronibus suis captus est et in quodam castro positus cum uxore sua..., ut vel sic possent prolem habere – Cat. font. I. 177; Zsoldos, 59.
- ⁴⁴ Pivárcsi István, Híres magyar asszonyok, Budapest 2003., 17.
- ⁴⁵ Zsoldos, Az Árpádok és alattvalóik, Magyarország története 1301-ig, Debrecen 1997, 118–119.
- ⁴⁶ Kristó, Az aranybullák százada, Budapest 1998, 152–153.
- ⁴⁷ Zsoldos, Az Árpádok és asszonyaik, 58.
- ⁴⁸ Wertner, 538.
- ⁴⁹ Nem sokkal később egy cseh főúr felesége lett. Wertner, 530.
- ⁵⁰ Zsoldos, 59.
- ⁵¹ Kristó, Magyarország története 895–1301, 268.
- ⁵² Képes Krónika, Budapest 2004, 117.
- ⁵³ Pauler, 414.
- ⁵⁴ Bihar vármegyében. Pauler, 413.
- ⁵⁵ Wertner, 540.

Bánszky Mária

VAJDASÁGI MAGYAR NŐK ÉLETTÖRTÉNETEI

Vajdasági magyar nők életrsorsai.

Szerkesztette: Svenka Savić és Veronika Mitro.

*Újvidék: Futura publikációk: Női Stúdiók és Kutatások,
2006 (Novi Sad: Futura publikacije). 268 lap*

„A kisebbségi nők élettörténetei az újvidéki Női Stúdiók és Kutatások hosszú távú projektuma prof. dr. Svenka Savić vezetésével, Veronika Mitro asszisztenssel és a Női Stúdiók és Kutatások oktatói programjának hallgatóival mint munkatársakkal. A projektum megvalósítása 1998-ban kezdődött a Női visszaemlékezések a szocializmusra nemzetközi projektum keretében” – írja Veronika Mitro a kötet (harmadik) bevezetőjében, majd ismerteti a projektum céljait. Ezek a célkitűzések pedig szó szerint: „hogya a nők élete Vajdaságban láthatóvá váljon a szélesebb közösségben, és hogya férfiakat és nőket képezzen ki kutatómunkára”. A fenti idézetek a kötet mindhárom bevezetőszövegére jellemző sarkos tükörfordítását illusztrálják. A sajnálatosan rossz fordítástól eltekintve, Veronika Mitro az adatgyűjtés módszeréről, rendszerezéséről és eredményeiről nyújt értékes információt, mint pl. hogya élettörténetek interjúként készülnek, minden élettörténetnek van külön dokumentációja, amelyet a hangkazetta, a kiegészített átirat és egyéb dokumentumok képeznek. Megtudhatjuk, hogya *Vajdasági magyar nők élettörténetei* kötetet megelőzte a *Roma nők – idős vajdasági roma nők életrajzai* (szerb nyelven) 2000-ben, *Vajdasági nők: 1917–1930: nők élettörténetei* (szerb nyelven) 2001-ben, *Roma nők: vajdasági roma nők élettörténetei* (angol nyelven) 2002-ben, *Ruszin nők: élettörténetek* (ruszin nyelven) 2002-ben, *Szlovák nők: vajdasági szlovák nők élettörténetei* (szlovák nyelven) 2004-ben és *Roma nők: vajdasági roma nők élettörténetei* (roma nyelven) 2004-ben.

A *Vajdasági magyar nők élettörténetei* kötet tizenöt vajdasági magyar nővel készült interjút tartalmaz. Azonkívül, hogya magyarok (legalábbis annak deklarálják magukat) és nők, semmi közös vonásuk sincs, azaz van, az említett bevezető szerint: „legalább még egy életrajzi vonása közös egy másik nőével. Ugyanott születtek, ugyanolyan idősök . . .” Szerencsére a mellékelt táblázatból

kiderül, hogy a tizenöt magyar nő mikor és hol született (1920 és 1960 között), az Adától Belgrádig terjedő régióban, de főleg Újvidéken; lakhely szerint is az újvidékiek vannak többségben; néhányan csak az általános iskolát fejezték be, a többség főiskolát, egyetemet végzett; van közöttük gyermektelen, de öt- és nyolcgyermekes családanya is; családi állapotuk szerint férjezetek, elváltak és özvegyek. Az interjúk terjedelme 8–10–19 oldal. A felsorolást lehetne ugyanilyen stílusban folytatni: van, aki a családjának szentelte az életét, van, aki a karrierjének, van, aki sokat utazott, van, aki nem.

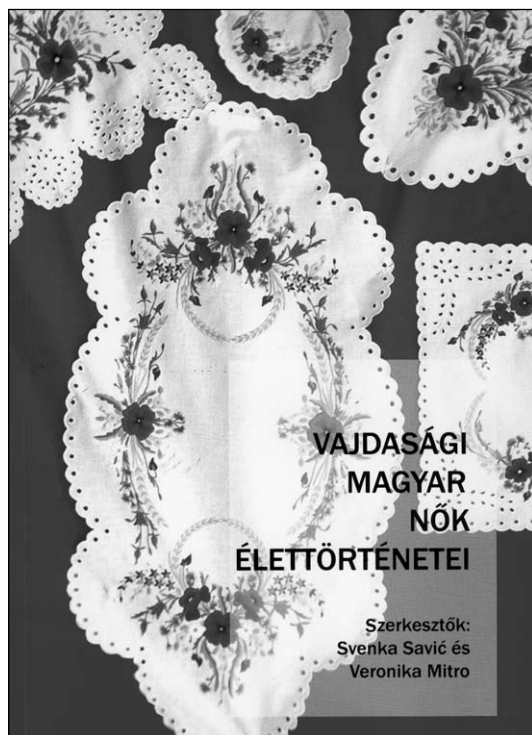
Veronika Mitro szerint: „Ezekből az emlékezősekből kiolvashatjuk a magyar nők helyzetét a családban és a társadalomban, a mai Vajdaságban.” Lehet, hogy igaza van, énnekem más tűnt fel. Gyakorló néprajzkutatóként több mint harminc éve adat- és anyaggyűjtéssel foglalkozom, főleg magyarul lakta településeken Vajdaság-szerte. Adatközlőim (interjúalanyaim) főleg idősebb parasztasszonyok, falusi tanítónők voltak. Az adott témától függetlenül (szokások, lakberendezés, viselet) valamennyien elmesélték saját élettörténetüket is. Ezek az élettörténetek sokkal őszintébbek, kendőzetlenebbek voltak a szóban forgó kötetben megjelenteknél. Néhány tisztos kivételtől eltekintve, a kötetben szereplő tizenöt életrajz olvasásakor vagy a túlmosdatottság, vagy a túlzott szépítkezés, „smink” figyelhető meg.

Svenka Savić Multikulturalizmus és a nők: magyarok című bevezetőjében (második) egy véleménykutatás eredményeiről számol be. A közvélemény-kutatás célja az volt, hogy a mai szerb nők (1100-an), főleg egyetemisták, miként vélekednek a kisebbségi nőkről. Az eredmény egyszerűen lehangoló. „A magyar nők iránt baráti vonzalom és ismeretség tapasztalható. A szerb nők ismerik a fizikai tulajdonságaikat (szőkék, kissé teltek), jellembeli tulajdonságaikat (temperamentumosak, készek a szexre . . .), öltözködésük módját (piros csizma, bő szoknya, mellény . . .), tipikus ételeiket (gulyás), tipikus színeiket (zöld), a nemzeti hovatartozásukat (magyar nemzetiségű nők). A többi nemzetiségi csoporthoz viszonyítva a magyar nőkkel a legközelebbiek a kapcsolatok: ő a rokonom (a fivérem felesége), néhány magyar szót is tudnak (»szervusz«), továbbá ismerik a róluk szóló dalokat (Zdravko Čolić és Đorđe Balašević előadásában), ismerik a leggyakoribb női neveket (Zsuzsa, Éva, Erzsike), de elég sok a sztereotípiá, az előítélet, amelyek a magyar nőkről szóló viccekből ismertek (tüzesek, szexre éhesek . . .).” Szomorú vigasz, hogy a többi kisebbségi nőről még negatívabban vélekednek, sőt nem is tudnak egyesekről. („A ruszin nők: általában észrevétlenek a modern városi életben, de a népviseletük szépsége és kék színe mégis szembetűnő...”)

„Tények, melyek a 19. század közepétől a 20. század közepéig meghatározták az újvidéki, a vajdasági magyar nők emancipációjáért vívott közdelmet” a címe Gordana Stojaković rövidre szabott történeti áttekintésének az adott témában. Sajnos, ebben a rövid szövegben is rengeteg a helyesírási és a nyomdahiba,

sőt a rossz fordítás elősegítette, hogy még szembetűnőbbek lettek a mondanivaló hiányosságai is. Az olvasók közül kevesen fogják felismerni dr. Julius Velašićban az ismert vallás- és közoktatásügyi minisztert, dr. Wlassics Gyulát (1852–1937), akinek a nevéhez fűződik „a leányközépiskolák alapjának megvetése, az egyetemen a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti szakok megnyitása a kiválóbb tehetségű nők számára” a Révai Nagy Lexikona szerint. Nem derül ki az sem, hogy az első nőt, akit 1884-ben neveztek ki az Állami Polgári Leányiskola (Újvidék), a magyar tannyelvű főiskola igazgatójának, Nemessányi, esetleg Nemassányi Adélnak hívták (az első változat kétszer, a második háromszor szerepel az írásban).

Lehetséges, hogy a kötet kirívó hibáinak felsorolására (felszínesség, rossz fordítás, a lektor hiánya stb.) azért került sor, mert a kötet első ránézésre ezt sugallja. Nagyon szerencsétlen megoldásnak találom az Orsos Angela vadvirágai című, csöpögősen giccses kispolgári hímzésének piros alapon való elhelyezését a fedőlapon. „A sztereotípiák, az előítéletek, amelyek egyébként a magyar nőkről szóló viccekből ismertek” a kötet szerkesztője szerint, ebben a könyvben kívülről, sőt részben belülről (tartalmilag) is, melegágyára talált.

Major Nándor

A VÉG KEZDETE?

A történettudomány tud róla, hogy a Jugoszláv Kommunista Szövetség legszűkebb vezetősége 1962 márciusában egy nevezetes ülést tartott, amelyen fontos politikai témák kerültek terítékre. A Központi Vezetőség Végrehajtó Bizottságának üléseiről azonban csak szűkszavú, rövid jegyzőkönyveket készítettek, amelyek alapján a kisszámú kivételezett kutató, majd amikor hozzáférhetővé váltak, mindenki más, vajmi keveset böngészhetett ki a történetekről. A bennfentesek szűk körében viszont – a hajdani résztvevők közreműködésével – hosszú éveken át mendemondák keringtek, amelyeknek nyomait történettudományi művekben is fellelhetni. Így például Dušan Bilandžić, neves horvát történész *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb, 1999) című vaskos könyvében azt írja, hogy az említett ülésen Tito két ízben is lemondott posztjáról, végül mégis a helyén maradt. 1966-ban azonban, midőn Tito vizsgálatot rendelt el az Államvédelmi Szolgálat viselt dolgairól, a nevezett intézmény lehallgatóosztályán ráakadtak az 1962-ben tartott ülés magnófelvételére és a magnófelvételtől készült gépirat egy példányára. Mindkettőt az Államvédelmi Szolgálat súlyos visszaéléseinek bizonyítékaként kezelték. Természetesen a felvétel és a szövege továbbra is titkosítva volt. 1998-ban azonban a Jugoszláviai Levéltár és a Printer Komerc *Početak kraja SFRJ* címmel, 500 példányban, 312 lapot kitevő könyvben kiadta a magnófelvétel szövegét (valamint az üléshez kapcsolódó okmányokat), amelynek példányai ma csupán a szakkönyvtárak némelyikében és – zömmel – magánkönyvtárakban találhatók.

A kiadó jegyzete szerint a nyomozati okmányokból kiderült, hogy Aleksandar Ranković, aki a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Bizottságában a hajdani szervezőtitkár teendőit végezte, egykoron azonban belügyminiszter is volt, 1962. március 9-én megbízta Svetislav Stefanović szövetségi belügyminisztert, utóbb pedig Veljko Zekovićot, a szövetségi kormány titkárát, hogy az ülésről titokban készíttessenek magnófelvételt. A feladatot az Államvédelmi Szolgálat alkalmazottai hajtották végre. A felvételtől két magnószalagon másolatot készítettek; az egyik másolatot folyamatosan, a másikat a munka befejezése után Veljko Zeković meghagyásával ellentétben nem Anton Vratušának, Edvard Kardelj

akkori kabinetfőnökének, hanem Selim Numićnak, a belügyminiszter-helyettesnek adták át. A vitát követő éjszakán gépiratot készítettek a magnófelvételtől; a kiadó nem közli, hogy ez hány példányban készült, de azt igen, hogy a gépiratot ugyancsak Selim Numić vette át. Az ülés után a gépirat két példányát eljuttatták Aleksandar Rankovićhoz. Az ülés előkészületei Tito irodájában folytak, és ott Ranković szóba hozta, hogy készítsenek magnófelvételt az ülésről, de döntés nem született. A könyv kiadói nem zárják ki, hogy utóbb Tito s talán Kardelj is részese volt a döntésnek, azt pedig valószínűnek tartják, hogy tudtak a felvétel elkészültéről. Ranković ugyanis a saját példányát elküldte Dobrivoje Radosavljevićnak, azzal az üzenettel, hogy a másik példány Titónál van, ezt a példányt pedig nézze át, az általa – Ranković által – végzett javításokat is, főként a felszólalók nevét és a befejező részt, és amit kell, emlékezetére támaszkodva javítsa ki. Meghagyta neki, hogy ezt követően a gépiratot helyezze el a Jugoszláv Kommunista Szövetség *speciális* archívumában. Annyi bizonyos: az ülés résztvevői nem tudtak arról, hogy felszólalásukat felvételezik. Arra sem derült fény, kinek volt módjában a kéziratot akkor vagy utóbb elolvasni.

A *Početak kraja SFRJ* című könyvből megtudjuk, hogy a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Vezetőségének Végrehajtó Bizottsága 1962. március 14-étől kezdődő háromnapos bővített ülésére a Végrehajtó Bizottság 14 tagja mellett meghívták a Központi Vezetőség 15 tagját, valamint a hat köztársaság mindegyikéből négy-négy embert. Az utóbbiak közül jobbára a kormányfőre, a Szocialista Szövetség (olvasd: a népfront) elnökére, a szakszervezet elnökére és még egy negyedikre esett a választás. Rajtuk kívül meghívót kapott a horvátországi Ivan Krajačić is, aki amellet, hogy magas rangú tisztségviselő volt, hosszú éveken át Josip Broz Tito legmeghittebb személyes barátjának számított. Az 54 meghívott közül 3 beteget jelentett, a többi megjelent az ülésen.

A meghívó leíró stílusban rögzítette a napirendet: az aktuális gazdasági helyzettel kapcsolatos politikai és gazdasági problémák kerülnek terítékre, különös tekintettel a termelés mérséklődő növekedésére, a túlzott belső fogyasztásra, illetve a termelés és a fogyasztás közötti aránytalanságra; ezzel összefüggésben a piac destabilizálódását, valamint a kivitel csökkenését, a behozatalt és a fizetési mérleg hiányát kell meghányi-vetni. Konkrét intézkedéseket kell megbeszélni stabilizáció céljából. Minden politikai tényező közös fellépése érdekében egyeztetni kell a nézeteket, a helytelen elképzeléseket pedig el kell marasztalni.

A meghívó alapján az ülés szokványosnak ígérkezett. Gazdasági nehézségek 1958-ban is voltak. Egy-két intézkedésnek köszönhetően minden ismét helyre zökkent. Tito azonban megnyitó beszédében egészen más hangnemet ütött meg. Azzal kezdte, hogy az ország válságban van, méghozzá nemcsak gazdasági, hanem politikai válságban is. Az efféle értékelés a kommunista mozgalomban vészhelyzetet jelentett. A bővített ülésnek az legyen a célja – mondta Tito –,

hogyan az ország kiutat találjon „ebből a zsákutcából, amelyben napjainkban leledzik”. Milyen képtelen hangulat uralkodik, milyen minősíthetetlen viták folynak a szövetségi kormány ülésein! – kiáltott fel Tito. „Az emberben gyakran felötlik a kérdés: hát valóban, vajon ez a mi országunk még mindig képes tartani magát, és nem omlik össze?” Hogyan juthatott ide az ország 15–16 éves fejlődés után? „Mennyi vér folyt népeink egysége, közösségünk egysége érdekében! És most mindez kérdésessé válik. Felmerül a kérdés: vajon ez a közösség életképes-e vagy sem?”

Tito rámutatott: Jugoszlávia háború utáni sikeres fejlődésével, elvszerű külpolitikájával nagy tekintélyre tett szert Afrika és Ázsia népei előtt, amelyek soraiból sokan példaszerű, sőt követendő szocialista országnak tekintik. Most ez az ázsió is kockán forgott. Jugoszlávia egymilliárd-százmillió dollárnyi adósságba keveredett, s miután felborult az ország külkereskedelmi mérlege, a Nemzeti Bank képtelen volt kifizetni az annuitásokat. Ennek világra szóló visszhangja lett. Hollandiában, Amerikában szerződéseket bontottak fel vállalatainkkal. A Monetáris Alap visszautasította Jugoszlávia 35 millió dollár hitelre szóló folyamodványát. Jugoszlávia nemzetközi tekintélye megingott. „Azok meg, akik folyton elvitatták utunk helyességét, akik revizionistának tituláltak bennünket, most ujjonganak.”

Tito szerint a válság okát nem az objektív körülményekben, hanem a szubjektív tényező viselkedésében kell keresni. Nevezetesen a feladatukhoz felelőtlenül viszonyuló kommunista vezetők legfelsőbb rétegében. Akik úgy képzelik, hogy a Végrehajtó Bizottságnak a tagsághoz intézett levelei és utasításai automatikusan életre kelnek majd. Akik az ország egészének érdekeiről megfeledkezve, környezetük részérdekeiért erőszakoskodnak. Akik az üléseken hallgatólágoosan egyetértenek a határozatokkal, de hazaérkezve továbbra is saját elképzeléseiket hajszolják. „Vitakozhatunk, és nem kell minden kérdésben egyetértenünk, de miután döntöttünk, a döntésnek minden kommunista köteles alávetnie magát, vagy távozzon a pártból! Úgy vélem, hogy ilyen értelemben szankciókat kell alkalmaznunk, méghozzá szigorú szankciókat.”

Azután néhány példát sorolt fel a türehtetlen politikai elhajlások közül. Valamennyi a nemzeti kérdés tárgykörébe tartozott. A sajtóban arról vitáztak, vajon Jugoszláviának mint szocialista közösségnek integrálódnia vagy dezintegrálódnia kell-e. De hiszen a dezintegrálódás végzetes dolog! Közben vannak, akik a decentralizációt is dezintegrációnak tekintik. S ekkor Tito egy nevezetes esetet aposztrofált, amelyre az ülés folyamán majd mások is kitérnek: „Emlékeznék a Čosić és Pirjevec közötti vitára? Az volt a kezdet.” Még két esetet tett szóvá. Valakik kiáltványt tettek közzé, miszerint a cirill betűt veszély fenyegeti a latin betű részéről, tenni kell valamit a védelmében. Mások meg nemzeti múltjukat soviniszta felhanggal glorifikálták; nem átalították valamelyik szentjüket is szocialista színezetben feltüntetni.

Azután Tito több olyan esetet sorolt fel a gazdasági élet területéről, amelyeket anomáliának tekintett. Az adott pillanatban Jugoszláviából csak Olaszországban 250–260 állandó megbízott élt, akiknek az volt a dolguk, hogy minden elképzelhető felkutassanak és megvásároljanak, ha kell, ha nem. 1960-ban jugoszláv beszerzők 2500 szövöszéket vásároltak Amerikában, Svájcban, Japánban, ebből 1900 darab használt volt, miközben a zágrábi Tekstilstroj belga licencia alapján gyártott szövöszéket, és négy hónapon át munkaszünetet tartott, mert nem volt megrendelése. Miközben építővállalatok Olaszországban és Németországban damperokat vásároltak, a horvátországi Đura Đaković gyár licencia alapján gyártja azokat, tele van a raktára, és nincs vásárlója. A külkereskedők az év folyamán 65 emelődarut hozattak be Európa több országából, a szlovéniai Metalnának viszont 75 legyártott emelődaruja vesztgel raktáron. Tavaly 1700 jugoszláv állampolgár utazott ki közkölségen a lipcei árumintavásárra. Mit kerestek ott? A Generalexport amerikai kirendeltsége 1956-tól napjainkig 300 000 dollár veszteséget halmozott fel. A Jugoinspekt 4357 egyiptomi fontot költött alexandriai képviselőre, miközben az alexandriai bevétele 570 egyiptomi fontra rúgott.

Tanácsztalanul forgatom a fejemet. Hiszen az árutermelés körülményei között az említett esetek némelyike korántsem volt szokatlan. Anomáliának csak módjával volt tekinthető. És jelenséggént aligha volt kiküszöbölhető a kommunista csúcsvezetők megfigyelmezésével. Az esetek némelyike pedig a bűnüldöző szervekre tartozott. Azok ellen az esetek ellen bezzeg a kommunista vezetők elvi színezetű dohogása nem lehetett orvosság. Aránytalanságot látok a felsorakoztatott példák és az ország széthullásának apokaliptikus képze között. És gyanakodni kezdek, hogy Titónak túlzásra, a széthullás rémére lehetett szüksége ahhoz, hogy valamely politikai célját, amelyet a bevezetőben egyelőre nem tárt fel, elérje. Adódott a feltevés, hogy a továbbiakban, a háromnapos vita során formát ölt majd az a koncepció, amelyikkel Tito talán megkísérel leszámolni, meg az a másik is, amelyiket diadalra szándékozza juttatni. Ha ugyan máris tudja, melyiket kell – vagy melyiket lesz kénytelen – felkarolni. Miközben megvilágosodnak majd azok az okok is, amelyek Titót erre vagy amarra az elhatározásra késztetik. És közben feldereng majd, kik hívják össze a következő ülést, és kik válnak meg a jelenlevők közül – korukra való tekintettel, mi másért – a közéleti tevékenységtől.

Ezért kíváncsian falom a végeláthatatlan sorokat. Közben csaknem elkerüli a figyelmemet, hogy Tito a bevezetőt ekképpen kerekítette ki: „Mi meg tudjuk ezt oldani; mi meg tudjuk akadályozni, hogy országunk kilátástalan helyzetbe kerüljön. Csak fegyelemre van szükségünk. Azt, amit a kommunisták eldöntenek, életre is kell kelteniük.” Eltűnődöm. A vízió összeütközésbe került a való élettel, és most Tito voluntarizmussal kíván a vízióhoz közelíteni? De azt még talán homály fedi, hogy az adott pillanatban milyen politikai irányvonal táplálhatná kellőképpen az áhított voluntarizmust.

Néhány fogódzót keresek, amelyek segítségével az 1962 tavaszán játszódo háromnapos ülést elhelyezem az események folyamatában. 1955-ben Nikita Hruscsov Belgrádba utazott, és ezzel ismét helyreállt az 1948-ban megszakadt kapcsolat a Szovjetunió és Jugoszlávia között. 1956-ban Tito, miután Hruscsov felkereste, a magyar forradalom elsődleges támogatása után rábólintott arra, hogy a szocializmus megmentése érdekében a szovjetek másodízben fegyverrel interveniáljanak, illetve leverjék a magyar forradalmat, majd szerepet játszott abban, hogy Münnich Ferenc helyett a magyar kormány élére is Kádár János kerüljön. Hruscsov 1957-ben és 1958-ban azt követelte, hogy Jugoszlávia térjen vissza a szocialista országok táborába. 1958-ban a Jugoszláv Kommunista Szövetség meghozta programját, amelyet a Szovjetunió és a kelet-európai országok állampártjai rendre revizionistának nyilvánítottak. Leginkább Kína és Albánia jeleskedett kampányukban. Ezt követően Jugoszlávia és a kelet-európai országok közötti kapcsolatok ismét elhidegültek. Jugoszlávia közben elismerte Kelet-Németország államiságát, s emiatt Nyugat-Németország megszakította vele a diplomáciai kapcsolatot. A gyarmatrendszer széthullásával párhuzamosan, 1961-ben Belgrádban 25 állam részvételével megtartották az el nem kötelezett országok első csúcstalálkozóját. A két tömb egyikében sem kristályosodott még ki a felismerés az el nem kötelezett országok pozitív nemzetközi szerepéről; mindkét tömbben fintorogva fogadták mozgolódásukat. Jugoszlávia mindkét tömb részéről ismét sebezhetővé vált.

A háromnapos ülésen Mijalko Todorović, a szövetségi kormányfő helyettese volt az előadó. Talán nem lesz fölösleges máris közölni az olvasóval – a későbbiek során kiderül majd, miért –, hogy Todorović szerbiai szerb volt. Terjedelmes, de okos beszámolója alapján az olvasó képet alkothat magának a terítékre került gazdasági nehézségek természetéről. A kormányfő szerint az okok szövevényesek; átmeneti, rövid távú és hosszú távú okok fonódtak össze. A hosszú távú okok között Todorović megemlítette, hogy Jugoszlávia gazdasága fordulópont-hoz érkezett: a kézműipari jelleget alig meghaladó gyáripár épp benne volt abban a folyamatban, amelynek során nagy választékot nagy szériákban termelő, magasabb feldolgozási szinten tömegárut nyújtó, igazi gyáriparrá változik, és ez természetesen új szokásokat, új szervezeti formákat, működési módot igényelt a tegnap még kisszerű, ma már a kooperációhoz és a specializálódáshoz is idomuló hazai vállalatokban. Betanulás és alkalmazkodás közben sok a tévelygés, a tékozlás is. A fémipar, a textilipar, a vegyipar egyaránt ezzel küzd.

A miniszterelnök-helyettes a gazdasági rendszer fogyatékoságait is a hosszú távú okok közé sorolta. Példaképpen ezt hozta fel: mivel a kormánynak nem sikerült „lefölöznie” azt a többletet, amely az eszközök (olvasd: a tőke) organikus összetételéből adódtak, egész gazdasági ágazatok, egy-egy ágazaton belül pedig meghatározott vállalatok jóval nagyobb jövedelemhez jutottak, mint amennyi munkájuk, teljesítményük alapján megillette volna őket. Az ebből adódó

aránytalanságok miatt – más szóval: a ki nem egyenlített gazdálkodási feltételek miatt – a munkások teljesítmény szerinti javadalmazásának ázsioja csökkent. Némely ágazatban, illetve vállalatban szorgalmuktól, illetve lustaságuktól függetlenül duskálnak, illetve kuporognak. Az utóbbiakban demoralizálódás tapasztalható. De mind az előbbieken, mind az utóbbiakban csökkent a termelés növelése, valamint a termelékenység javítása iránti érdeklődés. Közben a veszteséges vállalatok sem mehetnek tönkre, a „rendszer” szanálja őket. Todorović arra a konklúzióra jutott, hogy az eszközök (a tőke) és a jogok decentralizálása gyorsabban haladt, mint a kötelezettség és a felelősség decentralizálása, és ezért elúszott a konszolidáció.

Todorović miniszterelnök-helyettes elgondolkoztató módon prezentálta azt is, miként alakult az év folyamán a jugoszláv gazdaság helyzete a nemzetközi piacon. Rámutatott, hogy Jugoszlávia tömbön kívüli politikája miatt gazdasága Nyugaton napról napra erősödő nyomásnak volt kitéve, méghozzá nemcsak a Közös Piac részéről. A Közös Piacon belüli országok növelik az egymás közti és csökkentik a kívül álló országokkal való forgalmukat. Ez a jövőben még inkább kifejezésre jut majd. Jugoszláviát részint a vámdiszkrimináció, részint az agrárterményekre – a Piacon belül – alkalmazott protekcionizmus sújtja. Emellett az utóbbi két esztendőben Amerika is kedvezőtlenebb feltételek mellett kisebb hiteket folyósított, mint korábban. Hasonló nehézségek adódtak a kelet-európai piacokon is, amelyek megnyílása szerepet játszott a hazai gazdaság 1957-ben, 1958-ban, 1959-ben történt fellendülésében. Ezek a piacok nem olyan szigorúak, mint a jugoszláviai gazdaság előtt mindinkább bezárkózó nyugat-európai piac, de mivel az idei gyenge áruválaszték miatt csökkent a jugoszláv behozatal, az ellensúlyozott kivitelnek is csökkennie kellett. Különben Jugoszlávia kivitele – a kliringelszámolás következtében – áruhitelként szerepelt volna. Az 50 millió dollárra rúgó, korábban felhalmozódott kelet-európai kinnlevőséget az országnak így is csak kínkeservesen sikerült 30 millióra csökkentenie. Az ország kivitelének 57 százaléka Nyugat-Európába, 27–30 százaléka Kelet-Európába, a többi az el nem kötelezett ázsiai és afrikai országokba irányult.

Todorović miniszterelnök-helyettes szerint a gazdasági nehézségek elsősorban a túlfeszített fogyasztás miatt következtek be. A magas szintű fogyasztásra való általános igény miatt az ország túlbecsüli termelési képességeit, általános nyomásra túlságosan magas szintű termelésnövekedést tervez, tüstént az ezzel arányosított költekezésbe kezd, mivel azonban utólag nem teljesül a túlbecsült termelés, felborul az egyensúly a termelés és a fogyasztás között. Épülő gyárak, iskolák, egészségházak, utak, lakótelepek, irodaházak, szállodák egész sora marad ekkor hoppon. A nyomás köztársaságokból, városokból, ágazatokból, vállalatokból érkezik, és háttérben az az önző lokalizmus, illetve partikularizmus áll, amelynek hordozói – miként azt a bevezetőben Tito már elmondta – nem törődnek az ország egészére zúduló következményekkel. Ezt a partikularizmust

kell látnunk nemcsak annak az acsarkodásnak a hátterében, hogy vajon a föderáció – a fejlett köztársaságokat károsítva – sokat vagy keveset ad-e a fejletlen köztársaságoknak, hanem a mögött a licitáció mögött is, hogy vajon kitől mekkora összegeket ömlesztnek át kinek a javára az országos „nagy rendszerek” révén (a vasút, a posta, az áramszolgáltatás, az úthálózat, az árvízvédelem), és az átömlesztést elkerülendő vajon a kommuna vagy a köztársaság szintjére kellene-e ezt vagy amazt decentralizálni. Ebben az ügyben a föderációban évek óta nem sikerül egyetértésre jutni.

Todorović szerint az árutermelés következtében a társadalom minden részében, a vállalatokban, a kommunákban, a köztársaságokban intenzív a kezdeményezőkészség, ki-ki fejlődni és gyarapodni törekszik, de ennek árnyoldala nemcsak az illojális konkurenciában és a gazdasági erkölcs hanyatlásában jut kifejezésre, hanem mindinkább abban is, hogy a munka helyett ügyeskedéssel, csalással, törvényszegéssel igyekeznek a szükséges pénzeszközökhöz hozzájutni, és ehhez olykor községi, járási, köztársasági hatósági szervek, sőt pártvezetőségek is falaznak nekik. Az ellenőrző szervek ilyen körülmények között gyengék, és munkájuknak nincs foganatja. A partikularizmus és a begubózás, nemkülönben folyományaik esetében az okot és az okozatot nem tanácsos felcserélni. A nehézségeket inkább az objektív, semmint a szubjektív tényezőknek tulajdonította. Ezzel mintha ellentmondott volna Titónak.

„Összejövetelünkön ki szeretném emelni, hogy amennyiben a partikularizmusnak és a begubózásnak, leszámítva a többi rendellenességet, objektív forrásait keressük – mondta Todorović –, úgy vélem, az okokat gazdaságunk árutermelő jellegében kell látnunk, a termelőeszközök feletti monopólium bizonyos maradványaiban, amelyek objektíve fennállnak, és ilyen értelemben úgyszólván, a magántulajdon recidívái. Ezt és az értéktörvényt egészében véve nálunk igen gyakran nem a múlt csökevényeként, nem mint realitást, nem mint szükségszerűséget értelmezik, hanem csaknem szocialista vívmányként gloriifikálják. Ezek a tények, valamint az anyagi érdekeltségnek mint mozgatóerőnek és mint a kezdeményezőkészség általános serkentőjének a vulgáris értelmezése oda vezetett, hogy a kommunistákat is magával ragadta az ösztönösség, a praktikizmus, és gyakran csekély anyagi érdek miatt veszni hagyják az általános szocialista irányvonalat. Én most nem csupán a társadalmi-gazdasági közönségnek, az anyagi viszonyoknak a szempontjából beszélek, hanem elsősorban a szocialista rendszernek, magának a szocializmusnak a védelme, megőrzése és fejlődése szempontjából. Úgy gondolom, hogy az említett talajon nálunk a szociáldemokratizmus jelenségei is kilombosodtak, méghozzá a szociáldemokratizmus és az opportunizmus különféle válfajainak igen fejlett jelenségei, a kispolgári anarchizmus a kommunisták soraiban is jelentkezik.”

A miniszterelnök-helyettes szerint a hazai elmélet sem meg a gyakorlati politika sem tisztázta kellőképpen, hogy a rendszernek melyek a főbb szocia-

lista vívmányai, és melyek a múlt itt ragadt csökevényei, következésképpen a nem-szocialista, sőt szocialistaellenes jelenségek ellen sem lép fel senki kellő eréllyel. Mondókáját azzal végezte, hogy az országnak megvannak a tartalékai ahhoz, hogy a gazdasági nehézségeket – ha nem is gyorsan és könnyen, de – leküzdje, és belefogott az általa fontosnak tartott intézkedések felsorolásába. Azok ismertetésére azonban, minthogy témánk szempontjából közömbösek, nem térek ki.

Szembeötlőnek találtam, hogy Todorović beszámolója korántsem volt olyan zaklatott, mint Tito bevezetője. Ezzel distanciát mutatott Titóval szemben. Az ország helyzetét súlyosnak találta, de nemhogy apokaliptikusnak vélte volna, hanem még a „válság” kifejezést sem használta. Semmi jelét sem adta, hogy összeomlástól tartana. Leginkább az ütötte meg a fülemet, hogy a helyettes kormányfő szerint Jugoszláviában az árutermeléssel egybekötve még tőkeviszony dominált. Ezt illetően (hallgatólagosan?) teljes lehetett az egyetértés, hiszen emiatt a háromnapos vita alatt – hadd előlegezzem ezt meg az olvasónak – senki sem tett szemrehányást neki. Tito sem. Benyomásom szerint Todorovićnak azok voltak leginkább az útjában, akik nem-szocialista „megoldásokat” szocialistaként igyekeztek rátukmálni az országra. De nem utalt arra, hol keresendők a hamis vívmányokat dicsőítő hazai politikai tényezők. És noha a szocializmus védelmében lépett fel, úgy adódott, hogy egyetlen szocialista vívmányt sem nevezett meg. De nem láttam valószínűnek, hogy Tito is azokat a hazai politikai tényezőket szerette volna a széthullás rémének felidézésével megrendszabályozni, akikre Todorović utalt. Figyelemre méltó volt, hogy a nemkívánatos helyzetért Todorović elsősorban a Kommunista Szövetséget tekintette felelősnek, de nem azért, mert nem vert az asztalra, hanem azért, mert programjával ellentétben nem teljesítette eszmei, illetve nevelő jellegű társadalmi feladatát. Ez a felrovás csaknem egybevágott Tito felfogásával, egyszersmind Titónak volt címezve, aki amellet, hogy a szövetségi kormány elnökének posztját töltötte be, főtitkárként a Jugoszláv Kommunista Szövetség élén állt.

A miniszterelnök-helyettes után Svetozar Vukmanović (montenegrói), a jugoszláv szakszervezetek elnöke kapott szót. Felettébb akkurátus embernek számított; mondókáját ezúttal is hosszú lére eresztve, pepecselgetve, zavarosan és unalmasan fejtette ki. Azzal kezdte, hogy a munkás öngazgatás mintegy tízéves múltra tekint vissza, és sokáig a haszon felosztásának az elvére támaszkodott. Ennek keretében az állam a személyi jövedelmeket vagy tarifaszabályzatok, vagy minimális személyi jövedelmek, vagy a normarendszer valamely változatának előírásával igyekezett kordában tartani. A jelen értekezletig terjedő időszakban négy ilyen „mechanizmus” követte egymást. Gyakorlatilag a munkások mindvégig központilag meghatározott munkabért kaptak. A munkabérjelleg forma szerint abban is kifejezésre jutott, hogy a személyi jövedelmeket a vállalatok a termelési költségek terhére könyvelték. Vukmanović

szerint Lengyelországban is hasonló megoldást alkalmaztak, még aprólékosabb rendszabályokkal, a munkások ott is bér munkások maradtak. A hazai munkás-önigazgatás keretében a haszon került felosztásra, ebből a vállalatok is részesültek, de a rájuk eső résznek előírt hányadát közös életszínvonalra (lakásépítés, kollektív kirándulások, munkás-sporttevékenység, vállalati nyaralók létesítése) kellett fordítaniuk, csak a fennmaradt résszel rendelkezhetnek szabadon: akár személyi jövedelemre, akár befektetésekre vagy másra fordíthatták.

Vukmanović szerint ennek a haszonelosztási rendszernek a bérmunkajellegen kívül az volt a baja, hogy az állam termelési költség fejében akkora összeget ismert el a vállalatoknak, amekkorát kimutattak, és ez természetesen adómentes maradt; adót csak a haszonra kellett fizetni, illetve adózás útján csak a haszon került elosztásra. Ez három káros jelenséghez vezetett. A vállalati öngazgatók korlátlanul állítottak munkába újabbnál újabb alkalmazottakat, mert az csökkentette vállalatuk hasznát, következésképpen adóját, egyszersmind növelte személyi jövedelemre felhasználható alapjukat, ezzel pedig növekedett a fennmaradt haszonból való részesedésük is. Ezért csökkent a kommuna, a köztársaság, a föderáció bevétele. Másodszor, miután megkapták az amortizáció feletti rendelkezést, a vállalatok rejtett formában még befektetési kiadásaik egy részét is termelési költségként könyvelték el, és ez is csökkentette hasznukat, következésképpen adójukat is. Mindent, amit csak lehetett, igyekeztek termelési költségként kimutatni. Maga a haszonelosztó rendszer készítette a vállalati öngazgatókat arra, hogy semmibe vegyék a racionális gazdálkodás elvét. Vukmanović szerint aligha létezett a világon még egy ország, ahol kevesebbet adtak volna a racionális gazdálkodásra, mint Jugoszláviában. A harmadik káros jelenség: az öngazgatók lassan, de folyamatosan növelték termékeik árát. 1954-ben, amikor megszűnt az árak adminisztratív szabályozása, árrobbanás történt, és a termékek 60 százaléka vonatkozólag vissza kellett állítani az adminisztratív szabályozást.

Vukmanović szerint a jugoszláv szakszervezetek már 1957-ben kezdeményezték, hogy a haszonelosztást váltsák fel a jövedelemelosztással, és az 1958. esztendő azzal telt el, hogy elképzelésüket megfogalmazzák. Arra az álláspont-ra jutottak, hogy miután az állam a gazdálkodási feltételek kiegyenlítése címen leföli a jövedelemnek azt a részét, amely a piacon szerzett kiváltságokból (elsősorban nyilván a tőke ágazatonként különböző organikus összetételéből – M. N.) fakadt, a jövedelmet egészében véve osszák fel részint a vállalatok, részint pedig a kommunák, a köztársaságok és a föderáció között. A szakszervezet elképzelése szerint a személyi jövedelem elosztását teljes egészében az öngazgatók belátására kell bízni, kikötve, hogy azt hozzák összhangba vállalatuk termelékenységének és gazdaságosságának alakulásával.

Az 1957-től 1962-ig terjedő időszakban Vukmanović legalább négyszer-öt-ször fordult Titóhoz a jövedelemelosztásra való áttérés ügyében, és ő minden al-

kalommal Kardeljhoz küldte. Kardeljnél alkalmasint informális összejöveten, Todorović, Mika Špiljak, Moma Marković munkaügyi miniszter, olykor Avdo Humo, Kira Gligorov és mások részvételével mindahányszor megállapodtak, hogy a haszonelosztást a jövedelemelosztással kell felváltani. Egy ízben Tito a jugoszláv pártközpont titkárságát is összehívta, azon az ülésen is erre a konklúzióra jutottak. Mégsem lett a dologból éveken át semmi. A kormány illetékes bizottságai megannyiszor elbliccelték a javaslat kidolgozását. Végül a szakszervezet törvénytervezetet is készített, sőt a dolgozói közösségek számára egy brosúrát is kinyomatott, amelyben a javasolt rendszer alkalmazását népszerűsítette. Az is kárba veszett.

Közben Vukmanović a fentiekkel kapcsolatban előadta két személyes sérelmének a történetét. Az egyik Todorovićhoz kötődött, még 1958-ban történt, a másik Dragi Stamenković részéről érte, két ízben. Todorovićtyal azért különbözött össze, mert egy – a Kardeljnél történt – megbeszélés után, amelyen Todorović is részt vett, a Borba című napilap cikket kért tőle, ő pedig megírta a jövedelemelosztásra való áttérés halaszthatatlanságát. Két napra rá Todorović expozét olvasott fel a kormány nevében, amelyben továbbra is a haszonelosztás mellett kardoskodott. Vukmanović erre felhívta Kardelj, és megkérdezte tőle, abban állapodtak-e meg, amit a cikkébe foglalt. Kardeljtől igenlő választ kapott. A dolog ennyiben maradt. Stamenkovićtyal, a szerbiai szakszervezetek elnökével első ízben a Borbában közölt cikk miatt különbözött össze. Stamenković arra hivatkozva, hogy Vukmanović a szakszervezetet összeütközésbe hozta a kormánnyal, a jugoszláv szakszervezet titkárságának az összehívását és a titkársági tagok véleménynyilvánítását követelte. Az ülésen a többség Vukmanović mellett tette le a garast, de közben olyan vádak is elhangzottak ellene, hogy a Kommunista Szövetség szétfűzésén munkálkodik. Vukmanović különösnek találta, hogy akkor a titkárság mind a három szerb tagja ellene foglalt állást. „Rendben van, én ezzel csak azt a jelenséget illusztrálom, hogy miként kezdünk köztársasági alapon megoszlan, hogy most a dolgok köztársasági alapon... és itt akkor vége az elvszerű politikának” – mondta Vukmanović. Másodszor nemrég ütközött össze Stamenkovićtyal, méghozzá a szakszervezetek átszervezésével kapcsolatban. Vukmanović az ágazati szakszervezetek szerepét növelve arra kívánta alkalmassá tenni a szakszervezeteket, hogy kövessék a gazdasági folyamatokat, bírálóan térjenek ki rájuk, és javaslatokat tegyenek a folyamatok befolyásolására. Stamenković nem értett egyet ezzel a szerepmódosítással, és megfúrta az átszervezést.

Vukmanović még hosszan fejtegette az aktuális gazdasági helyzetre vonatkozó észrevételeit, témánk szempontjából azonban már csak ezeket a szavait kell feljegyeznünk: „Tehát azt akarom mondani, hogy olyan emberek vetnek ágyat nekünk, akik ellenzik ezeknek a mi szocialista viszonyainknak a rendszerét, a társadalmi viszonyokat, amelyeket a Szocialista Szövetségben is meg

a Kommunista Szövetség plénümán is, politikai fórumainkon elfogadtunk. Ők ellenzik ezt, ez világos, ez evidens. Ezért úgy vélem, elvtársak, ha itt valamit létre akarunk hozni, minekünk ezt ki kell söpörnünk innen. Miként söpörjük ki, hogy ne legyen tumultus... ez a helyzet most, valahogy megőrizve a nyugalmat, hogy valamiképpen elmosódjon...” Látni való, hogy Vukmanović elkerülte a szókimondást, ezért a jelenlevőknek zavarosan, csaknem zagyván javasolta azt, amit javasolt. Annyi mégis kihámozható, hogy valakiket vagy valamiket a szocializmus érdekében ajánlatosnak tartott valahonnan kiséprűzni.

Az olvasó számára fárasztó lehetett Vukmanović évekig húzódó kisszerű peripetíáinak figyelemmel kísérése, de az volt a benyomásom, hogy leírásával fontos következtetésre juthatunk. Todorović és Vukmanović között, bár mindketten elleneztek a sztálini szocializmust, és helyette a marxi öngazgatási szocializmust szándékozták létrehozni, az volt a különbség, hogy Vukmanović a haszonelosztást még a tőkeviszony megnyilatkozásának, a jövedelemelosztást azonban már a szocialista viszonyok nyitányának tekintette, vele ellentétben Todorović úgy vélte, hogy még a haszonelosztás is meg a jövedelemelosztás is a tőkeviszony büvkörébe tartozik. Nyilvánvaló, hogy amikor Todorović azokat aposztrofálta, akik nem-szocialista jelenségeket szocialistaként glorifikálnak, akkor Vukmanović körére gondolt. Az is valószínű, hogy amikor Vukmanović a szocializmust gátoló, kisöprűzésre érett csoportról beszélt, azokra gondolt, akik Todorović védelmét élvezik. Meglepő volt azonban, hogy Todorović is, Vukmanović is, a többi jelenlevő is azt a benyomást keltette, mintha fogalma sem volna arról, hogy a magántulajdon megszüntetése után mit kellene tenni az osztály nélküli társadalom létrehozása érdekében. Ezt a benyomást az a körülmény is fokozta, hogy tíz évből öt év telt el két periférikus hatósugarú, de központba helyezett megoldás, a haszonelosztás és a jövedelemelosztás közötti tétovázással, és közben senkinek sem sikerült egy harmadik vagy negyedik, az előbbi kettőnél távlatosabb, kevésbé periférikus hatósugarú megoldással előhozakodnia.

Tito az ország széthullásának megakadályozása érdekében a kiátkozást helyezte kilátásba azokkal szemben, akik nem hajlandók alávetni magukat a kommunista szervezet eszmei és akcióegységének. Vukmanović aligha hihette, hogy épp a jövedelemelosztás bevezetése akadályozhatná meg az ország széthullását. Következésképpen vagy nem is hitt a széthullás veszélyében, vagy nem törődött a széthullással; viszont meggyőző bizonyítékokkal szolgált az egység kirívó, évekig húzódó sabotálásáról, és arra buzdította Titót, hogy a széthullás elkerülésének reményében söpörje ki az ő sejtetett, részben talán meg is nevezett ellenlábasait.

Másrészt világosnak látszott, hogy a Vukmanović vezette szakszervezet öt éven át a kormánynak amolyan félhivatalos, belső, konstruktív ellenzékeként, csaknem árnykormányként működött, és azon az ülésen is, amelyiken Tito a kommunisták eszmei és akcióegységének helyreállítását követelte, Vukmano-

vić megkísérelte ezt a státust a szakszervezet számára hallgatólagosan elfogadtatni. Vajon ez a politikai monizmus megbontását jelentette volna-e? Vukmanovićnak meg sem fordult a fejében, hogy a szervezett ellenzék léte és működése az egységbontásnak ugyanabba a kategóriájába tartozhat, amely ellen Tito az ülés kezdetén zászlót bontott.

Feltűnő volt, hogy Vukmanović szerint a közösen megbeszélt teendők elbliccelésében öt éven át a Todorović miniszterelnök-helyettes köré csoportosulók jeleskedtek, és ezért Vukmanović Todorovićtyal szemben sem volt kíméletes. Azt a benyomást igyekezett kelteni, hogy Tito és Kardelj mindvégig az ő álláspontját támogatta, következésképpen Todorović egész idő alatt Titóval meg Kardeljlyel volt összeütközésben. Nem vette figyelembe, hogy Tito egyszerismind a kormányfőnek és a Kommunista Szövetség főtitkárának a tisztjét is betöltötte, következésképpen a megbeszélt teendők elblicceléséért kétszeresen is bírálatt illethette. Végére Tito Todorovićnak közvetlen felettese is volt, és bármikor megfegyelmezhetette volna, ha szándékában lett volna. Mintha nem jutott volna el Vukmanović tudatáig, hogy az öt éves peripetíának a kitergetése értelemszerűen megkérdőjelezte Tito erkölcsi jogát arra, hogy az 1962 márciusában zajló értekezleten az eszmei és akcióegységet a jelenlevőktől és bárki mástól számon kérje. Hovatovább ennek az értekezletnek a harmadik napján – ezt is előlegezem az olvasónak – Vukmanović nyilvánosan szemére vetette Todorovićnak, hogy midőn expozéit a kormány nevében anélkül olvassa fel, hogy szövegét előzőleg „bárkinék” elolvasásra megküldte volna, visszaél a kormány, következésképpen Tito személyes tekintélyével is. Mintha Vukmanović nem lett volna annak tudatában, hogy Titónak is felróhatná: miért tűri évek óta Todorović részéről ezt a visszaélést. Még feltűnőbb volt, hogy a jelenlevők közül sem akadt senki, aki erre a vonatkozásra kereken rámutatott volna. Titót a három nap alatt senki részéről sem érte közvetlen bírálatt. És Tito sem volt hajlandó magára venni azt az inget, amelyet Vukmanović akaratlanul felkínált neki.

A továbbiakban nem sorrendben veszem a felszólalókat, hanem aszerint, ahogyan a fejlemények kifejtése megkívánja. Sokakat meg sem említek, még ha okosan, elmélyülten beszéltek is valamiről, ha nem segítették hozzá az olvasót ahhoz, hogy megsejtse, mire szándékozott Tito – és a többi szereplő – kilyukadni az apokaliptikus hangulatban megnyitott értekezleten. Vukmanović okfejtéséhez két felszólalót köthetek: az egyik, Mika Špiljak (horvátországi horvát), aki a szakszervezetek szövetségi vezetőségében volt tisztségviselő, kilencedikként kapott szót, a másik, Dragi Stamenković, a szerbiai szakszervezetek elnöke, aki tizennyolcadikként beszélt. Špiljak elmondta, hogy fejlesztés tekintetében az ország megoszlik két koncepció, nevezetesen a haszonelosztás és a jövedelemelosztás között, és Vukmanovićtyal ellentétben tömören, szabatosan meghatározta a kettő közötti különbséget. A kormány és az államapparátus nagyjából az előbbi, a szakszervezetek nagyjából az utóbbi mellett kardoskodott. Špiljak sze-

rint a baj abból származott, hogy 1960 végén az ország meghozta a távlati tervet, amely a haszonelosztáson nyugodott, 1961 februárjában pedig a gazdasági rendszert új alapokra, a jövedelemelosztás elveinek egy eltorzított változatára helyezte, viszont a távlati tervet a jelen értekezletig senki sem adaptálta az új koncepció szellemében. Most mind a két dokumentum érvényben van, úgyhogy a gyakorlatban ki-ki továbbra is azt a koncepciót követi, amelyikkel rokonszenvez. A gazdasági rendszer 1961-es megváltoztatását megtárgyalta a Szocialista Szövetség plénuma, majd a parlament meghozta az idevágó törvényt, méghozzá mind a szakszervezet, mind a kormány, valamint államapparátus egyetértésével. Špiljak szerint az előtte szóló Petar Stambolić (szerbiai szerb), a szövetségi parlament elnöke már rámutatott: miután mindez megtörtént, ezeket a határozatokat és magát a törvényt továbbra is országszerte kétféleképpen értelmezik, illetve alkalmazzák. Szerinte a folyamatban levő ülésnek meg kellene szüntetnie ezt a kettősséget.

Stamenković viszont kijelentette, hogy annak, amit Vukmanović kitergegetett, vajmi kevés köze van az értekezlet napirendjéhez. Vukmanović a Borbának egy vasárnapi számában közölte a cikkét, Todorović pedig hétfőn olvasta fel expozéját a parlamentben. A parlament megszavazta a betervezett „rendszer”, amelyet Vukmanović az előző napon az újságban ócsárolt. Az emberek dohogtak: ez meg mit jelentsen, most kire hallgassunk? Stamenković akkor felhívta Vukmanović figyelmét arra, hogy a nézetét ki-ki köteles az illetékes helyen egyeztetni. Vukmanović azt felelte neki, hogy ő Titóval meg Kardeljlyel egyeztetett. Stamenković kiemelte: ha már a parlament megszavazott valamit, össze kell fogni, és életre kell kelteni. Szerinte Vukmanović nem tartja ehhez magát. Akárhányszor előterjesztett Stamenković valamit, Vukmanović rendre azzal ütötte el, hogy arról a dologról ő másképp állapodott meg Titóval és Kardeljlyel. „Tempo (Vukmanović partizán fedőneve – M. N.), kérlek, mondd el a saját véleményed, ami Titót és Kardeljt illeti, olvasom a beszédeiket. Nem fogadhatom el Tempo álláspontjait, mert úgy vélem, hogy helytelenül értelmezi Tito és Kardelj nézeteit, ha ugyan egyáltalán hozzájut közvetlenül a nézetükhöz” – mondta Stamenković a jelen értekezleten, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy Vukmanovićot kiüsse a nyeregből.

A vitázóknak különben sem fájt túlságosan a fejük Vukmanović gondjai miatt, Stamenković felszólalása után még kevésbé foglalkoztak vele. Ami a szakszervezet átszervezését illeti, Stamenković szerint Vukmanović tévesen fogja fel a szakszervezet szerepét és feladatait. Vukmanović mintha a szakszervezetben is a korábbi posztjához tartozó munkát folytatná: a kormány gazdasági ügyekkel megbízott hajdani alelnökének a beállítottságával vezeti a szakszervezetet. Mindenesül a kormány felé fordult, a „rendszer” fejlesztésén fáradozik, és a szakszervezetet most egy így felfogott szerepnek a betöltése érdekében kívánja átszervezni. Stamenković szerint azonban a szakszervezetnek a rendszerépítés csak mellékes feladata, a fő feladata egészen más.

Az ülés valóban új irányba kanyarodott, és nem szolgáltatott elégtételt Vukmanovićnak. Az akkurátos szakszervezeti elnök két napon át hallgatta a vitát, a második nap végén ismét szót kért. Töviről hegyire újra elmondta sérelmeit, a jelenlevők ismét türelmesen végighallgatták. Vukmanović teátrális ember volt, ezekkel a szavakkal ecsetelte, milyen rosszul esett neki, amikor Stamenković felelősségre vonta a Borbában közölt cikk miatt: „Azt mondtam: vitassuk meg, mert ha a munkám nem felel meg, hát változtassunk rajta! Én nem tudom másképpen csinálni, eddig nem dolgoztam a szakszervezetben. De szörnyen éreztem magam. Itt most mindannyiótok előtt elmondom, eddig ezt csak kéthárom embernek mondtam el: amikor az ülés befejeződött, amikor a titkárság elment, én sírva fákadtam. Nem tudtam a könnyeimet magamba fojtani. A fötelba ültem, és sírtam. Így talált rám Mika Špiljak. Fél órán át nem tudtam megszólalni. Amikor magamhoz tértem, felhívtam Tito elvtársat Brionin, és azt mondtam neki – Tito elvtárs, én nem tudok tovább a szakszervezetben dolgozni. Azt mondtam, így és így áll a dolog, nem tudok tovább... Ő ezt válaszolta: várj, Belgrádba jövök, majd összeül a Párt titkársága...”

Dragi Stamenković felszólalása azonban nem is Vukmanović lefokozása, hanem más kirívó értékelései miatt kelt figyelmet. Stamenković sem abbeli féllelmében tördelte a kezét, hogy az országot gazdasági helyzete miatt összeomlás fenyegeti. Másra helyezte a nyomatékot. Rámutatva, hogy Tito szerint a Kommunista Szövetségben a legfontosabb kérdésekkel kapcsolatban hiányzik az eszmei, vele együtt az akcióegység is, holott a decentralizáció és a demokratizáció közepette a kommunista szervezetnek fokozott erőbevetéssel kellene végeznie a dolgát, így folytatta: „Közben – nem tudom, elég kompetens vagyok-e arra, hogy ezt kimondjam – (Tito) itt a felelős elvtársak egy részétől nem kapott kellő támogatást.” Tíz-tizenöt sorral lejjebb ezt mondta: „Mert az itt elhangzó viták mindegyike, szemlátomást, felfedte mindazokat a különbségeket... Itt többnyire, ha ugyan nem mindahányan, olyan emberek ülnek, akik nem értenek szót egymással.” Márpedig ez – szerinte – nem maradhatott ennyiben. Jó példával járt elő, és menten fogára vett három szlovén funkcionáriust – ki tudja, miért volt mindhárom szlovén –, akik közül kettő a teremben ült, a harmadik nem volt jelen. Olybá tűnt, mintha rájuk gondolt volna arról példálózva, hogy nem támogatják kellőképpen Titót. Miha Marinkónak, a Szlovéniai Kommunista Szövetség titkárának felrótta, hogy itt a munka termelékenységéről és a teljesítmény szerinti javadalmazásról fejtegette a nézeteit. „Hogyan értsem azt, hogy ő nem azokról a nagy horderejű elvi kérdésekről beszélt, amelyek itt terítéken vannak? Vajon nem ért egyet azokkal, és ezért beszélt teljesen mellékes kérdésekről, vagy egyetért azokkal, de egyetértéséről semmit sem mondott?” – jeleskedett Stamenković, és közben talán észre sem vette a képtelen gyanúsítgatás felhangjait. Stane Kavčičsal, a szlovéniai szakszervezetek elnökével is volt vitája. Kavčič mondókáját szó szerint idézte. Kavčič a szakszervezet országos vezető-

ségében azt követelte, hogy Jugoszláviában, külön pedig Szlovéniában emeljék meg a személyes fogyasztás tervezett szintjét, mert a szlovének életszínvonala elmarad azoknak a közép-európai országoknak a standardjától, amelyeknek szintjén a szlovén gazdaság teljesít, s amelyekhez Jugoszlávia gazdasága is közelít. Stamenković azonban az ország többi részéhez viszonyítva, az elmaradott köztársaságok gyorsabb fejlesztésének igénye miatt is, elvben képtelenségnek tekintette ezt a szlovén követelést, és felrovásában kimondatlanul benne rejtett a dezintegráció réme is: Szlovénia inkább igazodna határon túli országokhoz, semmint a határon belüli köztársaságokhoz. A harmadik bírálata Tone Bole szlovén funkcionáriusnak szólt, aki valahol kijelentette, hogy noha Szlovéniának nagy investíciós összegre volna szüksége, mégse folyamodjon a föderáció általános investíciós alapjához, mert ezzel közvetve ennek az alapnak a létét, sőt az újabb pénzeszközök centralizálására fennálló igényt is támogatná. Bole szavait is idézetként olvasta fel.

Stamenković végül két dolgot olvasott a szlovének fejére. Az egyik az volt, hogy külföldön ők is azt szajkózzák: a fejlett országok extraprofitra tesznek szert a fejletlen országokkal folytatott gazdasági együttműködésük során, de az országon belül magukra nézve ugyanezt tagadják a fejletlen köztársaságok viszonylatában, és kapálóznak az extraprofit megadóztatása ellen. A másik az volt, hogy ellenzik a jugoszláv investíciós alap megtartását, de a decentralizálást csak a föderáció szintjén követelik, s nem hajlandók a köztársaságot is decentralizálni. A köztársaságban természetesnek veszik a centralizálást.

Stamenković vitáját Aleksandar Ranković felszólalásának a szolgálatában látom. Ő csak hetediknek, az első nap végén kapott szót. Ezt szokatlannak tartom, mert hosszú évek óta Ranković végezte a Jugoszláv Kommunista Szövetség szervező titkárának a teendőit, tehát országos viszonylatban ő irányította a szervezet munkáját. Noha ezúttal Todorović, a miniszterelnök-helyettes volt az előadó, tekintettel arra, hogy Tito a pártmunkát kívánta legfelsőbb szinten megrendszabályozni, a szervező titkár elvárhatta volna, hogy előbb kapjon szót. Vagy talán Tito arra számított, hogy a nap utolsó felszólalása mélyebb benyomást kelt majd a résztvevőkben, s eltöprenghetnek rajta hosszára nyúló éjszakájukon?

Ranković kiemelte, hogy a vita súlypontját nem a gazdaság és a politika egymást átítató problémáinak taglalására, hanem arra kell helyezni, milyen szervezést, illetve szervezetet igényel a már meglevő, és csak helyi-közzel kiegészítésre szoruló „pártvonal” maradéktalan életre keltése. Javasolta, hogy a Végrehajtó Bizottság hasonlóképpen, mint 1958-ban, intézzen levelet az ország helyzetéről és a teendőkről minden szintű állami és pártvezetőséghez, nemkülönben a tagsághoz is.

Ranković szerint a bajnak az a legfőbb forrása, hogy a pártszervezetek nem tűzik tüstént napirendre a visszás jelenségeket, nem intézkednek halogatás nélkül

kiküszöbölésükről, így a megalkuvás bevett szokássá vált, minekutána mindenkinek meg van kötve a keze, és a továbbiakban, mit sem törődve a társadalom egészének érdekeivel, ki-ki úgy magyarázza a pártvonalat, ahogyan partikuláris érdekei megkívánják. A köztársasági pártvezetőségek végrehajtó bizottságai – a jegyzőkönyvekből ítélve – évente átlagosan csupán öt ülést tartanak. Ennyi üléssel képtelenség figyelemmel kísérni a fejleményeket, meghányi-vetni őket és irányítani a párttevékenységet. Ranković szerint az utóbbi esztendőkhöz leépült a Kommunista Szövetség szerepe. Ez okozta a végrehajtó bizottságok tevékenységének lanyhulását. A helyzet mindaddig nem javulhat, amíg mindenki tudomásul nem veszi, hogy a pártvonal és a párthatározatok életre keltéséért minden szinten a végrehajtó bizottságok tartoznak felelősséggel.

Azután Ranković minden teketória nélkül pellengérre állította a montenegrói, a szlovéniai és a vajdasági pártvezetőséget. Azt állította, hogy a montenegrói pártszervezet Végrehajtó Bizottságában nyoma sincs az egységnek, ami leginkább a köztársaság fejlesztésére vonatkozó ellentétes elképzelésekben jut kifejezésre. Azt is felrótta a montenegrói pártvezetőségnek, hogy némely kommunát más kommunák kárára elvtelenül forszíroz, nemkülönben szemet huny afelett, hogy a köztársaságban pénzeszközöket pazarolnak olyan tevékenységekre, amelyekre nincs szükség, vagy legalábbis nem sürgősek. Ranković nehezményezte, hogy semmit sem tesznek az összekuszálódott viszonyok rendezése érdekében.

Még jobban nehezményezte, hogy megromlott a viszony a vajdasági pártvezetőség és a szerbiai pártvezetőség között, méghozzá az autonómiára vonatkozó vitával kapcsolatban. Ranković szerint „a Novi Sad-i elvtársak” nemcsak megengedték, hanem szerepet is játszottak abban, hogy „egészségtelen viszony” alakuljon ki előbb a vajdasági pártvezetőségen belül, majd a vajdasági és a szerbiai pártvezetőség között. A dolog úgy kezdődött, hogy a jugoszláv pártközpont tájékoztató szolgálata a szerbiai pártvezetőség Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyvéből részleteket idézett bulletinjében az autonómiára vonatkozó kezdeti vitákból, amelyekben szó esett „némely Novi Sad-i elvtárs” autonomista törekvéséről. Ezt követően egy „belgrádi elvtárs” leutazott Újvidékre, és ott megmutatta a bulletint, egy másik meg kivonatokat készített a bulletinból, ami azután kézről kézre járt az újvidéki állami, társadalmi és pártvezetőségben. A vajdasági pártvezetőség, még mielőtt kísérletet tett volna arra, hogy a szerbiai pártvezetőséggel tisztázza az ügyet, egybehívta a tartományi pártvezetőség plenumát, amelyen megengedte, hogy a felszólalók tücsköt-bogarat összehordjanak, sőt támogatta a nyomásgyakorlást, és ez Ranković szerint „terhes visszhangot keltett a vajdasági káderek között”. Erről az eljárásról Ranković azt állította, hogy „nem pártszerű” eljárás. „Hajsza indult egyes személyek ellen, méghozzá az autonómia megmentése érdekében, amelyet azonban, nekem úgy tetszik, senki sem veszélyeztetett, sem a szerbiai Központi Vezetőségben, sem

az (új) alkotmánnyal kapcsolatos munka során. Mindez csak zavart, izgalmat keltett Vajdaság-szerthe az elvtársak, a káderek soraiban” – mondta Ranković. Mellékesen a szerbiai pártszervezet Végrehajtó Bizottságát is megróttá, de csak azért, mert „nem interveniált idejében”. És ennek az intervenciónak az elhúzódását is a pártmunka utóbbi években történt „felhígulásának” tulajdonította.

Végül felolvasott egy idézetet a szlovéniai pártszervezet Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyvéből. Az idézet a *Komunist* című pártlap kiadására vonatkozott. A szlovén pártvezetőség úgy vélte, hogy ha az újságban csak egyetlen oldalt szerkeszthet, csak annak az oldalnak a költségét köteles fedezni, ha viszont több oldalt szerkeszthetne, célszerűbb volna, ha a *Komunist* szlovén kiadása a Szlovéniai Kommunista Szövetség Központi Vezetőségének a szervévé válna, és ennek költségeit ez a vezetőség maradéktalanul fedezné is. Ranković szerint feltenni azt a kérdést, hogy a *Komunist* kinek a szerve legyen, felesleges és értelmetlen dolog. A *Komunist* a Jugoszláv Kommunista Szövetség szerve. „Én is úgy vélem, hogy a Jugoszláv Kommunista Szövetség által kialakított pártvonal keretében a köztársaságok központi vezetőségeinek teljes önállóságot kell élvezniük, sőt önállóságukat fejleszteniük kell. De az így (a szlovének által – M. N.) felvetett kérdés kicsengésében ez egy koalíciós párt volna. Úgy látom, ez már nem volna az a Jugoszláv Kommunista Szövetség, amely mindazért felelősséggel tartozik, ami az országban történik; mindezekért a mulasztásokért, és így tovább” – mondta Ranković. Utána még utalt arra, mekkora zavart keltett országszerthe, hogy a szlovén képviselők némelyike Viktor Abveljlyel együtt – aki ott ült az ülés részvevői között – a szövetségi parlamentben is meg a gazdasági bizottságban is a társadalmi terv ellen szavazott. Emiatt még a párttagság soraiban is felelősségrevonást követeltek. Abveljlyt felelősségre vonni? – tette fel a kérdést Ranković. És tüstént válaszolt is rá: nem hiszi, hogy Abveljly csupán a saját szakállára cselekedett volna. Hallgatólagosan ez azt jelentette, hogy Ranković szerint a szlovén pártvezetőség tudtával, jóváhagyásával, sőt talán sugallatára cselekedett. „Ezek a dolgok, ha akarod, ha nem, zavart keltenek – mondta Ranković –, másfelől pedig érvet szolgáltatnak a sovínisztáknak, némelyeknek azok közül is, akik igen közel állnak hozzánk, érvet szolgáltatnak a sovínizmus fejlesztésére, a sovínizmus vonalán történő cselekvésre. Ezek a dolgok vilámgyorsan terjednek. Kérem szépen, a vajdasági autonómiára vonatkozó vita bejárta az országot. Szlovéniában Pirjevecben talált szószólójára. Azokban a körökben, amelyekben forgolódik, Pirjevec így beszélt: nem Čosićtyal vitázom én. Kicsoda Dobrica Čosić? Ő itt nem fontos. Én a köztársaságok védelmében beszélek, és ezzel a vitával, ennek a kérdésnek a beindításával, sikerült megakadályoznunk a köztársaságok szétfűzését.”

A mai olvasó számára meglepő, mekkora felhorkanást keltett a Jugoszláv Kommunista Szövetségen belül az a csekélyesség, hogy a szlovéniai képviselők a parlamentben a távlati terv ellen szavaztak. (Mint látni fogjuk, Rankovićot

is, a közvéleményt is félreinformálták: nem a szlovén képviselők, hanem csak egy közülük, nevezetesen Abvelj szavazott a távlati terv ellen.) Pedig akkor már a párttagság – ez az itteni vitából is kiviláglott – meglehetősen szabadjára volt engedve. Bezzeg újabb tizenöt évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a hasonló esetek ne számítsanak rendellenesnek. Vagy legalább senki se tekintse őket földindulásnak. Nemcsak Ranković hánytorgatta fel a szlovének parlamenti ellenszavazatát, több felszólaló előtte is, utána is fenyegetőleg emelte fel emiatt a mutatóujját.

Ranković két nagy horderejű kérdéssel szembesítette a résztvevőket: részint a Kommunista Szövetség szerepének növelését, vele együtt a pártfegyelem helyreállítását, részint pedig azt követelte, hogy a köztársaságokat következetesen vessék alá a föderációnak. Abban különbözött Titótól, hogy míg a főtitkár csak a párthatározatok fegyelmezett végrehajtását követelte, Ranković magának a pártszervezetnek a szerepét is növelni óhajtotta. Ennél is fontosabb volt, hogy Ranković rámutatott: akadnak, akik hajlamosak a Jugoszláv Kommunista Szövetségre úgy tekinteni, mintha köztársasági szervezetek pártszövetsége, amolyan pártkoalíció volna. Tudomásom szerint ez az észrevétel itt hangzott először.

Vajon Ranković kérdésfelvetése közelebb állt-e Tito továbbra is rejtélyes politikai szándékához, mint Todorovićé vagy Vukmanovićé? Todorovićot most már semlegesnek láttam, olyan személynek, aki egyelőre – vagy egyáltalában? – nem kíván senkiért és semmiért sem tűzbe menni. Vukmanović meg mint ha outsidersre vált volna a munkásönigazgatás két kicsiny lépése körüli aggályoskodásával. Ha számításba veszem, hogy bevezetőjében Tito is rosszalotta Pirjevec megnyilatkozását, Ranković meg éppenséggel elrettentő példaként hivatkozott a Pirjevec–Ćosić-vitára, valószínűnek látszik, hogy Ranković vitte tovább azt a hangnemet, amelyet Tito a bevezetőben ütött meg. Eszerint nem a munkás-önigazgatás, nem az osztályérdek, hanem részint az élcsapat szerepe, részint meg a föderáció és a köztársaságok közötti viszony, az ennek hátterében meghúzódó nemzeti kérdés volt napirenden.

(Folytatjuk)

Bálint István

HOGYAN JUTOTTAK IDÁIG?

Kísérlet a magyarországi események megértésére

Kényes kérdést szegeztem újdönsült ismerősöm mellének egy szegedi tanácskozáson: Magyarországon olyan sok okos ember van (erről tanúskodott többek között ez a tanácskozás is), hogyan engedhették meg, hogy a politika ilyen helyzetbe hozza az országot? Miképp volt lehetséges, hogy a pártpolitika a lakosság egy részével el tudta hitetni: egy NATO- és EU-tagországban az utca megdöntheti a kormányt. Miképpen gondolhatták ezek a hiszékenyek, hogy egy ilyen országban megismételhető a szerb, ukrán vagy grúz példa? Mert a gondolkodó ember nem fogadhatja el magyarázatként azt, amit a szembenálló felek egymás fejéhez vágtak vagy „suttogó propagandával” terjesztettek. Sem azt, hogy az események azért következtek be, mert erkölcsi válságot okozott Gyurcsánynak – egy végsőkéig kiborult állapotban, zárt ajtók mögött tett – beismerése, hogy hazudtak. Sem azt, hogy Orbánnak, a hatalom megszállottjának két parlamenti választás után – a demokrácia íratlan szabálya által megkövetelt lemondás helyett – kellett csinálnia még egy új „választási fordulót”, de a „suttogó propagandának” azt az állítását sem, hogy a Fidesz 3 milliárd forint adóságot csinált a választásokra, abban a reményben, hogy úgyis győz, tehát könnyen rendezi. Ebből másfél milliárdot „kimesterkedtek”, de a másik másfél milliárdról valamilyen „cirkusszal” el kellett terelni a figyelmet.

A hazugságokkal kapcsolatban ugyanis az a helyzet, hogy (nem olyan rég volt, még emlékszünk rá) a 2006-os választási kampány a hazugságok versenye volt. Csak az MDF mondta, hogy bárki kerül is kormányra, a megszorítások elkerülhetetlenek. És ebben a versenyben a Fidesz vezetett. (Még neki sem sikerült megdöntenie – reméljük, a magyarországi választások örökös – rekordját, azt, hogy az 1998-as választásokat a 7 százalékos gazdasági növekedés ígéretével nyerte meg, és a ciklus végén a szocialisták által reálisnak tartott 4,5 százalék sem volt meg.) Mert csak egyik tétele volt, hogy a kormánypropagandával szemben a gazdaság nem dübörög (ezt most joggal emlegeti). Választási propagandájának fontosabb része volt, hogy a kormány hibájából a magyarok rosszabbul élnek, mint 2002-ben. (Ami már nem volt igaz, mert konkrét adatokkal kimutatható, hogy bizonyos jelzőszámokban 2001-ben, másokban viszont csak

2004-ben érték el 1989-et, tehát jobban élnek, mint az addig csúcsnak számító évben, különben is a konkrét adatok szerint 2002 és 2006 között a keresetek 163,6, a családi pótlék 253,3, a család havi összes jövedelme 170 százalékkal nőtt). Közben már akkor nyilvánvaló volt: az a baj, hogy jobban élnek, mint lehetőségeik megengedik.

Szépen jellemezte a helyzetet az *Élet és Irodalom* c. hetilapban Kis János filozófus: „Az ellenzék a választások előtt szembesíthette volna a közvéleményt az igazsággal, ha akarja. Politikai vezetői eleget tudtak a magyar gazdaság valóságos helyzetéről ahhoz, hogy ezt megtegyék. Ők inkább az ígéretes versenyében igyekeztek túllícitálni a kormányoldalt, s ebben – semmi kétség – verhetetlennek bizonyultak. Kampányuk megerősíthette az átlagos választót abban a hiedelemben, hogy a szocialisták és a szabad demokraták ígéretei mérsékeltebbek, jobban helyzetértékelésen alapulnak.” De még tömörebben fogalmazott az *Élet és Irodalom* egy másik cikke: „Gyurcsány Ferenc hazugsággal nyert választást. Ez tény, mint ahogyan az is, hogy Orbán Viktornak ugyanez nem sikerült. Ő hiába hazudott, kevesebb szavazatot kapott tavasszal.”

(Az igazság kedvéért hozzá kell tenni, hogy Orbánban volt annyi karakán-ság, hogy lemondott miniszterelnök-jelölti posztjáról, amikor a koalícióra felkért másik ellenzéki párt, az MDF kerek-perec kimondta, hogy ennyi hazugság nem lehet választási program, de akkor már késő volt. Csak éppen kérdés marad, milyen erkölcsi alapja lehet a politikai élet tisztaságáról, a hazugságok ellen dörgedelmes szónoklatokat tartania annak, aki tegnap nyilvánvalóan sokkal többet hazudott. De hát az igazi erkölcsi kérdés nem ez, hanem az: hogyan van erkölcsi alapja – már országa nemzetközi megítélését is veszélyeztetve – „a kommunista múlt örökségének folytatásával” vádolnia bárkit annak, akinek legfőbb törekvése, hogy minél többet megőrizzen a kádári „gondoskodó” államból?) Ezt a választási programot a Fidesz hivatalosan sohasem vonta vissza, csak a párt egyik vezetője, Varga Mihály mondta ki – ő is elég szégyenlősen és hangtompítóval –, hogy ma már nem tartható az adócsökkentések választási ígérete. De akkor még nem esett szó az adócsökkentéssel együtt ígért reálbéremelésről (amiről Dávid Ibolya, az MDF elnöke joggal mondta: nem együtt, hanem külön-külön sem teljesíthető), amikor nyilvánvaló, hogy a reálbérek a gazdaság teljesítményét meghaladó mértékben növekedtek; a 14. nyugdíjról, amikor nyilvánvaló, hogy az eddigi összegeket és a 13. nyugdíjat sem tudják fizetni, hogy már rég emelniük kellett volna a nyugdíjkorhatárt; a romák teljes foglalkoztatásáról; meg sok minden másról. Főleg válasz nélkül maradt a kérdés: ennyi ígéret után hogyan született volna meg az elengedhetetlen megszorítás, ha a Fidesz megnyeri a választásokat?

Mindenesetre elfogadhatatlan az a magyarázat, amely szerint a magyarországi drámai események sorozatát az indította el, hogy a mostani kormánykoalíció hazugságokkal, pontosabban az ország tényleges helyzetének elhallgatásá-

val és azzal nyerte meg a választásokat, hogy nem hangsúlyozta: a választások után okvetlenül jön a megszorító csomag. Az eseménysorozat elindulásához szükség volt egy objektív körülményre: arra, hogy a megszorítások elengedhetlenné váltak, nem az Európai Unió és az euró bevezetése, hanem az ország helyzete miatt. (Az EU legfeljebb figyelmeztethet arra, hogy nem akarja pénzeit feneketlen hordóba önteni, hogy mások pénzének költsége már nem belügy, mint ahogyan egy családnak nem magánügye, ha többet költenek, mint amennyit megkeresnek.) Ezek a megszorítások természetesen elégedetlenséget váltottak ki. Ahhoz azonban, hogy ebből a politikának az utcára vivése, a szerb, ukrán és grúz példa követhetőségének tévHITE, a közszolgálati tévé megtámadása, sőt budapesti utcai harcok kialakulása legyen, szükség volt még egy szubjektív tényezőre is. Mégpedig arra, hogy a Fidesz évekig folytatott téves politikájának következményei az ország egy sajátos pillanatában ilyen formában csúcsodjanak ki. Ezt a két körülményt – egy objektív és egy szubjektív helyzetet – próbálnánk a következőkben felvázolni, hogy megkíséreljünk választ adni a címünkben feltett kérdésre: hogyan juthattak idáig?

PAZARLÁS ADÓSSÁGCSAPDÁBAN

Még 2005. november 26-án, hétfévi mellékletében a *Magyar Nemzet* – szerintünk – nagy jelentőségű, két teljes oldalú cikket jelentetett meg Lóránt Károly tollából. A Fidesz támogatásában az újságírói erkölcs veszélyeztetéséig elmenő lap szerkesztősege már akkor abból indult ki, hogy mindaz, ami rosszat mond az ország helyzetéről, felhasználható a kormány elleni propagandára. Ezért nem vette észre vagy eltűrte, hogy ebben a cikkben megjelent egy mondat, amelyről ha már akkor vagy azóta elgondolkodtak volna, akkor a mostani események nem következnek be. A cikkíró ugyanis ezt mondta: „Bár a kialakult helyzetért a kormány és az ellenzék egymást vádolja, a tragikus mértékű eladósodás és fizetésimérleg-hiány nem a jelenlegi vagy az előző kormány helytelen intézkedéseire, hanem három évtized folyamatosan hibás gazdaságpolitikai lépéseire vezethető vissza, amelyhez mindegyik politikai erő hozzájárult a maga tehetsége szerint.”

Később más elemzések kimutatták ennek a folyamatnak a konkrét alakulását is. Ezek szerint a rendszerváltás legsikeresebb kormánya a Horn-kormány volt, mert nemcsak a rendszerváltás utáni visszaesést tudta megállítani és a gazdasági lendületet, a reálberek növekedését tudta elindítani, hanem ezt a stabilitást megeremtő intézkedések megtétele, a külföldi adósság csökkentése mellett volt képes megtenni. De a választások közeledtével – Bokros menesztésével és mással – már ő is tett engedményeket. Utána az Orbán-kormánynak nagyon megtetszett az osztogatás, sőt több elemző szerint a felelőtlen költekezést ő indította el azzal, hogy a kétéves költségvetés elfogadásával ezt a pazarló hozzáál-

lást valójában kivonta a parlamenti ellenőrzés alól. (Itt most nincs helyünk részletesen foglalkozni a rendszerváltásnak nagy vagyonokat teremtő korszakáról – amelyben a szegény Oroszországban 27 olyan dollármilliárdos született, aki ott van a világ 100 leggazdagabb embere között, de másutt is mesés vagyonok születtek – lekéssett nemzedék mohóságáról, a most már néhány hold szőlőért az orbáni „ne csak mi kapjunk, ne mi kapjuk a legtöbbet” taktika kidolgozására kényszerülő nemzedék magatartásáról.) Egyetlen vállalatnak több pénzt adott, azért, hogy egy munkát kiadjon az alvállalkozónak, amit a minisztérium egy telefonnal megtehetett volna, mint amennyit a határon túli magyarok annyit emlegetett segélyezése keretében az Illyés Alapítvány és Tőkés László püspök együtt kapott a romániai magyarok számára, osztogatott még akkor is, amikor a Medgyessy-kormány már megalakult, tehát már nem is volt hivatalban stb. 2002 után pedig az új kormánykoalíció részben folytatta ezt az osztogatást, részben – és ez még fontosabb – nem volt ereje változtatni a kialakult rendszeren.

De a *Magyar Nemzet* említett cikkére visszatérve, a cikkíró kimutatta: „A magyar gazdaság külső egyensúlya egy zuhanó repülőgép pályáját mutatja, vagyis a hiány növekedése gyorsul.” Rámutat arra is, hogy ma már mennyire értelmetlen a Kádár-rendszer eladósodását emlegetni, hisz a rendszerváltáskor ez az adósság nettó 14 milliárd dollár volt, azóta ez a duplájára emelkedett (2004 végén 25,4 milliárd volt, azóta elérte a 28 milliárdot). Ennek a gyorsuló eladósodásnak a hajtóereje az ország fizetési mérlegének állandó hiánya, vagyis az, hogy az ország többet költ, mint amennyi pénze van. Azt a riasztó számot közli, hogy ez a hiány 2004-ben annyi volt, hogy egy háromtagú családra átszámítva 536 ezer forintot tett ki. „Ennyit kellene tehát – írta – évente egy átlagos magyar családnak megspórolnia és kifizetnie ahhoz, hogy tartozásuk ne növekedjen tovább.” Ennek az adósságnak a csökkentéséhez elsősorban arra lenne szükség, hogy az országnak többletexportja legyen. Közben a helyzet az, hogy Magyarország exportja „csak az import mintegy 60 százalékát képes fedezni”. Egészében ezzel a cikkíró meggyőző képet festett arról, hogy milyen nagy eredmény lenne már az adósság gyorsuló növekedésének megállítása, a hiány csökkentése is. És ezzel már félévvel a tavaszi választások előtt a közvélemény elé tárta, milyen végzetes lehet a további féktelen költekezés, milyen felelőtlenység további képtelen ígéretessel megteveszteni a választókat.

Ilyen helyzetben kényszerült a megszorító csomag elfogadására a Gyurcsány-kormány. Hogy legalább megpróbálja csökkenteni azt a hiányt, amely azt jelzi, hogy mennyivel többet költenek, mint szabadna. Ezekben a napokban kedvenc jelszó volt, hogy a kormány pazarló politikája a hibás. Közben a hiány igazi oka, hogy a magyarok jobban éltek, mint lehetőségeik megengedték, jobban, mint amilyen jóléthez megvolt a fedezetük, és az állam sokkal többet költött, mint amennyi pénze volt. (És itt értelmetlenség a kormány felelősségét emlegetni, amikor az ellenzék 4 évig nem csinált mást, mint követelte, hogy a

kormány csökkentse a hiányt, ugyanakkor mindenre több pénzt követelt, minden ilyen követelést felkarolt, köztük a nyilvánvalóan életképtelen parasztgazdaságok megmentésének követelését is, a Fidesz – a világban közörej tárgyává téve magát – még aláírásokat is gyűjtött, hogy a magyarok akarnak-e több pénzt.)

Annak illusztrálására, hogy a magyarok mennyivel jobban éltek, mint lehetőségeik megengedték, van egy beszédes adatunk: az ország gazdasága 2001 és 2005 között 18 százalékkal bővült, de közben a reálbér 30 százalékkal, a nyugdíj reálértéke egyharmaddal, a lakosság fogyasztása egynegyeddel nőtt. Így állt elő az a tarthatatlan helyzet, hogy a fizetési mérleg hiánya már 10.1 százalékra nőtt, közben még 2006 első felében is 7,2 százalékkal nőttek a bruttó és 8,1 százalékkal a nettó keresetek, az előző év azonos időszakához viszonyítva 5,4 százalékkal emelkedett a keresetek vásárlóereje, mivel az infláció csak 2,4 százalékos volt. Az állami pazarlással kapcsolatban pedig az adatok tömkelege áll a rendelkezésünkre. Közülük a legelképesztőbb az, amely szerint a kádári osztogató állam jóléti állammá történt átnövésének következményeként 2005-ben a magyarországi háztartások teljes évi jövedelmének átlagosan 52 százaléka származott munkából és 43 százaléka az államtól. Azzal, hogy a munkával keresett jövedelem a legtöbbet keresők tizedében a bevétel kétharmadát tette ki, a legsó egytizedben pedig negyedét sem.

Az állami juttatás leggyakoribb formája az ártámogatás, mivel – a *Népszabadság* megfogalmazásában – az árkompenzációk nem sokban különböznek „a szociban alkalmazott módszertől, a lényege ugyanaz: politikai okból valamit nem annyiért adnak, mint amennyibe kerül”. Ennek következtében a MÁV még a tervezett megszorítások után is több mint száz milliárd forintot kap veszteségeinek fedezésére, a Volán nem sokkal kevesebbet. Az ártámogatásokat egészíti ki az osztogató állam. Onnan kezdve, hogy minden magyarországi állampolgárra havi 2900 forint gyógyszerártámogatás jut, addig, hogy 740 ezer diák – minden második – ingyentankönyvet kap, hogy az állam erre 2002-ben 3,5 milliárd forintot, 2006-ban 7,7 milliárdot költsön.

A pazarlás következménye az is, hogy a pénzek nem oda jutnak ahova kell. Például öntik a pénzt a mezőgazdaság feneketlen hordójába (mert a „nadrágszíj-birtokokon” nem lehet megélni), és közben nem tudnak utakat építeni a földekhez (a Fejér megyei Abán például a mezőgazdasági utak 99 százaléka földút). A legsúlyosabb következmény azonban a pazarló állam kialakulása. Onnan kezdve, hogy a szakértők szerint minden második kórház felesleges, már azért is, mert a kórházban ellátott betegek egyharmada nem gyógykezelés miatt, hanem szociális otthon helyett fekszik az intézményben. (Magyarországon 1000 lakosra számítva kétszer annyi kórházi ágy van, mint Franciaországban.) Azon át, hogy a mentőszolgálat olyan szolgáltatásokat végez, amilyeneket a fejlett országokban a biztosítók a taxiszámla megtérítésével intéznek el. Így

nem csoda, hogy az Országos Egészségbiztosítási Pénztár 2006 első 4 hónapjában 61 milliárd forinttal többet költött, mint amennyire fedezete volt. Addig, hogy sok a mostani 72 felsőoktatási intézmény, hogy Magyarországon 1000 felső tagozatos tanulóra 90 tanár jut, az OECD-átlag 70, sőt Nagy-Britannia 50 tanárjával szemben; a felső tagozaton náluk egy évben kevesebb mint 550 a pedagógusok kötelező óraszám, a fejlett országokban ennél legalább százszal több, de az USA-ban több mint ezer stb.

Ezen a rendszeren nem lehet foltozgatással javítani. Íme egy példa. Már hat éve azzal ijesztgeti a Fidesz a választókat, hogy a kormánykoalíció győzelme gázáremeléshez vezet. A *Magyar Nemzet* most is azon siránkozik, hogy a háztartások 40 százaléka gázártámogatás nélkül marad. (Nem tudjuk, hogy a magyarországiak sejtik-e milyen hálások lennének nálunk a polgárok a kormánynak, ha a háztartások 60 százaléka kapna támogatást. Vagy hogy az afrikai Dakarban a gáz, a benzin, az áram annyiba kerül, mint Párizsban, mert az állam még ha pénze lenne, akkor se térítené meg a különbözetet, de nincs is rá pénze.) Közben az idén 150 milliárd forintba, jövőre a megszorítások után is százmilliárdba kerül a költségvetésnek a gázártámogatás. (Még arra a rendszerre is, hogy a többet fogyasztóknak drágábban adják a gázt, csak 2003-ban tértek át. Holott ez is csak foltozgatás, hisz nemcsak a fürdőmedencék melegítése jelent nagyobb fogyasztást, hanem a nagy családok is többet fogyasztanak.) És egyetlen megoldás az, hogy mindenki gazdasági árat fizet, (ezt próbálták január elsejétől bevezetni, azzal, hogy 70 százalékkal növelték a gáz árát, az eddigi különbség a reális ár meg a megfizetett ár között tehát még ennél is nagyobb volt), a legjobban rászorulóknak pedig támogatást kapnak.

MIÉRT MUSZÁJ, HA FÁJ?

Ilyen volt a helyzet, amikor a kormány a megszorító intézkedésekre szánta magát; elkészítette annak csomagtervét, hogyan és mivel lehet növelni a bevételeket, hogyan és hol kell csökkenteni a kiadásokat, egész addig menően, hogy megengedhetőnek tartotta a gazdasági növekedés visszaesését, az infláció némi növekedését, főleg a reálbérek és reálnyugdíjak csökkenését. Mazochizmus lett volna, ha ez bárkinek is tetszik. A hasonló intézkedések a világ minden országában ellenállásba ütköztek. A nagy koalícióval a zavartalan kormányzás lehetőségéhez jutó Németországban is visszaesett a kormány támogatottsága, pedig a kereszténydemokraták, még a biztos győzelem esélyét is csökkentve, nem is ígértek adócsökkentést; ott is felháborodást keltett, amikor a miniszter kijelentette, hogy a németek túl sokat vannak évi szabadságon stb. De a kormány csinálja tovább a maga dolgát. (Az általam nagyra becsült Tamás Gábor Miklós magyar politológus joggal emlékeztetett arra, hogy a szakszervezetek szakadatlanul harcoltak a Schröder-kormány ellen, csak azt felejtette el hozzá-

tenni, hogy amikor végre sikerült megbuktatniuk, kaptak egy olyan kormányt, amely nagyobb eréllyel folytatja a szigorúbb megszorításokat.) Franciaországban a tiltakozás egy törvény visszavonására kényszerítette a kormányt, de a megszorítások mennek tovább. És főleg senkinek se jut eszébe az utcai tiltakozásokkal megdönteni a kormányt. (Legjobban tartották magukat a portugálok, akiknél a kormány adócsökkentés ígéretével nyerte meg a választásokat, mindjárt utána emelte az adókat, és mégis növelte támogatottságát. Ez a támogatottság a tüntetések megkezdődése után is maradt, mert a portugálok ismerték fel leginkább, hogy minden tiltakozás a többség ellen irányul, mert saját terheit másokra akarja hárítani.)

A magyarok tiltakozását is mindenki megértette. A külföldi lapok is hozták annak a fiatalnak a nyilatkozatát, aki kijelentette: „Miért lázadok? Mert holnap nem tudom fizetni a *fakist*, olyan drága lesz.” Hogy ne értették volna meg a munkásokat, akik azt látják, hogy mennyire lemaradnak az európaiak mögött, és most még csökkenteni akarják reálbérüket? A patikusokat, akik évekig gürccöltek a diplomáért és most azt látják, hogy a benzinkutas is árulhat gyógyszert? (Az orvosoknak már a gúnyból is jutott. Mint a *Reggel* c. – a politikával keveset törődő, minden Orbán-nyilatkozatban nem elsőrendű szenzációt látó – budapesti lap tette, amikor leírta: „Miért mondaná a sebészorvos, hogy neki nem kell 40 000 forint egy műtétért? Amiért egyébként fizetést kap.”) A *Nép-szava* is megírta a helyhatósági választások eredménye alapján: „A szavazók többsége vasárnap abbeli határozott véleményét fogalmazta meg, hogy köszöni szépen, de nem kér a Gyurcsány-csomagból. Ami egyrészt érthető, mert ki akar több adót, magasabb árakat, elbocsátásokat. Persze hogy senki. Különösen, ha ott egy szebb világ ígérete, adó- és járulékcsoökkentéssel, kövér állami pénzek lebegtetésével. Másrészt azért sajnos azzal is szembe kell néznünk, hogy a második lehetőség nem valós. Fájdalom, de úgy állnak a dolgok, hogy most fizetni kell.” A külföldi lapok valamivel kevesebb megértést mutattak és náluk már megjelent a magyarok lázongásának kigúnyolása is. Vagy enyhébb formában, mint a *Le Monde*-nál, amely leírta, hogy a magyarok a „nemzet és a vásárló erő” nevében láznak, vagy durvábban, mint a londoni *The Times* tette, amikor Kádár „gulyáskommunizmusára” célozva „gulyásforradalomnak” minősítette az eseményeket.

Az általános tiltakozás sajátos helyzetet teremtett. Mindenki azt mondta: Rendben van, szükség van megszorításokra, de azt csináld másutt, nekem pedig adj még több pénzt, mert kevés az is, amit eddig kaptam! És egy 10 százalékos hiánnyal küszködő országban a három ellenzéki párt együtt egyetlen megszorítást tartott indokoltnak. És még jó lett volna, ha a tiltakozás megmarad a tüntetések szintjén. De egyrészt azok gyorsan utcai zavargásokká, a tévé megtámadásává, Budapest összeverésévé, elcsúfításává lettek. Másrészt bizonytalaná tették a szükséges reformok végrehajtását. Részben azzal, hogy a kétharmados

törvények lehetővé tették az ellenzék számára, hogy megakadályozzon minden merészebb újítást. Mint ahogyan történt, amikor – a régiók európai koncepciójával is szembeszegülve, történelmünk legnagyobb újítójából, Szent Istvánból a hagyományok konzervatív örét faragva – megakadályozta a teljesen felesleges és elavult (a szerint alakuló, hogy a ló egy nap mekkora távolságot tehet meg) megyék felszámolását. (Még emlékszünk rá, hogy Tito az olcsóbb állam érdekében még a járásokat is megszüntette, és a diktatorikus centralizálás érdekében Milošević hozta létre a körzeteket.) Részben azzal, hogy elbizonytalanította a helyi választásoktól főlő kormánykoalíciós képviselőket. Mint akkor, amikor parlamenti többséget kapott a Fidesznek az a javaslata, amely megakadályozta, hogy összevonják, szabályozzák az állami pénzek elcsorgatására szolgáló alapítványokat.

Ez a lehetetlen helyzet volt a kiváltója Gyurcsány kiborulásának, ami azt az emlékezetes beszédet szülte. Azon a bizonyos balatonőszödi tanácskozáson vitaindító beszéde még maga volt a higgadság. Arról szólt: „Azt is látom, hogy olyan dolgokat próbálok veletek elfogadtatni, ami, hátha világosan beszélünk, akkor egyénileg, egzisztenciálisan nem túl könnyű...A Magyar Szocialista Párt vezető politikusainak, köztük a miniszterelnöknek és a párt egészének a népszerűségét ezek a lépések meg fogják viselni. De voltunk mi már ennél nagyobb gondban is.” Csak a sok habozás, sőt akadémikuskodás, a pozíciók féltése borította ki a miniszterelnököt annyira, hogy tényleg megengedhetetlen szavak kíséretében megtegye azt a hírhedtté vált „Nyilvánvalóan végighazudtuk az utolsó másfél-két évet” nyilatkozatot. (De benne van a kiborulásnak a magyarázata is: „Soha egyetlenegy törvényben sem tudunk megállapodni, mert újra csak azok a kompromisszumok születnek meg, ami lényegében a semmittevés kompromisszuma, hogy fönmaradjon, ami eddig volt. Mert minden más sérti valakinek az érdekét.”) Nem vitás, hogy a sajátos magyarországi helyzet és a később ismertetendő körülmények kellettek ahhoz, hogy ebből a magyarországi válság robbanjon ki.

A külföld reagálása már árnyaltabb volt. A miniszterelnöki nyilatkozat megítélése persze a lapok beállítottságától függött, de befolyásolta az is, hogy a hazugságot nem lehet pártolni, különben is a politikusoknak vissza kell utasítaniuk az olyan véleménynek a kialakulását, hogy a politika tele van hazugsággal. Ezért volt gyakori az olyan cím, mint a lengyel *Gazeta Wyborczą*: Láadás a politikai hazugság ellen, vagy a cseh *MF Dnes*é: A magyar miniszterelnök hazudott, erőszakos volt a visszavágás. Legsúlyosabb volt a „szovjet iskolában nevelkedett egykori apparatcsikokat” emlegető *Le Figaro* minősítése. De a lapok többsége több megértést mutatott. A német lapok például idézték Bismarck ismert mondását: Sohasem hazudnak többet, mint választások előtt, háborúk alatt és vadászat után. (A CNN hírtelevízió még egy viccet is megengedett magának: – Miről lehet észrevenni, hogy a politikus hazudik? – Arról,

hogyan mozog a szája.) A *Frankfurter Allgemeine Sonntagzeitung* még Konrád György nyilatkozatát is leközölte, amely szerint „egy elkéseredett ember” végre kimondta, hogy a „politikai osztálynak” szakítania kell az eddigi gyakorlattal. „Hol fordul elő az, hogy egy politikus beismeri a hibát?” – tette fel a kérdést. A *Les Dernières Nouvelles d'Alsace* is azt emelte ki, hogy ma ritka az a politikus, aki Churchillhez hasonlóan „vért, verejtéket és könnyet” ígérne választóinak. A cseh *Pravo* pedig megjegyezte: „Ha a politikai hazugságok mindig zavargásokhoz vezetnének, egész Európa tűzben és vérben állna”. Sőt a francia *La Croix* hozzátette: „Az őszinte beszéd őszinte hallgatókat igényel”.

A külföldi visszhangban azonban lényegesebb volt a Brüsszel által elfogadott (ahogy a francia *La Tribune* az EU véleményét összegezte: „a magyar kormány megszorító programja jó, és bárki lesz is kormányon azt kell végrehajtania”) program féltése, az aggodalom, hogy az ellenállás miatt a kormány visszakozásra kényszerül. Sőt a *Financial Times*, az európai gazdasági körök legtekintélyesebb lapja azt is hangsúlyozta: „Nem szabad megengedni, hogy a zavargások miatt a kormány távozásra kényszerüljön.” Mert – a *La Tribune* megfogalmazásában –, „a magyar nép érdeke, hogy csökkentsék a pénzügyi hiányt”. Emellett ebben a külföldi reagálásban szerephez jutott még két dolog. Egyrészt a csalódás, sőt elkéseredés az egész Kelet-Közép-Európában kialakult helyzet miatt. A már említett *Financial Times* szerint: „A budapesti zavargások csak tovább erősítik a közép-európai politikai fejleményekkel kapcsolatos EU aggodalmát.. Mert a magyarországi „belpolitikai helyzetben benne van mindaz az ostobaság és baljóslat, amely már a Közép-Európáról alkotott kép egészét fenyegeti”. De a cseh *MF Dnes* is arról ír, hogy a „tüntetők által kiváltott ri-csaj” mutatja „hogyan néz ki ma Közép-Európa”, Nyugaton pedig elmondják: „Uramisten, kit is vettünk fel magunk közé.” Másrészt a külföldi visszhangban szerephez jutott annak hangsúlyozása, hogy Gyurcsány helyes úton jár, sőt a *Berliner Zeitung* szerint az egyedüli helyes úton, és „ebben a törekvésében nemcsak az Európai Unió, hanem a különböző nemzetközi pénzügyi intézetek is – mind több oldalról – megerősítették őt”. És a *Reuters* jelentése is azt emeli ki, hogy „a külföldi befektetők szerint egyedül Gyurcsány képes csökkenteni a költségvetési hiányt és az országot elindítani az euró felé”. A prágai *Hospodarske Noviny* is leszögezte: „Gyurcsány távoása és Orbán hatalomra kerülése újra megakaszthatná a már régóta halogatott reformokat.”

ORBÁN, A NÉPVEZÉR

Hogy ebből a fent vázolt objektív helyzetből az ismert fejleményekig eljussanak, szükség volt egy szubjektív tényezőre: a Fidesz és személyesen Orbán Viktor szerepére. Ahogy a *Népszabadság* fogalmazott: „Ha nem a Fidesz gerjeszti az elégedetlenséget, az nem így robban ki”. (Egy moszkvai hetilap még kate-

gorikusabban fogalmazott: „Kevesen kételkednek abban, hogy a jobboldaliak vezetője, Orbán Viktor és környezete, valamint a jobboldali tömegtájékoztató eszközök ösztönözték a lumpen elemeket a radikális akciókra”) Ezt a szerepet azonban nem lehet csak a megszorításokkal kapcsolatos elégedetlenség felkarolásával azonosítani, még akkor sem, ha a külföldi lapok többsége az erőszak bátorításának, és a tűzzel való veszélyes játéknak minősíti a Fidesz és Orbán magatartását. (A lapok többsége ugyanis azt kifogásolja, hogy az utca segítségével akarták megdönteni a kormányt. „Elvetem a kialakult balkáni légkört... Egy nagy párt vezetője hogyan engedheti meg magának, hogy ilyen utcai tüntetést bátorítson” – idézi a *Liberation* Gyenes Juditnak, Maléter Pál özvegyének a véleményét.) Az okok megértéséhez ismernünk kell azt az utóbbi években kialakult gyakorlatot, amely arról tanúskodott, hogy a Fidesz a parlamenti demokrácia alapvető szabályainak felrúgásával általában megteremtette a kedvező légkört ahhoz, hogy egy konkrét válságban a megszorításokkal szembeni elégedetlenség ilyen formában robbanjon ki. De szükség volt néhány konkrét körülményre is, hogy az így kialakult légkör robbanékonyá váljon.

A parlamenti demokrácia szabályainak felrúgása azzal kezdődött, hogy Orbán elvetette a parlamenti demokráciának azt az alapvető tételét, amely szerint minden politikai párt a nemzet része, a nemzet javát tartja szem előtt, a nemzet érdekét képviseli, csak másképp. Kezdetben ugyan nem vette túl komolyan pártjának „nemzeti” beállítottságát. (A magyar nacionalizmus sohasem fogja a Fidesznek elfelejtetni, hogy kivonult a rendszerváltás első parlamentjéből, amikor az Trianonról emlékezett meg.) De már 1997-ben „idegenszerűnek” minősítette a Horn-kormányt. A kormányon aztán ismét elfelejtette ezt a „nemzetieskedést”, bár Szent István megkoronozása ezredik évfordulójának megünneplésével és a koronatan meghamisításával demonstrálta, hogy a „nemzeti” elemek kiemelésének milyen fontosságot tulajdonít a figyelem problémákról való elterelésében és a kormánnyal szembeni elégedetlenség leszerelésében. (A magyar nacionalizmus szintén sohasem fogja a Fidesznek megbocsátani, hogy megtette azt, amit a Fock-kormány sem mert volna megtenni: megvonta a költségvetési támogatást a Magyarok Világszövetségétől. És a határon túli magyarok állásfoglalásában még döntő az irracionalitás, de nekünk sem kellene elfelednünk, hogy a kettős állampolgárság megadásának csak egy módja volt: a horvát út. Ami azt jelenti, hogy a Fidesz-kormánynak ezt az állampolgárságot meg kellett volna adnia, majd amikor az EU-csatlakozás napirendre került, vagy ő, vagy – támadási felületet kínálva – a Medgyessy-kormány a törvényt megváltoztatta volna, de az addig megadott állampolgárságok megmaradtak volna.)

Ilyen előzmények után jött a 2002-es választások elvesztése. A parlamenti demokrácia egyik íratlan szabálya – amit a rendszerváltás első két miniszterelnöke be is tartott –, hogy a miniszterelnökként választásokat veszítő politikus távozik pártjának éléről. (Ez a gyakorlat tette lehetővé a bolgár baloldal számára,

hogy a rendszerváltás országai között egyedülállóan úgy indultak a következő választási kampányba, hogy a választóktól elnézést kértek az *előzőleg a kormányban elkövetett hibákért, amelyek miatt az előző választásokat elveszítették*, ami logikus, mert hogyan hinnék el különben a választók a pártnak, hogy most jobb lesz, mint amikor a választások elvesztésével büntették.) Orbán ezzel szemben, maradt. Hogy ezt indokolja a „nemzeti” oldal, tulajdonképpen a nemzet képviselőjének nyilvánította magát. És a „nemzeti” egység megteremtésének egész erőfeszítését – amely addig elsősorban a jobboldal pártjainak beolvasztására, gyengítésére irányult – a nem nemzetinek, néha már „nemzetellenesnek” nyilvánított kormány ellen fordította. Olyan „furcsaságokkal”, mint az, hogy a magyar „nemzet” lett a világ egyetlen nemzete, amely kisebbségben maradt saját nemzetén belül. Vagy hogy a Fidesz a kettős állampolgárságról szóló népszavazáson „minden becsületes magyar ember igennel szavaz” jel-szóval kampányolt, és utána nem kért bocsánatot a magát becsületes magyarnak tartó nagy többségtől, amely nemmel szavazott vagy nem ment el szavazni.

Ennek a hozzáállásnak volt egy pozitív programja: a „nemzeti” oldal összefogása, egész a korábbi népfrontgyakorlatra emlékeztető módszerek felújításával. És egy negatív programja: a nem nemzeti, „nemzetidegen”, sőt „nemzetellenes” kormány ellen minden megengedhető. Ilyen gyakorlat után már elfogadható módszerré válhatott a kormány megdöntése az utcán. De amire eddig eljutottak már nyilvánvalóvá lett, hogy mennyire veszélyes játék ez a tűzzel: a Fidesz mögött megjelentek azok az erők, amelyek a Fidesznél is „komolyabban” vesznek és a ha úgy alakul – a Fidesz ellen is érvényesítik meggyőződésüket, hogy ők jelentik a nemzetet. (A két erő közötti különbség érzékeltetésére csak annyit: Orbán éppen most nyilvánította magát az 1989-es rendszerváltás hősné, a Fidesz mögött tülekedő erők viszont egy NATO- és EU-tag országban most akarják végrehajtani a rendszerváltást. A kurucinfo.hu internetes hírportál már korábban azt állította, hogy Orbánt a kormány megvásárolta a Kossuth téri tüntetések leszerelésére, amikor pedig Orbán az új „rendszerváltást” már nem vállalta, Csurka a MIÉP nagygyűlésén kijelentette: „A Fidesz berosált és ez nagyobb csapás, mint hogy Gyurcsány Ferenc hazudott.”)

A Fidesz által éveken át gerjesztett és az eseményeket megmagyarázó légkörnek másik összetevője a parlamenti demokrácia azon szabályának a megszegése, amely szerint a kormányt az egész nemzet választja, tehát azok is, akik ellene szavaznak vagy nem mennek el szavazni, mert ez is választás. És ennek eredményeként a választott kormány az egész nemzet képviselője. Így a parlamenti demokrácia azzal válik az eddig kitalált leghatékonyabb rendszerré, hogy – kizárva az állandó vitákat – lehetővé teszi, hogy a polgárok a politikánál lényegesebb dolgokra összpontosíthassanak. Mert a kormányt felhatalmazza az ügyek intézésére, többek között annak eldöntésére, hogy a sok egymással ütköző érdek közül, melyik lesz „nemzeti” érdek. Ebből ered a kormányin-

tézkedések végrehajtásának kötelessége, és az is, hogy az ellenzék szerepe a kormány ellenőrzésére korlátozódik, vagyis nem válhat a végrehajtás akadályozójává. Ezért lett az utcai zavargásokhoz vezető folyamatnak az elindítója, hogy a Fidesz a demokrácia fenti szabályával szemben a „permanens választási harcot”, a kormány minden intézkedésének azonnali elvitatását, megtámadását, a végrehajtás akadályozásának taktikáját, sőt az országnak minél rosszabb, neki annál jobb hozzáállást választotta.

Ebben asszisztált a sajtó szerepének félremagyarázása is. Mert a tájékoztatás feladatai között ott van a kormányintézkedések ismertetése, magyarázása és ezzel a végrehajtás megkönnyítése is. Ehelyett a magyarországi sajtó már évek óta fontosabb feladatnak tartja a kormányintézkedések vitatását. (A rekordot a Duna tévé tartja. A kormány kétszeresére emelte a gyermekpótlékot. A tévéadó nem elégedett meg azzal, hogy ezt a hírt közölje az érdekeltekkel, akik feltételezhetően még örültek is neki, hanem rögtön mozgósította az ellenzék szakértőit, sőt rögtönzött közvélemény-kutatást rendezett, hogy bebizonyítsa: az addig érvényes rendszer jobb volt, mint a kétszeres pótlék.) Ráadásul a köztájékoztatás pártatlansága nem azt jelenti, hogy a kormány és az ellenzék ugyanannyi helyet kap a tájékoztatásban, hisz a kormányintézkedések ismertetése-népszerűsítése nem tekinthető a kormánypártok propagandájának, hanem tájékoztatási kötelezettségnek. Így esett meg az a furcsaság, hogy nem a Fidesz támogatásában az újságírói etikát is mellőző lapok, hanem még az objektívak is nagy címmel hozták a hírt: A Fidesz több pénzt adna az iskoláknak. Mintha a világon bárkit is érdekelne, hogy a Fidesz mit csinálna azokkal a pénzekkel, amelyeket a választók nem reá bízta. Ebben a légkörben aztán már uralkodóvá válhatott, hogy a kormány megszorító csomagját nem ismertetni és végrehajtani kell, (azzal, hogy utána vagy párhuzamosan lehet ellene tiltakozni, de a végrehajtás az elsődleges), hanem meg kell akadályozni annak végrehajtását. Megfelelkezve még arról is, hogy az országnak csak egy kormánya van, az csak egy programmal rendelkezik, minden fennakadás ennek végrehajtásában tehát azt jelenti, hogy a ország továbbra is ellenőrizetlenül rohan a szakadék felé. Olyan székérre hasonlítva, amelyet a lovak rohanva visznek a szakadék felé, a kocsis mellett ülő viszont nem a megfékezésben segít, hanem azt akarja elérni, hogy a kocsis dobja a lovak közé a gyeplőt, és még ostorával a lovak közé is vág.

Végül az eseményekhez vezető légkör-helyzet kialakulásának harmadik tényezője a demokrácia legfontosabb szabályának felrúgása: a szabadság korlátja csak mások szabadsága. Ebbe a szabályba belefér, hogy a vélemények, sőt a tiltakozások szabadsága is csak addig mehet, amíg nem korlátozza mások véleményének szabadságát. Ebből a szabályból ered a választási kultúrának az a követelménye, hogy akinek nem tetszik egy párt vagy politikus választási programja-beszéde, az nem megy el annak gyűlésére, de nem áll oda annak

megzavarására, hogy mások kinyilvánítsák: nekik tetszik ez a program, beszéd vagy politikus. E szabály betartása helyett a Fidesz már az emlékezetes Gyurcsány-beszéd nyilvánosságra kerülése előtt „a jogos tiltakozás természetes megnyilvánulásának” minősítette, hogy zavarni kezdték Gyurcsány és a kormánypártok választási nagygyűléseit. Még azt sem mondta: Ne csináljátok ezt, gyerekek, mert ha ennek a módszernek polgárjoga lenne, akkor Romániában, Szlovákiában és Szerbiában a radikálisok megzavarnának minden magyar összejövetelt. Ez a hozzáállás aztán már elfeledtethette, hogy minden tüntetés, különösen az útlezárás, forgalomakadályozás támadás mások alapvető joga ellen, hogy zavartalanul éljenek, közlekedjenek. (Nem is szólva arról, hogy terror a többség ellen, hisz terror nemcsak az öngyilkos merénylet, hanem a kisebbségnek minden kísérlete, hogy erőszakkal akarátát rákényszerítse a többségre.) Nem véletlen, hogy a tüntetések minden formáját a demokratikus állam ugyanolyan gondosan szabályozza, mint minden más formáját annak, hogy erőszakkal korlátozzák mások szabadságát. (Például annak az állami erőszaknak a formáját, amellyel az állam letartóztatással, fogva tartással korlátozza az egyén szabadságát, vagy csak korlátot szab ennek a szabadságnak.) És amikor a mások szabadsága tiszteletben tartásának kötelezettsége így háttérbe szorult, már könnyű volt eljutni a zavargásokig.

A fenti körülményekkel megteremtett légkörnek a hatását az ismert események kiváltásában elősegítette néhány konkrét esemény és néhány sajátos magyarországi körülmény. A konkrét események között kettőt emelnénk ki. Az egyik a helyhatósági választások. Ezeket a választásokat a Fidesznek, elsősorban Orbánnak mindenképpen meg kellett nyernie. (Azzal sem törődve, hogy ezeknek a választásoknak nincs igazán országos tétje – amit bizonyít az is, hogy hatalmas többségben független jelöltek vívták –, sőt azzal sem, hogy az előző ciklusban is megnyerte (az országos szempontból fontosabb) európai parlamenti választásokat, és 4 évig vezetett a közvélemény támogatásának listáján, a választásokon 2006-ban mégis súlyosabb vereséget szenvedett, mint 2002-ben, mert felülkerekedett az azóta csak erősödő jelszó: Orbán nem lehet többé miniszterelnök.) Ezért döntött úgy, hogy választási kampányának előterébe a megszorító csomaggal szembeni elégedetlenséget állítja. Kezdetben csak a megszorító csomag elleni népszavazással próbálta tenni a választásokat. De ekkor – még az emlékezetes Gyurcsány-beszéd kiszivárgása előtt – figyelmeztették arra, hogy a megszorító csomagot nem lehet megbuktatni. (Joggal írta Krasznai Zoltán, a *Magyar Nemzet* egykori főszerkesztője a lap egész oldalas cikkében: „A Fidesz nem ott támadja a kormányt, ahol sebezhető, hanem ott, ahol nem. Egy legitim kormánynak ugyanis jogában áll akár tökéletesen ostoba és felelőtlen intézkedéseket hoznia.” Ezért nem a megszorító csomag, hanem a kormány legitimitását kell megkérdőjelezni.) Így adott ürügyet a Fidesznek a Gyurcsány-beszéd arra, hogy később már a kormány legitimitását tagadja, mert

hazugságokkal nyerte meg a választásokat. (Ez az állítás csak gúnyos fintort váltott ki az európai sajtóban, azzal a megjegyzéssel: ha a magyar választók tényleg nem tudták, hogy a megszorítások elkerülhetetlenek, akkor ezzel a tévhittel egyedül állottak egész Európában.)

A másik esemény, amely közrejátszott abban, hogy az előzőleg megteremtett feltételek az ismert történetekhez vezessenek az volt, hogy a válság kiéleződése egybeesett az 1956-os forradalom évfordulójának ünnepségeivel. Így a békés tüntetők meg az utcai randalírozók egyformán beleélhették magukat abba az illúzióba, hogy ők most forradalmárok, akik megismétlik 1956-ot. (Ezért figyelmeztette őket a cseh *MF Dnes* – „ricsajnak” minősítve a megmozdulást és gúnyosan megjegyezve: „nem lenne jobb egyáltalán megszüntetni a választásokat” –, hogy könnyű most tüntetni, hisz 1956. október 25-én 200 halottja volt a Kossuth téri tüntetésnek.) Pedig a Fidesz vezetői – akik most a „kommunista örökség” ellen szónokolnak, közben Gyurcsány mellett vagy ott ültek ugyanabban a KISZ-vezetőségben vagy kisebb KISZ-vezetőként felnéztek Gyurcsányra – tanulhatták a KISZ-tanfolyamokon: ha a történelem megismétli önmagát, akkor az először tragédia, másodszor már komédia lesz. Így lett bohózat, hogy a Kossuth téren volt vagy 2500 ember, ebből körülbelül 200 odafigyelt, és tizenvalahány tudta miről van szó, de elfogadtak egy közleményt, amelyben magukat „a parlamenti hatalommal” egyenrangú félnek nyilvánítják a javasolt kerekasztal-értekezleten. És ezek a bohózati elemek a komikus részét adták az 1956-os forradalom emléke megszenteltetésének, amiben a tragikus elem a rendőrséggel való összezapás volt.

Az előzőleg ismertetett feltételeknek az ismert történetekhez, vezetésében szerepet játszó sajátos körülmények közül pedig azt említenénk meg, hogy a kialakult helyzet kedvező légkört teremtett ahhoz, hogy Magyarországon feltörjön a furcsa szimbiózisban összeolvadó Horthy- és Kádár-nosztalgia. (Különben is nem újdonság és nem a most erősödő populizmus találánya – Magyarországon csak szembetűnőbb, de hasonlóan megtalálható a mi radikálisainknál is –, hogy a nacionalista hóbörgés egybeolvad a szociális demagógiával. Emlékezzünk csak arra, hogy a „náci” jelző a nemzeti szocializmus rövidítése! És néha el kell látogatni Budapesten a Terror Házába, hogy az ember láthassa: Szálasi a Horthy-rendszer megbuktatását nemcsak a nacionalizmussal való visszaéléssel indokolta, hanem „a szocializmus építésének akadályozásával” is.) A Horthy-nosztalgia jelentkezésének formája a Trianon miatt siránkozó Magyarország nagy erővel való visszatérése a tüntetéseken – a „békéseken” és a nem békéseken egyaránt. A Kádár-nosztalgia pedig a jóléti állam álmával egybeolvadva a kapitalizmussal, elsősorban annak a szabad versenyből eredő hatékonyságával való szembefordulás formájában jelentkezik. Ennek a kettőnek az összeolvadásából lett a sajátos viszony az Európai Unió iránt. Elsősorban olyan megnyilatkozásokkal, mint az, hogy a traktorok-

kal útlezárásokra vállalkozó gazdák egyszerre követelték a segélyeket az EU-tól (mint annak eszközét, hogy a gazdasági közösség védje meg őket a szabad versenytől, a kívülállók konkurenciájától és a belső megrázkódtatásoktól), meg lázadnak az EU-tagság egyik elengedhetetlen feltétele, a külföldiek földvásárlási joga ellen (annak jeleként, hogy ki akarják küszöbölni a versenyt a hazai földpiacon, – néha már a maffiával szövetkezve –, azzal a nemzetellenes célzattal, hogy megakadályozzák: ha a magyar paraszt már úgysis végleg elveszíti földjét, legalább tisztességes árat kapjon érte).

A két világháború közötti Magyarország, az elsősorban a magyar nemzetre veszélyes revizionizmus rémének, Trianon visszacsinálása törekvésének feltörésére a külföldi sajtó is felfigyelt. (A történelem fintora, hogy ez a feltörés egybeesett az 1956 forradalmiasságára való emlékezéssel. Holott ennek a félfeudális, archaikus, a méltóságos és kegyelmes urak hierachiájára épülő Magyarországnak nem a háború elvesztése, a szovjet megszállás, hanem éppen 1956 vetett véget, megmutatva, hogy a magyar nép nem akarja ennek a Magyarországnak a visszatérését.) Azt azonban csak mi magyarok láthatjuk, hogy mennyire nemzetellenes a két világháború közötti Magyarországnak ez a felidézése. Részben azzal, hogy (ha egy nacionalizmus butaságát az „önpusztító düh” jelenlétének arányával mérjük, akkor a magyar) a világ legbutább nacionalizmusa, azzal, hogy a Kossuth téri „békés tüntetők” égő gyertyákkal kirajzolták Nagy Magyarország térképét, nem törődve azzal, hogyan néznek ránk abban a 7 országban, amely ma Magyarországgal együtt osztozik ezen a területen. Még inkább csak mi magyarok láthatjuk, hogy nem törődnek azzal az alapvető szabállyal, amelyet minden gondos anya az első lépésekkel és az első szavakkal tanít meg gyermekével: a sebet nem szabad piszkálni. Mivel Trianon seb minden magyar lelkében, azt nem szabad bántani, feltépni, mert elmérgesedik, elrákosodik. (Ezért van az, hogy a külföldi lapok csak megjegyzik (mint a horvát *Jutarnji list* tette): „olyan szélsőséges csoportosulásokról van szó, amelyek a Nagy Magyarországra, az osztrák-magyar határookra visszatérést akarják”. Vagy leszögeznek, mint a *Nouvel Observateur* tette: „Mint látható ez a mai nem olyan népi mozgalom, mint 1956-ban, hanem a háború előttihez hasonló fasiszálódó rendszert akar teremteni.”) Még kevésbé láthatta a külföldi sajtó a rendszerváltás kiváltotta csalódás hatását a megmozdulások hajtóerői között. Már azért is, mert nehezen volt érzékelhető, hogy a nagy „antikommunista” láрма mögött mennyire ott van a kádári „gondoskodó” állam visszasírása. Így legfeljebb megjegyezték: azért lázadnak, mert a „kommunista korszak utolsó jótéteményét is el akarják venni” tőlük. Vagy egyesek megfogalmazták a kérdést: minek csináltak rendszerváltást, ha nem akarnak ágydíjat, vizitdíjat, tandíjat, ha ellenzik a külföldi tőke behatolását, meg akarják őrizni a munkahe-lyek biztonságát stb.?

*

A megszorító intézkedésekkel szembeni érthető (mert még messze vannak a nyugat-európai szinttől és máris szembe kell nézniük azzal, hogy még az elért szintre sem jogosultak, mert nem dolgoztak meg érte) elégedetlenség a Fidesz által évek során kialakított légkörben – a helyhatósági választásoknak, főképp 1956 évfordulójának felfokozottabb izgalmaival is gerjesztve, a Trianont visszacsinálni akaró nacionalizmus felidézésével, és a jóléti államra ráépített, rendszerváltás előtti „gondoskodó” állam visszasíráásával összeolvadva – így vezetett az ismert eseményekhez. Ezeknek gyorsan a legkevésbé veszélyes eleme lett, hogy egy NATO- és EU-tagországban az utca akarta megdönteni a kormányt. (Különösen azután, hogy a Fidesz is belátta: ez nem megy, és ehelyett – mintha sohasem akarna kormányra kerülni – átállt az ország kormányozhatatlanságának a kialakítására. Már a szakértői kormány egy ilyen ötlet volt. Mert mennyire lehetett volna biztos egy olyan kormány, amely ellen bárki kivihetett volna 40 ezer embert az utcára, mint a Gyurcsány-kormány ellen, de közben a parlamenti többség akkor buktathatta volna meg, amikor akarja? Utána pedig a népszavazással, az általa meghódított – holnap esetleg ismét az ellenzék kezébe kerülő – önkormányzatoknak a kormány fölé emelésének kísérletével annyira meg akarta kötni a kormány kezét, hogy a Fidesz se akarjon olyan országot kormányozni, amelyben a kormány nem dönthet a reform elemi kérdéseiben, sőt nem teljesítheti az ország nyilvánvaló nemzetközi kötelezettségeit.) Sokkal veszélyesebb lett, hogy szóhoz juthattak azok az erők, amelyek – a külföldiek földvásárlási jogának elvitatásával láznak az Európai Unió ellen – „rendszerváltás” ürügyével vissza akarják hozni a két világháború közötti Magyarországot.

Burányi Nándor

TÖRTÉNELEM: TÉNYEK ÉS ELŐÍTÉLETEK

Sokszor tapasztalhatjuk, milyen bántóan nagyok a különbségek, az ellentétek köztünk és a velünk vagy mellettünk élő népek között az egyes történelmi események megítélésében. Gondolhatunk Rákóczi szabadságharcára, a negyvennyolcas szabadságharcra, a világháborús eseményekre s akár Trianonra is. Mindegyik eseménynek számos olyan mozzanata van, amiről másképpen gondolkodunk mi és egészen másként a szerbek (úgyszintén a románok, a szlovákok, az ukránok). A baj, hogy ezek az állítólag nemzeti érdekekből táplálkozó különbségek befolyásolják magatartásunkat, egymás iránti vagy egymással szembeni viszonyunkat is. Emiatt is sürgető szükségét érezzük, hogy a vitás kérdések újbóli és újbóli megbeszélésével, tisztázásával eltüntessük az álláspontok közötti különbségeket, vagy legalább a lehető legkisebbre csökkentsük azokat.

Gyakran elégedetlenek vagyunk, mert ez az egyeztetés nem megy gyorsabban, noha ez fontos lenne mindenekelőtt az új nemzedékek boldogulása, a közös jövő érdekében. Közben persze látnunk kell azt is, hogy nem egy esetben igen nagyok a megítélésbeli különbségek olyankor is, amikor ezt nemzeti érdekekkel nem lehet magyarázni. Vagyis a kuruc szabadságharcnak, negyvennyolcnak s a világháborúnak meg ötvenhatnak is több olyan szereplője, eseménye van, akiknek vagy amiknek az értékelésében köztünk, magyarok között sincs teljes egyetértés. S megtörténhet velünk, hogy rábukkanunk olyan adatokra, fejtegetésekre vagyis újabb információkra, amelyek hatására meg kell változtatnunk a már évtizedek óta vallott, egyedül helyesnek hitt meggyőződésünket.

Annak alapján, amit én a kuruc szabadságharcról tanultam a magyarok idején, ezt történelmünk egyik legszentebb eseményének tartottam, ugyanígy a legnagyobb dicsőség övezte tudatomban vezetőjét, II. Rákóczi Ferencet. Ebből következően csak megvetéssel és gyűlölettel tudtam gondolni a labancokra, akik elárulták a magyar szabadság ügyét, s aljas önös érdekből fegyverrel harcoltak az osztrák császári hadakkal együtt saját nemzetük ellen. Elsősorban Pálffy János huszár generálist soroltuk ezek közé, s aztán gróf Károlyi Sándort is, aki Rákóczi nagyra becsült hadvezére volt, de végül, míg a fejedelem Lengyelországban tárgyalt, Pálffy János labanc vezér közvetítésével kiegyezett a

császáriakkal, aláírták a békét, és a kuruc sereg a majtényi síkon letette a fegyvert, noha – emlékszem a történelemórára – a kuruc sereg még elég erős lett volna a harc folytatására.

Idestova fél évszázada élek ebben a hiszemben. Aztán nemrég kezembe került gróf Károlyi Sándor naplója, ez már némi kételyeket ébresztett addigi meggyőződésemmel szemben, hogy nem alaptalanul, azt egyértelműen bizonyította Szakály Ferenc történész mostanában olvasott kitűnő könyve: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711 (Magyarok Európában II.)*, Budapest, 1990. Amit ebben olvastam a szabadságharc összeomlásának okairól, az jelentősen megváltoztatta az egyedül igaznak hitt képet a fejedelemről is, a labanc vezérekről is.

Íme, melyek voltak a legmegdöbbentőbb új mozzanatok a kuruc hadak esélyeinek megítélésében:

„A kuruc hadsereg létszámcsökkenése következtében az I. Lipót örökébe lépett I. József már korábban is felszámolhatta volna a felkelést...

A fejedelem 1707-ben II. Miksa Emánuel igyekezett érdekeltté tenni a magyar trón felajánlásával. Miután az 1709. szeptember 11-i malplaquet-i veresége után XIV. Lajos közölte vele, hogy békét köt a Habsburgokkal és beszünteti az anyagi támogatást is, már csak I. Péter orosz cár segítségével bizakodhatott, aki vel Varsóban 1707. szeptember 14-én szabályos szerződést kötött, s aki a lengyel trónt is kilátásba helyezte neki. Csakhogy a cárt az 1709. évi nagy poltavai győzelem ellenére lekötve tartotta a svédekkel vívott háború. Rákóczi 1711 januárjában Lengyelországba távozott, hogy találkozzék a cárral. Ezt megelőzően felhatalmazta Károlyi Sándor generálist, válaszoljon Pálffy János császári főparancsnok kapcsolatkereső levelére, és időnyerés céljából vele tárgyalásokat kezdjen. Hazatérése után, január 31-én személyesen is találkozott Vaján Pálffyval.

Pálffynak esze ágában sem volt katonai vereséget mérni a felkelőkre: hadserege gyengeségére (!) és a pestisjárványra hivatkozva halogatta a hadműveletek megindítását, s nyíltan tudtára juttatta Károlynak, hogy békés rendezésre törekszik.”

A két generális gyorsan megegyezett. „Károlyi rábeszélésére kezdetben a Strijben tartózkodó Rákóczi is hajlott a feltételek elfogadására, s beküldte az országba Ráday Pál kancellárt. Utóbb azonban meggondolta magát: Károlyi helyébe Esterházy Antalt nevezte ki a kuruc hadak főparancsnokává, s április 18-án kiáltványban szólította fel azokat a harc folytatására.”

„A még a fejedelem hűségén maradt konföderált rendek 1711. április 25-i szatmári gyűlése azonban a békekötés mellett voksolt. Károlyi április 30-án az ő fölhatalmazásukkal aláírta a békeokmányokat, s az összegyűlt 12 ezer kuruc katona a következő napon a majtényi síkon letette a fegyvert, s felesküdt az akkor már 2 hete halott I. Józsefre.”

„A békeokmány az első pillantásra egyszerű amnesztia-ígérvénynek tetszik, annak viszont felettébb kedvező. Szó sincs benne büntetésről, annál több

arról, hogy a kurucok mit kapnak visszatérésük fejében. Az amnesztia mindenkire – így amennyiben visszatér, Rákóczi és Bercsényire is – kiterjed. A felkelés alatti tettek senkin sem kérhetők számon, még akkor sem, ha az illető közrendű személy, és a császári seregből dezertált. A földesurak visszakapják elkobzott és másnak adományozott birtokaikat, s érvényben maradnak Rákóczi parasztkatonáknak s parasztközösségnek adott kiváltságai is. (A birtokvisszaadásban maga Pálffy járt elől jó példával.) Az uralkodó megígérte, tiszteletben tartja az alkotmányt, biztosítja a protestáns vallásgyakorlatot, eltörli a magyar rendi szervezettől idegen hivatalokat, így például a neoacquistica Commissiót, s a vitás kérdéseket az országgyűlés elé utalja.

Az egykori kurucok, amennyiben céljuk a rendi jogok visszaállítása volt, nem kergették a függetlenné válás csalóka illúzióját – az ilyenek voltak túlnyomó többségben –, akár győzelemnek is felfoghatták a szatmári békekötést. Ennél többet az adott külpolitikai viszonyok között győzelem esetén sem remélhettek, márpedig tisztában voltak vele: a szabadságharc csupán Pálffy ügyeskedései miatt került el a leveretést. A csalódott labanc urak mindenesetre úgy ítélték meg, hogy a kurucok oly fennhéjázóan viselkednek, »mintha ők triumphálnak volna a császáron« (Cserei Mihály).

Rákóczi és szűkebb köre azonban nem osztotta ezt a nézetet. A lengyel, majd francia emigrációba vonult fejedelem különösen azt sérelmezte, hogy nem tarthatja meg erdélyi fejedelemségét (birtokait ő is visszakaphatta volna). A valódi ok azonban más lehetett: ő úgy ítélte meg a helyzetet, hogy lett volna még lehetőség a harc sikeres folytatására. E tévedésben – mert tévedés volt ez a javából – viszonylag sok főembere és egyszerű katonája osztozott, hiszen a vele Franciaországba érkezettekből verbuválódtak a francia hadsereg első huszárezredei (Bercsényi Miklós fia, József vezetésével).” (307)

Gondolom, az idézetből minden magyarázat nélkül világosan látszik, hogy amit gróf Károlyi tett, vagyis a békeokmányok aláírása, semmiképp sem nevezhető árulásnak. Nemeskürty István *Mi magyarok* (1989) című könyvében így ír erről: „Rákóczi 1711. február 21-én végleg elhagyja az országot, és tábornokára, Károlyi Sándorra bízta: cselekedjék legjobb belátása szerint. Károlyi úgy cselekszik, ahogyan az adott helyzetben egyedül ésszerű: Szatmárban békét köt...”

Bármennyire ellenszenvesek számunkra a magyarság elnyomásában kitűnt Habsburg császárok és királyok, mégis elfogadhatónak kell tartanunk azt, amit a Károlyi-ügy kapcsán mond róluk a Szalay László által kiadott *Gróf Károlyi Sándor Önéletírása és naplójegyzetei* (Pest, 1865) kötet előszava: „Károly császár, mind e fényes tulajdonait figyelembe véve, s tekintetbe véve méginkább azon fontos szolgálatokat, melyeket Rákóczinak eme híres tábornagya a szatmári béke létrehozása által a közcsend helyreállítása és a hosszú vérontás megszüntetése érdemében úgy a dynastiának mint a nemzetnek tön: nemcsak hogy szatmári főispánságában meghagyta, hanem 1712. január 27-én kelt oklevele

által cs. k. altábornagygyá nevezé ki, ugyanazon év ápril 5-kén pedig báróságból grófi rangra emelé.” Később még számos megtiszteltetés éri, majd – olvasuk tovább az előszóban – „Mária-Terézia tetézni akarván atyjának Károlyira halmozott kegyeit: 1741. szeptember 24-kén Pozsonyban kiadott kinevező levele erejével tábornagygyá (Feld-Marschall) emelé a fényes múltú aggastyánt”.

A lényeg, gondolom, az, hogy Károlyi Sándor a szatmári béke létrehozásával nem árulta el nemzetét, sőt a hosszú vérontás megszüntetésével fontos szolgálatot tett neki. Különösen akkor tűnik helyesnek ez az ítélet, ha figyelembe vesszük a békeszerződésbe foglalt, viszonylag igen kedvező feltételeket. Igaz, semmi sem szavatolta, hogy a császár nemzetközi garanciák híján betartja-e majd ígéretét, ám „a kilátások kedvezően alakultak – olvashatjuk Szakály Ferenc imént idézett munkájában –, hiszen az új császár és király, VI. (III.) Károly (1711–1740) Barcelonából így utasította kancellárját: »Azt akarom, hogy ezen nemzettel nagyobb megértéssel bánjunk s elejét vegyük azon panaszának, hogy a németek elnyomják, meg kell mutatni, hogy bennük éppúgy megbízom, mint a többiekben, és becsületben tartom őket.«...”

Persze az embernek, a tudósnak, a történelemtudósnak nemcsak esze van, hanem szíve is, az értelem viszont néha mást mond, mint amit szívünk szerint érzünk, s az ellentétes ítéletet nehéz összeegyeztetni. Esetünkben a tudós a tények alapján kimondja, hogy a fejedelem tévedett, amikor leváltotta a békét kötő Károlyit, s új főparancsnokot kinevezve a harc folytatására szólította fel a kurucokat. Nehezünkre esik, nem szívünk szerint való, hogy tábornokával szemben elmarasztaljuk a nagyságos fejedelmet, de aki az igazságot keresi, annak érzelmei, előítéletei, illúziói helyett csak a tények erejére szabad támaszkodnia, azoknak a tényeknek az erejére, amiket elfogadnak azok is, akiknek nincsenek a miénkhez hasonló érzelmi kötődései. Végző soron Rákóczi s a hozzá hasonló történelmi személyiségek csillagának fénye nem halványul, csak még tisztábban ragyog, ha megtisztítjuk mindenféle vitatható mozzanattól, amelynek esetleg a legendákban lehet helye, a magatartásunkat befolyásoló tudományos értékelésekben azonban nem.

S nem elhanyagolható tanulság az sem, hogy ha nemcsak a még vitás, hanem a már régen eldöntöttnek hitt kérdésekben is olyan új tények kerülnek elő, amelyek az addig szilárdnak hitt meggyőződésünk megváltoztatását követelik meg, akkor nem szabad ettől vonakodnunk, a tiszta tények parancsára kell hallgatnunk, mindig készen állva az újabbnál újabb ismeretek befogadására.

Horváth Gergely Krisztián

A HELYTÖRTÉNETTŐL A TÁRSADALOMTÖRTÉNETIG

A helytörténeti kutatás haszna és integrálása a társadalomtörténetbe

Fernand Braudel, a 20. század talán legnagyobb történésze, *Franciaország identitása* című munkája bevezetőjében azt írja, hogy „a történész valójában csak saját országának történelmében érzi otthon magát, szinte ösztönösen érti fordulatait, csavarjait, furcsaságait, gyengeségeit”.¹ Kire lenne még inkább igaz ez a gondolat, ha nem a helytörténészekre, akik nemcsak alaposan ismerik településüket, de érzelmileg is erősen kötődnek minden szegletéhez. Tanulmányomban a színvonalas helytörténetírás fontossága mellett szeretnék érvelni, és azt a kérdést körbejárni, hogy mi az a helyzeti előny, amellyel csak a helytörténészek rendelkeznek, s miként lehetséges ennek a lehető legteljesebb kiaknázása, korszerű és naprakész tudássá történő átalakítása. Társadalomtörténeti érdeklődésű szociológusként szeretném a helytörténeti munkákkal kapcsolatos tapasztalataimat megosztani, majd egy lehetséges továbblépési irányt felvázolni.

Gérard Noiriel szerint a történetírás hivatása a nemzet és az egyetemes emberiség emlékezetének fenntartása és gazdagítása.² A nemzeti emlékezet azonban az egyének, családok, közösségek, kisebb-nagyobb települések és régiók emlékezetéből áll össze. A történész feladata, hogy a „múlt kútjából” a lesüllyedt régi ismereteket kiemelve folyvást kiegészítse, ill. újraértelmezze a múltból addig felhalmozott tudásanyagot: egyrészt tehát „a tudás létrehozása”, azaz a tudományos kutatás, másrészt a „tudományos ismeretek terjesztése a »nagyközönség« körében [...] Tudás és emlékezés tehát összekapcsolódik, feladatuk azonos: a tanítás”.³ A tanító funkció a helytörténeti munkák esetében hangsúlyosan kiegészül egy továbbival, a helyi identitás erősítésével. Braudel Franciaország identitásának mibenlétét taglalva azt állítja, hogy az identitás – többek között – „[f]olyamat, önmagunkkal vívott harc, hogy fennmaradjunk. Ha ez megszakad, minden összeomlik. Egy nemzet csak akkor létezhet, ha vég nélkül keresi önmagát, ha saját logikus fejlődésének iránya szerint folyton változik, ha szüntelenül leméri magát másokon, ha a legjobbal, önmaga lényegével azonosul”.⁴

A feladat tehát mindenkinek, a helytörténészeknek is adott.

A társadalomtörténészek a statisztikai adatok mellett főleg lokális forrásokon dolgoznak, így nem nélkülözhetik a helytörténeti összefoglalókat, monográfiákat, hogy egy-egy település, régió vizsgálatánál ne kelljen mindent teljesen az alapoknál elkezdeni. Szerencsés esetben van legalább egy olyan kiindulópontot képező munka, amely az adatok tekintetében, az események leírásában megbízható. Az összehátas azonban legtöbbször nem túl szívderítő:

- A helytörténeti művek gyakran pusztá eseményleírásba, adathalmazba, kronológiába fulladnak.

- A település történetét a környezetéből kiragadva ábrázolja a szerző, a helyi események a kor jellemzőiből kiragadva jelennek meg, jelentőségük eltúlzott.⁵

- Az előbbi ellenkezője, amikor a szerzőt az vezeti, hogy az általa írt településtörténet minden szempontból szinkronban legyen az országos jelentőségű fordulópontokkal, eseményekkel, s eközben a helyi sajátosságok elsikkadnak.⁶

- Monografikus vállalkozásoknál a település története helyett az egyes helyi intézményeknek a település történetébe nem integrált történetét találjuk.

- Hiányzik a forráskritikai szempontok érvényesítése: az újabb munkákban gyakran szó szerint visszaköszönnék a régebbiekben írtak, sokszor a nyilvánvalóan téves adatok is továbböröklődnek. Ha az adott szerző használt is levéltári forrásokat, azokat tévesen értelmezi.

- A helytörténészek kimondottan jó forrásadottságú települések esetében sem végeznek levéltári kutatást, hanem megelégednek az egykoron megjelent lapok átolvasásával. Ha történet levéltári kutatás, hiányzik a jelzetek megadása, de ugyanez áll a nyomtatott források, szakirodalom felhasználására is.

A helytörténeti munkákat olvasva gyakran támad az a benyomásunk, hogy hiányzik a művet egybefogó alapkérdés, amely mentén a források egységes monográfiává állhatnának össze. A szerzők nem tudatosítják: attól, hogy például egy falu valami kicsi „dolog”, történetének megírása egy fokkal sem könnyebb, mint az ún. „nagy történelem” rekonstrukciója. A helytörténésznek tudatosítania kellene magában, hogy a település önmagában elégtelen keret; kell valami, a kutató által kijelölt vezérfonal is, ami irányt ad a vizsgálódásnak, majd pedig az írásnak. A településtörténeti munka megírásának első feltétele tehát az, hogy a kutatás koncepciója, a mű szerkezete legyen átlátható, pontosan behatárolt. Ehhez az is segítséget jelent, ha a helytörténeti munkákban uralkodó lineáris időszemlélet helyett problémacentrikus megközelítést választunk: az időhatárokat nem célszerű az „őskortól napjainkig” tágítani. Egy ilyen munka, ha alapos, akkor olvashatatlan terjedelmű, ha csak áttekintő jellegű, akkor sekélyes. Sokkal eredményesebb munkát végezhetünk, ha egy jól körülhatárolható korszakot kiválasztva, a kutatást erre fókuszáljuk. Mindez egyben átvezet bennünket ahhoz a kérdéshez is: vajon vannak-e a helytörténetírásnak speciális feladatai, melyekkel kapcsolódhat a történeti kutatásokhoz?

FELADATOK

Mályusz Elemér már bő nyolc évtizede összefoglalta a feladatokat, kitörési pontokat *A helytörténeti kutatás feladatai* című tanulmányában, melynek érvényessége, frissessége azóta sem változott.⁷

„[H]elytörténeti kutatásunk hátramaradottsága nemcsak gazdaság- és társadalomtörténetünk fejlődésére káros, hanem ólomsúllyal nehezedik politikai történetírásunk fejlődésére is. [...] Politikai történetírásunk fundamentumait is tehát a helytörténeti kutatás segítségével kell leraknunk, különben történetírásunk épülete összeomlással fenyeget.”⁸ [...] „[A] tudomány és közönség közötti kapcsolatot oly módon kell megtalálnunk, hogy a jövőben megjelenő művek megfeleljenek a tudományosság minden fokozott követelményének, másrészt alkalmasak legyenek a közönség érdeklődését felhívni, azt olvasásra bírni...”⁹

Mályusz szempontjai – bár fogalomhasználata érthető módon eltér a mai terminológiától – ma is megszívlelendők. Ugyan helytörténetről ír, de a valóságban nem a szűken vett helytörténetre gondol, hanem olyan lokális kutatások sorozatára, melyek helyi anyagon, mélyfúrásjelleggel elemzik egy-egy település példáján a társadalmi-gazdasági változásokat:

„...röviden úgy állapíthatjuk meg kutatásunk körét, hogy itt a társadalom- és gazdaságtörténeti szempontoknak kell előtérbe nyomulniuk és érvényesülniök. [...] A gazdaság- és társadalomtörténet [...] olyan feldolgozható témák százait nyújtja, amelyek tipikusan helyi jellegűek, csak az illető területen végzett kutatások révén oldhatók meg, s amelyek nem adalékszerűek, hanem, noha az egész fejlődés kis részét képezik, kerek, egységbe foglalható önálló részletek.”¹⁰

Ebben a programban már a későbbi népiségtörténet-program csíráit is felfedezhetjük. Mályusz úgy látta, hogy a fennmaradt, viszonylag csekély középkori anyag inkább politikatörténeti elemzéseknek szolgálhat alapjául, a helytörténet terepe így inkább az újkorral, a török kiűzésével kezdődik. Innentől fogva nemcsak feltáratlan forrás van bőven, de a 18. század már a kései rendiség korszaka, amely a felvilágosodás időszakától egyúttal a rendiből a polgári társadalomba tartó átmenet kezdetét is jelenti. A kutató lokális anyagon vizsgálhatja a feudális monopóliumok visszaszorulását, a polgári rétegek, értékek megerősödését vagy éppen a parasztság kispolgárosodását/proletarizálódását.

Mályusz néhány intelmét, javaslatát tételesen is szeretném ismertetni. Hangsúlyozta, hogy „nem szabad az adatoknak pusztán egymásmellé sorakoztatásával megelégednünk”,¹¹ hanem „az anyagi állapot feltüntetése lehet csak a főcél. Ebben a tekintetben pedig egyformán fontos a lakosság számának növekedése, a »népmozgalom« és annak a területnek a változása, amelyen ez a népesség a munkájából megélt”.¹² A források közé fel kell venni az anyakönyveket is, melyek a szokásos összeírásokon túl a település társadalmának legértékesebb forrásai. (Ma a számítógépek elterjedtségének köszönhetően már bárki képes

lehet arra, hogy akár különösebb előképzettség nélkül is adatbázisokat hozzon létre, melyek segítségével feltárhatók egy közösség demográfiai, jövedelmi, gazdasági, kulturális stb. jellemzői, időben változó tendenciái.)

A Mályusz által felvázolt program központi eleme, hogy minden adatot, problémát csak egy szélesebb összefüggésrendszerben szabad értelmezni. A települést (nála elsősorban a falvakat) mint a föld és társadalom egységét kell szemlélni. A dülönevekből például következtethetünk a határhasználat módjára, azaz magára a gazdálkodásra is, így azok értéke jóval túlmutat a nyelvtörténeten. A település mindennapi működése a közigazgatás-történet segítségével tárható fel: az egykori bírók, jegyzők, esküdtek feladatköre országosan egységes volt, feladataik megértésében így sokat segít az államigazgatás működésének behatóbb ismerete. A családtörténetről – amely addig szinte kizárólag a nemesi családok történetére korlátozódott – külön is szól, kárhoztatva, hogy az „a dilettantizmus és személyes hiúság érvényesülésének a tere volt”. A korszerű családtörténeti vizsgálatoknak ellenben „nem szabad többé kimerülnie nemzedékrendek összeállításában, hanem tanulmányai gerincévé a társadalomtörténeti részt kell tennie és a család felemelkedését abban a milieuban, abban a megyében, azon gazdasági viszonyok között kell vizsgálnia, amelyben az, esetleges országos szerepléséig tényleg élt”.¹³ A mai történeti demográfia, a közösségrekonstrukció szempontjai ugyan még nem lelhetők fel írásában, mégis nagy jelentőségű, hogy a régi dicső tettek tanulmányozása helyére a nemesi családok társadalmi beágyazottsága, gazdálkodási stratégiája kerül, ami egyben az önállóan művelt uradalom- és agrártörténethez is számos ponton kapcsolódik. Nehezményezi, hogy a városok történetében a rendkívüli események ismertetése kiemelt szerepet kap (tipikus példa erre 1848 megjelenítése), elsikkad ugyanakkor a város lakóinak, a városi társadalomnak a bemutatása. Forradalmi időszakok vizsgálatánál az események önmagukban való rekonstruálása mellett a megértésük érdekében sokkal fontosabb, kik és milyen motivációk mentén vettek részt bennük.¹⁴

Mályusz szempontjainak aktualitásán túl, a makroszinten vizsgálódó tudományok – értve ezen főként a történettudományt és a társadalomtudományokat – sem nélkülözhetik a színvonalas helytörténetírást. A társadalmat akár a múltban, akár a jelenben vizsgáló diszciplínák elsősorban makroszinten vizsgálódnak, ami ugyan lehetővé teszi, hogy a változást és annak irányát észleljük, mindazonáltal így nem lehetséges annak megismerése, hogy mi is történt valójában, mi játszódott/játszódik le a mélyben, a hétköznapiak során. A társadalomfejlődés lényeges kérdései makroszinten nem ragadhatók meg.

A makroszinten vizsgálódó diszciplínák hajlamosak megfélekezni arról, hogy a társadalom mint olyan nem létezik, ez a tudomány (statisztika) és a politika konstrukciója: a valóságban egyének, családok, közösségek (települések, felekezetek, etnikumok, civil szerveződések stb.) mentén szerveződik

a társadalom élete. Ahhoz tehát, hogy a társadalomról behatóbb ismereteink legyenek, utóbbiak szerveződését, működését, életét, mindennapjait kell megvizsgálnunk. A már ismert folyamatok (pl. jobbágyfelszabadítás, iparosodás, 1. világháború, Trianon, kollektivizálás stb.) *tényleges* lefolyását lehet így megragadnunk. A helytörténésznek mindössze arra kell törekednie, hogy ne pusztán az érdekesnek vélt események kerüljenek be a látókörébe, hanem az azonos szempontok és módszer révén kapcsolódjon az érvényes tudományos paradigmákhoz, így szaktudományos előképzettség nélkül is integrálódhat a társadalomtörténet-írásba. A közös szempontrendszernek és az egységes módszertannak köszönhetően a kutatások eredménye immár nem különálló településtörténetek halmaza lesz, hanem olyan munkák sorozata, melyek lehetőséget nyújtanak az összehasonlításra, akár a nemzetközi szinten is. De akit riaszt a magas tudomány elefántcsonttornya, az is megtalálhatja a maga kutatói feladatát. Az új évezredben a korábbiaknál sokkal több, a szigorúan vett történettudományi kérdéseken túlmutató, gyakorlati választ igénylő kihívással találkozunk, melyekre történeti alapoottságú választ kell találnunk, s melyek csak lokális keretek között kutathatók.¹⁵

– Első helyen említem a globális környezeti válsággal szemben alternatívát képező, az adott tájon honos, évszázadokon át bizonyított, így ökológiailag fenntartható művelési módok, a jövőbarát (mező)gazdaság történeti alapjainak kutatását.

– A Kárpát-medence demográfiai válsága, ezen belül a magyarság katasztrofális demográfiai mutatói láttán óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy a megelőző korszakokban az egyes közösségek, családok miként biztosították fennmaradásukat. Mikor, milyen feltételek mellett voltak a közösségek önfenntartók, illetve a bevándorlásnak, gyors integrációnak (asszimilációnak) mekkora szerep jutott a közösségek demográfiai stabilizálásában?

– Szorosan kapcsolódik mindehhez az etnikumok/felekezetek közötti hétköznapi konfliktusmegoldási gyakorlatok vizsgálata. Egy lokális közösségen belül milyen technikákat alkalmaztak a viszályok elmergesedése ellen?

– A generációs ellentétek, az idősebbek vs. fiatalok értékrendszerének a média által mesterségesen gyorsított szétfejlődése a mai társadalom, egyben a helyi közösségek közös normarendszerét, így működési alapjait rengeti meg. Milyenek voltak a közösségsszervezés, a fiatalok szocializációjának, integrációjának történeti módozatai, s ezek közül melyek azok, melyek a jelenbeli globalizálódó viszonyok között is feltámaszthatók anélkül, hogy anakronizmusnak tűnnének?

– Az eddigiekhez több szálon is kapcsolódik a helyi gazdaság múltbeli önfenntartási formáinak, a piaci részvételnek, munkaerő-gazdálkodásnak a kutatása. Vannak-e olyan minták, melyek sikerrel adaptálhatók a mai gazdaságba, illetve nyújtanak segítséget, kitörési pontot az általános tőkehiány közepette, segítik a piaci rések megtalálását?

– Bármely irányból is közelítünk azonban egy közösséghez, kutatásunkkal mindenképpen hozzájárulunk az ott élők önképének, önismeretének árnyaltabbá tételéhez, a helyi identitás erősítéséhez. A jelenbeli, a családi, helyi kötődéseket akár erővel is szétszabdalo, azokat nem értékelő korban a közösség egésze szempontjából talán ez a legfontosabb.

NÉHÁNY TOVÁBBI SZEMPONT – A MIKROTÖRTÉNET MINT LEHETŐSÉG

Írásom második felében kicsit bővebben is szeretném a fentebb megemlített lokális szemlélet mibenlétét bemutatni, a mikrotörténeti megközelítésben rejlő lehetőségeket felvillantani. A helytörténet hagyományosan a település történetének eseményközpontú leírására fókuszál. A társadalomtörténeti megközelítésben a hangsúlyok máshová esnek: az adott helyen élő emberek története, azaz a társadalm szerkezet, a gazdaság, a mentalitások változásainak lokális keretek között történő rekonstruálása a cél. A két megközelítés különbségét jól megvilágítja Clifford Geertz: az antropológia nem a falut kutatja, hanem a faluban kutat.

A jelen írásban az egyszerűség kedvéért egységesen mikrotörténetinek nevezett irányzat képviselői azt vallják, hogy a makroszinten lezajló változások hiteles ábrázolása csak akkor lehetséges, ha érdeklődésünk kiterjed a mikroszinten végbement változások nyomán követésére is. A kíváncsi cél véleményem szerint egy olyan közösségrekonstrukció (legalábbis közelítés ahhoz), ahol a források egymásra vetítésével a forrásainkból nyert adatokat egyénekhez és családokhoz rendeljük, így a település története nem egy, a távoli múltba sülyedt világ története, hanem átalakul egy lüktető, élettel teli közösség történetévé, amelyet ráadásul mi keltünk életre.

E program jó három évtizednyi múltat tekint vissza. Az 1970-es évektől kezdve a várostörténetben és a rurális társadalmak vizsgálatában a korábbi, a makroszinten, azaz a társadalmi nagycsoportokra fókuszáló kutatásokkal szemben egyre népszerűbbé váltak a mikroszintű megközelítések. Ezt megelőzően, a nyugati társadalomtörténet 1945 utáni intézményesülésének és megerősödésének időszakában, az ún. struktúratörténet volt a meghatározó. A kutatók a múlt társadalmainak szociológiai szerkezetére és az időben lassan változó struktúrákra koncentráltak, melyeket – az így megtalálni vélt objektivitás jegyében – előszeretettel elemeztek statisztikai (kvantitatív) módszerekkel.

Az 1970-es években azután fokozatos fordulat ment végbe a társadalomtörténeti kutatásokban, a makroszemlélettel szemben számos kritika fogalmazódott meg, melyek alapja egyrészt az volt, hogy a heterogén források homogenizálása, kvantitatív vizsgálatok számára történő egységesítése során jelentősen csorbul a források eredeti jelentése, másrészt vajon szabad-e a jelenkori, a

társadalmi státust alapvetően a hivatásnak megfelelő szemléletet a korábbi korokra is alkalmazni.¹⁶ A makroszemlélettől elforduló kutatók különböző nevek alatt egyesültek, de szemléletmódjuk összességében közösnek mondható. Az angolszász világban történeti antropológia, Németországban (akkor még NSZK) Alltagsgeschichte (a hétköznapiak története), Olasz- és Franciaországban pedig mikrotörténet (microstoria) név alatt bontottak zászlót a társadalomtörténet megújítói.¹⁷

A mikroirányultságú, kis vizsgálati léptéket választó történetírói irányzatok valamely kisebb egységet (pl. egyén, esemény, falu, város(rész), bérház, család, közösség) helyeznek a kutatás középpontjába. Azt állítják, hogy a hagyományos, politika- és eseménytörténeti irányultság zsákutcát jelent, mert abban a naiv hitben él, hogy az egyes napok, órák közötti események minél pontosabb rekonstruálása egyben közelebb visz a történelem, a múlt megismeréséhez is. A valóságban kikristályosodott múlt, mint olyan, nem létezik. Ami van, az az egykori valóság ezernyi szereplőjének nézőpontja, melyből azonban csak kevesekről és esetlegesen maradt fent adat a levéltárakban megőrzött iratokban. Nem az a feladat tehát, hogy az órák között a perceket is megpróbáljuk tartalommal feltölteni, hanem hogy a társadalom alapegységeitől kiindulva igyekezzünk az egykoron élt emberek, közösségek életét rekonstruálni. Ez alapján többet tudunk meg az adott korról, mintha a pusztán politikatörténetileg jelentős események kislábizálásába kezdünk. A jeles olasz mikrotörténész, Giovanni Levi ezen túl még azzal az észrevétellel is él, hogy a politika- és eseménycentrikus történetírásnak az a csapdája, hogy „előre tudjuk, miként fog végződni a történet”, azaz különösebb meglepetések már nem érik a kutatót.¹⁸

A hagyományos, struktúratörténeti megközelítésű társadalomtörténettel szemben a mikrotörténet abban hoz újat, hogy a társadalmat nem statikusan egymás mellett/fölött elhelyezhető csoportok összességeként, hanem egyének/csoportok közötti *kapcsolatok* történeteként értelmezi. Ez a szemléletmód azért is hasznos, mert így „általános és tipikus társadalmi gyakorlatokat figyelhetünk meg”.¹⁹ Fontos hangsúlyoznom azonban, hogy a mikrotörténet-írás nem azt jelenti, hogy a nagytörténelemmel szemben itt kis dolgokat kutatnak, hanem egy másik, egy mikroszintű vizsgálati egység megválasztásáról van szó. A léptékváltásnak köszönhetően a kutató előtt egy másik valóság tárul fel, láthatóvá válnak a makroperspektívából szemlélve addig észrevehetetlen részletek is. Ez esetben tehát egy mikroszkopikus megfigyelési módról beszélhetünk. A mikroszkóp metaforánál talán még találóbb a zoomobjektív példája: a makroszinten, az országos események és folyamatok képezte keretek között otthonosan mozgó kutató mintegy kislátószögre állítja gépét, s ráfókuszálva valamely kis egységre, láthatóvá teszi a múlt addig figyelmen kívül hagyott részleteit, jelenségeit. A múlt szövetének megannyi részletét megismerve, esettanulmányok sorozatában vagy lokális monográfiákban megírható a hétköznapi emberek tör-

ténete, a tömegek életrajza, mely – ha a vizsgálati egység egy lokális közösség – megfeleltethető az egyes települések történetének. Jürgen Schlumbohm, göttingeni történész, aki az osnabrücki Belm egyházközség háztartásait vizsgálta az 1650 és 1860 közötti időszakban²⁰, a megközelítés és módszer lényegét abban látja, hogy „[a] mikrotörténelem középpontjában [...] nem elszigetelt egyének állnak, hanem azok a társadalmi kapcsolatok, amelyekben az egyének »stratégiájukat« követik. A társadalmi csoportok és intézmények az emberek számára nem objektív adottságként jelennek meg, [...] hanem a »kis emberek« maguk is formáló szerepet játszanak ezekben”.²¹ A történetíró által példaként felhozott esetek súlya így teljesen más lesz, mint az megszokott: többé nem az a szerepük, hogy illusztrációk legyenek a statisztikailag reprezentatívnak tekintett viszonyok, léhelyzetek alátámasztására, „hanem kerete[i] a társadalomban működő viszonyok megfigyelésének”.²²

Az eddigieket röviden összefoglalva, a társadalomtörténeti megközelítésű helytörténet választ adhat arra, hogy

- miként működtek, keletkeztek a háztartások, milyen volt az egykoron egy adott településen élt emberek demográfiai viselkedése,
- milyen mobilitási lehetőségek léteztek,
- milyen örökösödési, vagyonátadási szokások voltak divatban,
- hogyan alakult a gazdálkodás, melyek voltak a helyi gazdaság jellemzői (határhasználat, piaci lehetőségek),
- mi lett az előállított javakkal: felélték vagy a gazdaság modernizálására fordították őket, illetve az utódok iskoláztatását s így mobilitását fedezték,
- az iparosodás–polgárosodás hatására miként változott meg a mindennapi élet, a közösséget szabályzó régi normák átalakulásától egészen az ökológiai keretfeltételekig.

Igen távol járnék az igazságtól, ha azt állítanám, hogy a mai magyar helytörténetírásban ezek a szempontok meggyökereszkedtek volna. Ez koránt sincs így, sőt a történetírás egésze továbbra is az eseményközpontúsággal jellemezhető. Az 1980-as évektől kezdődően azonban már jó pár olyan munka is napvilágot látott, mely lokális forrásbázisról kiindulva, a társadalom szövetének vizsgálatára koncentrálna igyekezett egy-egy társadalmi csoportot vagy települést bemutatni. Ezek a munkák főként a várostörténet-íráshoz köthetőek, itt most csak egy-egy szerző és cím erejéig utalnék néhányukra. Vörös Károly a fővárosi virilisek (a polgári korban a települési önkormányzati helyek felére jogosult legnagyobb egyenesadó-fizetők) vizsgálatával a dualizmus kori fővárosi gazdasági elit sajátosságait, összetételét elemezte.²³ Alapvető fontosságú könyvnek, a modern magyar társadalomtörténet egyik legvégig gondoltabb teljesítményének tartom Tóth Zoltán *Szekszárd társadalma a századfordulón* című művét. A szerző a szekszárdi családok rekonstrukciója révén feltérképezte egy agrárjellegű mezőváros társadalmi kapcsolatait, munkamegosztását, mobilitási stratégiáit; műve

kulcs a dualista kor magyar társadalmának megismeréséhez. Az egyes családokhoz rendelt hagyatéki anyagok statisztikai elemzésével egy rendkívül árnyalt rétegződésmódot alkotott. A rétegződés bemutatásán túl, a felekezeti etnikum fogalmának bevezetésével a szekszárdi esettanulmány keretében a gyakorlatban is bemutatja a rendi normaörökség továbbélését a polgári korszakban, azt tudniillik, hogy a felekezeti hovatartozás mentén még egy helyi közösség is kis résztársadalmakra tagolódott, ami a hétköznapiakban erősebb strukturáló erőt jelentett, mint a látszólag inkább előtérben álló nemzetiség vagy éppen hivatás. A kötet kiindulási pontjai és módszertana miatt nagy haszonnal forgatható a bácskai lokális kutatásoknál is, ott ugyanis a többnemzetiségű, felekezetileg tarka és alapvetően mezővárosi jellegű települések dominálnak.²⁴

Újabban két olyan disszertáció is született, amely mikrotörténeti szempontokat is érvényesített. Benda Gyula két évtized hosszan elhúzódó kutatásai során a keszthelyi társadalomban a jobbágyfelszabadítást megelőző száz évben végbement változásokat elemezte.²⁵ Pozsgai Péter egy egész megyét tett meg vizsgálati alapnak. Torna vármegye egészéről szerencsésen fennmaradtak az 1869-es népszámlálás felvételi ívei, így lehetősége nyílt arra, hogy hallatlan munkával a vármegye társadalmát az egyének és háztartások szintjéről kiindulva rekonstruálja.²⁶

A monografikus feldolgozásokon túl két, a módszertani és elméleti tájékozódást segítő kiadványt említenék az elmúlt évekből. Mindkettő társadalomtörténeti elkötelezettségű történészek kezdeményezésére született azzal a céllal, hogy segítséget nyújtson gyakorló helytörténészeknek, másrészt az addigi eredmények értékelésére vállalkozzon. 1999 szeptemberében került megrendezésre Pécsen a Kárpát-medencei magyar várostörténészek módszertani konferenciája (ahol a Vajdaságot sajnálatos módon senki sem képviselte), és előadásai 2003-ban láttak napvilágot. Ugyan a kötet a konferenciakötet-jelleg miatt nem egységes szerkezetű és színvonalú, mindazonáltal több, a monográfiászerkezetre és a megkerülhetetlen források körére vonatkozó, nagy haszonnal forgatható tanulmány is helyet kapott benne.²⁷ 2002-ben Pápan Hudi József szervezésében rendeztek áttekintő konferenciát, a Dunántúlon 1990 óta megjelent helytörténeti munkákat értékelték megyék szerinti bontásban. A szervezők összesítése szerint a vizsgált 12 évben az országnak csak ezen a táján hozzávetőleg félezer helytörténeti munka jelent meg.²⁸

E kötetek tanulóiban a helytörténeti munkákkal szemben többször is megfogalmazódik két alapvető kritérium. Az egyik a forrás-, a másik a fogalomhasználatra vonatkozik. A lehetséges források körét ki kell méríteni – szól az első intelem. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a fizikailag fellelhető valamennyi forrást a maga teljességében bedolgozzuk munkánkba, hanem hogy szívleljük meg azt a braudeli jó tanácsot, miszerint „egyetlen fényforrást sem volna szabad figyelmen kívül hagynunk. Még ha a gyakorlatban egyikünk sem

képes akkora erőfeszítésre, akkor is kényszerítve vagyunk rá, hogy globalitásról, »történelmi totalitásról« beszéljünk...”²⁹ Nem lehetünk tehát redukcionista, a vizsgált jelenségeket nem vezethetjük vissza szemellenzős módon egy-egy tényezőre, hanem lehetőség szerint törekednünk kell arra, hogy minél több szempontot érvényesítsünk a kutatásunk során, és mindennek a forráshasználatban is tükröződnie kell.³⁰

A 18. századtól kezdődően tömegével állnak rendelkezésünkre a különféle lajstromos összeírások (pl. nép-, közmunka- és adóösszeírások, virilisjegyzékek), nyilvántartások (pl. anyakönyvek, jegyzőkönyvek mutatói, polgári kori statisztikák), személyes iratok (mint végrendeletek, hagyatékok, szerencsés esetben naplók, levelek), per- és jogbiztosító iratok (pl. urbáriumok, úrbéri periratok, céhes iratok), a vármegyei nemesi közgyűlés jegyzőkönyveinek mutatói, ahol egyénekre és településekre egyaránt kereshetünk, továbbá az 1920 előtt keletkezett honismereti/megyeleíró irodalom. A nyomtatott források jeles értékű darabjai a helyben megjelenő folyóiratok, napilapok. Kevésbé szokták értékén kezelni, pedig a helyi közösségek szerveződése megismeréséhez rendkívüli segítséget jelentenek az idősekkel készített interjúk, melyeket ha tervszerűen, a szóba jöhető megkérdezendők körét előre kijelölve, egységes koncepció mentén készítünk el, úgy a teljes 20. századra vonatkozóan máshonnan nem pótolható tudásra tehetünk szert.

A fogalomhasználat problémáját e helyütt éppen csak érintem. Nemcsak a helytörténészek, de a történészi hivatást hivatalból űzők munkáiban is gyakran tetten érhető, hogy különösebb megfontolás nélkül használnak akár mai, akár pedig a forrásokból közvetlenül átvett fogalmakat (mint pl. munkás, vállalkozó, értelmiségi, de akár foglalkozásmegnevezések is, illetve jobbágy, zsellér, nemes). A gond mindkét esetben azzal van, hogy nem teszik fel azt a kérdést, vajon-e fogalmak mit is jelentenek, beszélhetünk-e például a mai értelemben vett értelmiségről vagy vállalkozóról a 19. század elején? A kutatónak tudatosítania kell, hogy sem a mai fogalmakat, sem pedig a korabelieket nem lehet egy az egyben átvenni. Az a helyes, ha megpróbálunk utánajárni, hogy a korabeli fogalom az adott kontextusban mit is jelentett, hogyan keletkezett, s ezt a mai ismereteinkhez igazítva értelmezzük.

*

Elképzelhető, hogy a fentebbi feladatlista inkább riasztóan hat, mintsem valamiféle fogódzót nyújtana. Remélem azonban, hogy ez nincs így. Célom nem az volt, hogy elitista módon, elérhetetlen kíváncsalmakat fogalmazzak meg, csupán arra szeretnék minden érintettet biztatni, hogy forduljon tudatosabban kutatási tárgyához, kérdezzen rá újra és újra, mit is kutat, és miért pont úgy; forrásait merje egy nagyobb összefüggésrendszerben értelmezni. A forrásfeltárás, a

településtörténetre vonatkozó alapkutatások megkönnyítése érdekében célszerű munkaközösséget szervezni és a feladatokat megosztani, emellett hasznos lehet a levéltári székhelyeken élők bevonása az anyakönyvek, adóívek, urbáriumok, napilapok, periodikák feldolgozásába. Így kellő szervezettség mellett pár év alatt akár évtizednyi munka is elvégezhető, a több résztvevő ugyanakkor nem veszélyezteti a készülő munka egységességét. Szisztematikusan végigvitt alapkutatásokra van tehát szükség, még akkor is, ha ennek első részeredményei csak évek múltán jelentkeznek majd. Ha azt tekintjük a helytörténet fő feladatának, hogy alapjául szolgáljon a helyi emlékezet megőrzésének, ezáltal pedig a helyi identitás erősítésének, akkor hosszú távon a jelen írásban preferált közösségtörténet sokkal inkább segíti e hivatás kiteljesedését, mint a települést ért csapások bemutatása, vagy a helyi hírességek elmaradhatatlan arcképcsarnoka.

JEGYZETEK

¹ Braudel, 2003: I/7.

² Noiriel, 2001: 201.

³ Noiriel, 2001: 201–202.

⁴ Braudel, 2003: I/13.

⁵ „[A] falut saját környezetében kell elhelyeznünk” – óv Braudel. (2003: I/109.)

⁶ „Ha például Kossuth megállt a falu határában egy fánál, akkor az a falutörténet része. De az, hogy mit is jelentett akkoriban, hogy a falu határa, az már nem kerül elő.” Vö. Benda 2005: 9.

⁷ Mályusz, 2003 [1924].

⁸ Mályusz, 2003 [1924]: 506.

⁹ Mályusz, 2003 [1924]: 495.

¹⁰ Mályusz, 2003 [1924]: 496.

¹¹ Mályusz, 2003 [1924]: 497.

¹² Mályusz, 2003 [1924]: 497.

¹³ Mályusz, 2003 [1924]: 511–512. (13. lbj.)

¹⁴ Újabb programadásra mindenképp lásd Vörös–Orbán–Sándor, 1976; Gyáni, 1990.

¹⁵ Lásd Noiriel álláspontját, aki Marc Bloch irányadásához visszanyúlva vázolja fel a pragmatista történetírói gyakorlat programját: a kutató nem zárkozhat el a tudomány elefántcsonttoronyába, történészként is kötelesek vagyunk azt mérlegelni, hogy „az általunk létrehozott ismeretek mennyiben képesek hozzásegíteni »az embereket ahhoz, hogy jobban éljenek«”. (Noiriel, 2001: 222., ill. vö. Bloch, 1996)

¹⁶ E kérdés historiográfiájáról összefoglalóan lásd Czoch, 1999.

¹⁷ Az újabb irányzatokhoz magyar nyelven összefoglaló jelleggel lásd Sebők, 2000; Sziájtó, 2006; Dobrossy, 2003.

¹⁸ Idézi Szekeres, 1999: 5.

¹⁹ Szekeres, 1999: 6. A hivatások besorolásán alapuló rétegződésmodelleket a mikrotörténet-írás szempontjaival ütközteti Czoch, 1999.

²⁰ Schlumbohm, 1997.

²¹ Schlumbohm, 2000b: 175. Schlumbohm, az általa követett módszert úgy foglalja össze, hogy „a házassági, születési, halotti anyakönyvek jegyzékeiből rekonstituírtam a családot, és ezeket a név szerinti adat-összekapcsolás segítségével népszámlálási listákkal, kataszterekkel egészítettem ki. Ezzel az eljárással sikerült rekonstruálni lényeges

vonatkozásaiban minden egyén életútját, a családokat és a szociális összefüggéseket”. Az idézet egy nagyon fontos gondolattal folytatódik: „[a]z egyes személyeket, családokat és háztartásokat bizonyos stratégiákkal és differenciált magatartásmintákkal rendelkező cselekvő egyénekként lehetett értelmezni, és nem csak mint fölérendelt elméletek keretében illeszthető eseteket”. Eredményei például cáfolták azt a közkeletű vélekedést, miszerint a házassági engedély kizárólag a gazdasági alap függvénye lenne. (Schlumbohm, 2000a: 162.)

²² Szekeres, 1999: 11.

²³ Vörös, 1979.

²⁴ Tóth 1989. E két művön kívül lásd még: Debrecen társadalmáról Timár 1993, a reformkori pesti vállalkozókról Bácskai 1989, egy 18. század végi falusi határhasználati/felekezeti konfliktusról Für, 2000. Úttörő kezdeményezésnek indult, s ha célkitűzéseit nem is sikerült minden téren megvalósítania, pozitív példaként említhető az ún. „Kiskunhalas-projekt”, amelynek keretében eddig három kötet jelent meg. A város újkori történetét tárgyaló részből különösen a Melegh Attila (demográfia) és a Granasztói Péter írta fejezetek érdemelnek figyelmet. (Vö. Ö. Kovács–Szakál, 2000, 2001, 2005)

²⁵ Benda, 2002. A szerző tragikusan korai halála miatt egyelőre bizonytalan, hogy műve mikor válhat közkinccsé. Konceptiójának első megfogalmazását lásd Benda 1987, a demográfiai tanúságok összegzését Benda, 2001.

²⁶ Pozsgai, 2006.

²⁷ Vonyó, 2003.

²⁸ Hudi 2003. A várostörténeti munkák történeti demográfiai bírálatát lásd Buskó, 2003.

²⁹ Braudel, 2003: I/9.

³⁰ A legkézenfekvőbb társadalomtörténeti és történeti statisztikai források bemutatását a helytörténetek számára is kiválóan hasznosítható módon lásd Kovacsics 1957; Vörös–Orbán–Sándor, 1976; Erdmann, 1989.

IRODALOM

- BÁCSKAI 1989: Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989
- BENDA 1987: Benda Gyula: Egy mezővárosi közösség rekonstrukciója 1700–1850 között – kérdések és lehetőségek Keszthely példáján. In: *Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok*. (Rendi társadalom – Polgári társadalom I.) Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 1987. 145–151.
- BENDA 2001: Benda Gyula: Keszthely – egy monografikus társadalomtörténeti kutatás demográfiai tanulságai. In: *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve*. KSH-NKI, Budapest, 2001. 223–249.
- BENDA 2002: Benda Gyula: *Zsellérből polgár. Társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely 1740–1849*. PhD disszertáció
- BENDA 2005: Benda Gyula: A helytörténetírás feladatai. *Korall* (2005) 21–22. 5–11.
- BLOCH 1996: Bloch, Marc: *A történész mestersége. Történetelméleti írások*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
- BRAUDEL 2003: Braudel, Fernand 2003: *Franciaország identitása. I.: A tér és a történelem*. Helikon Kiadó, Budapest, 2003.
- BUSKÓ 2003: Buskó Tibor László: A magyarországi városmonográfiák történeti demográfiájáról. In: *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve*. KSH-NKI, Budapest, 2003. 317–342.

- CZOGH 1999: Czogh Gábor: A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténelmi vizsgálata. *Századvég* 15. (1999/tél) 18–38.
- DOBROSSY 2003: Dobrossy István (szerk.): *Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok.* (Rendi társadalom – polgári társadalom 12.) A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület – BAZ Megyei Levéltár, Miskolc
- ERDMANN 1989: Erdmann Gyula (szerk.): *Kutatás – módszertan.* (Rendi társadalom – Polgári társadalom 2.) Békés Megyei Levéltár, Gyula, 1989
- FÜR 2000: Für Lajos: *A berceli zenebona 1784. Kísérlet a történeti pillanat megragadására.* Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2000
- GYÁNI 1990: Gyáni Gábor: A helytörténetírás jelentőségéről. *Honismeret* 1990/1. 3–7.
- HUDI 2003: Hudi József (szerk.): „A településtörténeti monográfia-írás kérdései” A 2002. november 21-én Veszprémben rendezett konferencia előadásai. *Acta Papensia* 2003. (3.) 1–2.
- KOVACSICS 1957: Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1957
- Ö. KOVÁCS–SZAKÁL 2000: Ö. Kovács József–Szakál Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története 1. Tanulmányok Kiskunhalasról a kezdetektől a törökkor végéig.* Kiskunhalas Város Önkormányzata, Kiskunhalas, 2000
- Ö. KOVÁCS–SZAKÁL 2001: Ö. Kovács József–Szakál Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története 2. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból.* Kiskunhalas Város Önkormányzata, Kiskunhalas, 2001
- Ö. KOVÁCS–SZAKÁL 2005: Ö. Kovács József–Szakál Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története 3. Tanulmányok Kiskunhalasról a 19. század közepétől a 20. század közepéig.* Kiskunhalas Város Önkormányzata, Kiskunhalas, 2005
- MÁLYUSZ 2003: Mályusz Elemér: A helytörténeti kutatás feladatai. In: Mályusz Elemér: *Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok.* (szerk. Soós István) (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 30.) MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2003, 493–512.
- NOIRIEL 2001: Noiriel, Gérard: *A történetírás „válsága”. Elméletek, irányzatok és viták a történelemről tudománnyá válásától napjainkig.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2001
- POZSGAI 2006: Pozsgai Péter: *Családok és háztartások. Torna megye társadalma a 19. század közepén.* PhD disszertáció
- SCHLUMBOHM 1997: Schlumbohm, Jürgen: *Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit, 1650–1860.* (2. kiad.) Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1997
- SCHLUMBOHM 2000a: Schlumbohm, Jürgen: „...én az általános eseteket állítottam munkám középpontjába” Pozsgai Péter interjúja Jürgen Schlumbohmmal. *Aetas* 2000/4. 161–164.
- SCHLUMBOHM 2000b: Schlumbohm, Jürgen: Mikrotörténelem – makrotörténelem. *Aetas* 2000/4. 170–179.
- SEBÖK 2000: Sebők Marcell (szerk.) 2000: *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok.* Replika Kör, Budapest

- SZEKERES 1999: Szekeres András: Mikrotörténelem és általános történeti tudás. *Századvég* 15. (1999/tél) 3–16.
- SZIJÁRTÓ 2006: Szijártó M. István: A mikrotörténelem. In: Ö. Kovács József – Bódy Zsombor (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. (második, javított kiadás) 500–520.
- TIMÁR 1993: Timár Lajos: *Vidéki városlakók*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1993
- TÓTH 1989: Tóth Zoltán: *Szekszárd társadalma a századfordulón*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- VONYÓ 2003: Vonyó József (szerk.) 2003: *Várostörténet, helytörténet. Elmélet és módszertan*. (Tanulmányok Pécs Történetéből 14.) Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2003
- VÖRÖS 1979: Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979
- VÖRÖS–ORBÁN–SÁNDOR 1976: Vörös Károly–Orbán Sándor–Sándor Pál: Az új- és legújabbkori társadalomtörténeti kutatásokhoz (Tervezet). *Történelmi Szemle* 1976/4. 731–760.

Silling Léda

A KUPUSZINAI CSONTRAKÓ PARASZTEMBER

BEVEZETŐ

A magyar néprajzkutatás a népi gyógyítás területével 1937-ben *A magyar-ság néprajzában* már foglalkozik. Az 1940-es évekig fellelhető szakirodalmat Vajkai Aurél foglalta össze *A magyar népkutatás kézikönyvében* közölt számára írt tanulmányában. Az 1950-es években indult Orvostörténeti Közlemények helyet adtak sok, a népi gyógyászat területén tevékenykedő gyűjtő írásának. Később a néphitkutatások, a népi növényismeret feltérképezése több adattal szolgált a nép gyógyító hagyományainak megismeréséhez.

A téma, melyben kutatásomat végeztem, a gazdag gyógyító-szakirodalomnak csak igen kis részét képezi. Településekről készült monográfiák népi gyógyítással foglalkozó fejezetében – a ráolvasások és gyógynövények használata mellett – található néhány helyen utalás a csontkovácsokra, csontrakókra. Kizárólag ezekről a speciális tudású falusi emberekről, az ő tevékenységükről szóló tanulmány igen kevés akad.

A jelzett csontrakókról 1931-ben az *Ethnographiában* jelent meg Ébner Sándor írása *A zselici „csontrakók” és „öntőasszonyok”* címmel, bár igen kevés adattal. Mindössze annyit tudunk meg, hogy Zselicben kificamodott kezét, lábát igazít a csontrakó, és akkor fordulnak hozzá, ha már az orvos sem tud segíteni. A tudománya öröklődik, az akkori gyógyító muszájból vállalta el, „mert a nemzedékére kellett maradnia tudománynak”¹, nem vesztetett el. A legutóbbi tanulmány a témáról az 1993-ban megjelent, Börzsöny vidékről szóló kötetben található. Hála József írt a *Csontkovácsok a börzsönyi és az Ipoly menti falvakban* címmel a terület gyógyítóiról. Tanulmányában a gyűjtés idején már nem élő tudós emberekről szól. Hozzá tartozók, a falusiak elbeszélései, valamint újságcikkek tanulsága alapján adja közre a csontkovácsok életét, tevékenységét és a hozzájuk kapcsolódó történeteket.

A csontkovácsok, csontrakók tevékenységének pontos meghatározására több mód is lehetséges. Olyan speciális tudású falusi emberekről van itt szó, akik ismereteiket legtöbbször nemzedékről nemzedékre örökítve kapják. „Sok-

féle csontkovács van. Szoros értelemben csontkovácsnak a mozgásszervi panaszokat pusztá kézzel, nyomkodással, rántással gyógyító képzetlen személyt nevezzük.”²

Betegségek, egészségügyi problémák esetén, a korai meghatározások szerint: a nép nem fordul azonnal orvoshoz, előbb a hagyományos családi szokásokban és az ismerősökhöz, főképp a hasonló betegségeken már keresztülmentek tanácsaiban keresi a gyógyulás módját. Ezek után pedig még mindig előbb fordulnak az emberek egy belső bizalmasukhoz, egy kenőasszonyhoz vagy csontrakóhoz, mint az ismeretlen orvoshoz. A településeken élő, az adott közösség részét képező gyógyítók a falusiakhoz közel állnak. Képességeikről mindenki tud.

Az orvostudomány múlt századi gyors fejlődését megelőzően nem minden településnek volt saját orvosa. Az időben visszafelé tekintve látható, hogy egyre kevesebb volt a hivatásos orvosok száma. Ahogyan ez a szám csökken, úgy nő a falusi társadalom szükségletei által életre hívott specialisták száma. Bábák, kenőasszonyok, fűrésztő asszonyok, csontrakók látták el sokáig a ma már orvosi feladatokat. „Voltak közöttük helyi jelentőségűek, másokhoz járásnyi körzetből is eljártak.”³

Ma egy vajdasági közösségben – az elmúlt időszak eseményei után talán nem is annyira meglepő – találkozhatunk speciális képességű tudós emberekkel. A 2000-ben megjelent Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza alapján a gyűjtés idejében a töréseket és ficamokat 37 településen falusi ember igazította helyre. Közöttük legtöbb a nő, idősebb asszony, esetleg bábaasszony vagy csak egyszerűen özvegy öregasszony. Szomszéd falubelihez csupán néhány településről jártak: Doroszlóról a sztapári Gávróhoz, Csókáról Petrovácsra Ninó nénihez, Udvarszállásról egy Temesváralján lakó személyhez. Feketics (Bácsfeketehegy), Ludas, Majdány, Felsőhegy településről van még adatunk a szomszéd településre járásról, pontos nevek nélkül. A válaszok között szerepel az is, hogy orvoshoz vitték azt a beteget, akinek kificamodott vagy eltört valamelyik testrésze. A térképlapokat összevetve több olyan települést találhatunk, ahol egyáltalán nincsen jelölve az orvosi gyógyítás. Bánátban ilyen falu, ahol a válaszok alapján csak a falusi gyógyítóra támaszkodnak ficamok és törések esetén: Székelykeve, Fejértelep, Udvarszállás, Debellács, Maradék, Bóka, Muzslya, Szentmihály, Torda, Magyarittabé, Magyarcsernye, Csóka; Bácskában: Szenttamás, Gombos, Őrszállás, Bajmok, Pacsér, Felsőhegy.

Az atlasz adatait kiegészítve most a kupuszinai csontrakóról, életéről, gyógyításairól szerzett ismereteimet saját elbeszélése és a róla szóló történetek alapján jegyzem le.

PISTA BÁCSI ÉLETÉRŐL

Gradicska István, Pista bácsi, 1921-ben született Kupuszinán (Bácskertesén). Bácskertes a Duna mellett helyezkedik el, Apatin és Zombor között. 1751-ben Mária Terézia rendelete alapján telepítették ide mai magyar lakóinak őseit. Kit a Felvidékről, kit Pest megyéből, kit a Sárközből. Lakói leginkább konyhakerti növények termesztésével foglalkoznak. Terményeiket az 1950–60-as évektől kezdve az akkori Jugoszlávia közeli és távoli piacaira egyaránt szállították. A jó piacok eredményei a falun láthatóak, az emberekben nyomot hagytak. Ma már ez a piacorientált gazdálkodás átalakulóban van. A nagy hagymaföldeket felváltották a gyümölcsösök, a virágoskertek.

2005 nyarán és őszén beszélgettem Pista bácsival, a bácskertesesi csotrakóval, aki akkor volt 84 éves. Szinte teljes életét Bácskertesén töltötte. Szülőfalujától csak a katonaság ideje alatt és a hosszabb piacozások alkalmával maradt távol több napig. Élettörténetét elbeszéléseinek mozaikjaiból ismerhetjük meg.

Pista bácsi a bácskertesesi általános iskolába járt. Mint minden iskolás, a délutáni órák után harmadikos, negyedikes korában ő is szívesen eljárt „gombozni a Budzsákba”. A Budzsák a falu egyik – az iskolához közeli – része.

„Elmentem Budzsákba, összejöttünk nyolcan-tízen. Egyszer nekem a zsebeim tele vannak gombokkal. Volt, aki hazament, osz a ingekről levágta. Egy luk volt, mind a tenyerem. Volt egy megjelölt hely. Mindenki egymás után a körmével lőtte, aki beletalált, azé volt a gomb, a sok. Akkor volt fogadás is. Fogadtunk, hogy én nyerek, tettünk tíz gombot. Összenyertem sokat. Ladányi Jóska ojan idős volt, mint én. Fiúk gomboztak, iskolából oda mentem, délután. Elbukta a gombokat. Beszaladt, és a Páduai Szent Antalkát kihozta. Megveszem? Mennyi gombot akarsz? Belenyúltam a zsebembe. Egy nagy marokkal. Megvettem a Szent Antalt. Akkor én azt megvettem. De vissza is nyertem a gombokat. Akkor az annyira lelket adott belém, hogy nyertem Páduai Szent Antalt. Azóta is járok templomba, és hiszek benne, mert engem nagyon megsegített az életbe, fiatal életemet, a házasságomat is, mindenben segített.”

Pista bácsi a kis szobornak, amit gyermekkorában nyert, nagy jelentőséget tulajdonít. Élete során mindig magával vitte. Később, feltehetően pisztolygolyókból, csináltatott a szobornak egy fémtokot.

Életének következő jelentős eseménye a katonáskodás. „Mikó rukkótunk be magyarokhoz, itt Apatinban vizitre mentek. Mikor mentek első évben vizitre, hogy megfelelsz-e katonának. Olyan örömbe voltam, a nász vezetett. Mikor rám került a sor, én is megyek, kicsit féltem. Három nagy orvos vizsgált, háromszor. Neszposzoban, neszposzoban.⁴ Mos én nem birok... Mikor a nász visszament, mondom, hogy mi van. Még egyszer megvizsgáltak. Jövőre elvisszük! Jó nagy darab szalonnát egyen! Meg voltam házasodva, 20 évesen. Menjen tornázní, fodbalozní, hogy mit találtak, nem tudni. Nem mondták. Mikor hazaértem, nem

tudom, meddig voltam beteg. Akkor após mondja, hogy megyünk Zomborba. Megvizsgálják, sehum nem találtak bajt. Antalka nálam vót. Vizitáni nem vittem, mer hátha levetköztetnek, ... Mikor hazaértünk, akkor belenyugodtam. Nekem az olyan szépen müt, mikor jött a háború, akkor több mint fele ott maradt, fogságokba. Én meg megmaradtam.”

A katonasággal való első kapcsolat még a magyar hadseregbe való sorozást jelentette. Másodszor az oroszok megjelenése idején hívták be vizitre. „Amikor begyűttek az oroszok, akkor megint köllött menni. Megyünk sorba. No, mos előttem van a Domorád János, olyan agglegény volt az. No, és az előttem volt. Mind dobro⁵, jó, jó. Kérdezi, mi a bajom. Mondom, szoktam összeesni, nem tudom, mi a bajom. Elkezdett vizsgálni az orvos, a Domorád János visszafordult, soha nem is beszélgettem vele. Mondja: – Doktor úr, együtt járunk vasútra, és háromszor is van, mikor egy héten összeesik. Rám nézett: – Igaz? Igaz! Stalno nespodoban⁶. Apatinból megint. De már akkor Antalka vót mellettem. Ki mondta a Jánosnak, valaki kormányozta, hogy szóljon vissza. No, amikor hazaértem. Ezek, voltak ottan Apatinba. Akkor volt ottan a háborús... Zsákoltak, németeket hurcóták⁷ hajóval, hummijukat... Én akkó hazajöttem.”

„Mikor eljött az a 47–48-as év, akkor Zomborba kellett menni. Elfelejtettem vinni a papírokat is. Tenyerünket megmutattuk, azok mind: – Szposzoban. Nem vittem semmit. Most már fogok menni katonának. Elmentünk Szabadkára. Hogy kéne onnét megmenekülni? Akkor már vittem papírokat is meg Antalkát is.” Amikor Zomborba a többi katonajelölttel elment, ott mindenkinek az okmányát elvették, az övé, mivel nem volt nála, megmaradt. Szabadkára már magával vitte őket. Szabadkán „én jelentkeztem, hogy beteg vagyok. Valaki úgy engem kormányozott. Négyen maradtunk ott. Ez volt húsvéti napokban. Mikor elmentünk Péterváradra, mondják, hogy ott lesz még a fő vizsga. Nem kell se enni vinni semmit, reggel odaértünk. Sorra kerültem 9 óra körül. 60 éves korú, aranyos ember volt. Magyarul beszélt. Én nekem ojan... lelkembe megnyugodtam.

– Mondja, hogy mi a baja!

Mondom, hogy nem voltam még katona. Itt a papírom. Mind nézte a papírt. Mondja:

– Fiacskám, maga szereljen össze, osz menjen vissza Szabadkára. Mire odaér, a papírjai meglesznek, és megy haza.

Jaj, hát úgy volt is. Gondoltam, hogy tán becsap. Összeszereltem mindent, még a ennivalómat is. Odamék, már ott voltak a papírok. Hazajöttem, mikor megkaptam, nem is kértem pénzt jegyre. Összeszereltem mindent. Osz mikó hazaértem, olyan örömbé hazaértem. Húsvét vót, mentünk templomba, a Drobina meglátott, följelentett, hogy katonaszökevény vagyok, Apatinba. Képzeld el, akivel magyaroknál voltam, Tallósi Jani, együtt aludtunk fél évig, az mikor hazakerült, rögtön partizán volt. Önként jelentkezett, ő katonareferens lett. Én

nem tudtam, hogy ő itt van Apatinba, a katonareferens, amikor a Drobina engem feljelentett. Mondtam, hogy nem vagyok, megvan a papír... telefonált. Az felvette a telefont, megmondta a nevemet. Hogy az a Drobina mit kapott! Az mit kapott, csak ő tudja! Akkor nyugodtan ment, hazaküldött. Nem lesz semmi baj. Nem bántottak. Ez mind úgy hozta, hogy most honnan jött, vagy van ebbe valami?”

Pista bácsinak nagyon erős a hite. Sokat jár templomba, és minden vallási ünnepet megtart. Házasságkötése után sokáig tevékenykedett a faluban zenészként is.

A GYÓGYÍTÁS

A népi csonttrákokkal és gyógyítókkal ellentétben, akik tudásukat leginkább generációról generációra adják át, Pista bácsi képességéről így nyilatkozott: „Ezt nem lehet tanulni, ez isteni adottság.”

Első csonttráko emlékei gyermekkorából származnak. Tízévesen már helyre tudta tenni gyermektársai ujját. „Labdáztak a gyerekek, ilyen gyökerek vótak, osz akkó egyik rúgta a másiknak, akkó nagyon sokszó belerúgtunk a gyökérbe is. Minggyá így át a úja. Ajde, gyerünk! Megcsinátam, bekötöttük, továbbment.” Gyógyító képességének fontosságát akkor még szinte nem is érezte. „Nem értettem, hogy érték az. Azúta is mindig csinálom.”

Kezében van a gyógyítás: „Még akkor is megérezem, ha csak így végighúzzom a kezem.” Erről a képességről a környék településein is tudnak. Nemcsak a bácskertesiek betegségeit gyógyítja Pista bácsi, hanem eljönnek hozzá segítségért kérni Kolút (Küllőd), Zombor, Apatin, Eszék, Laskó, Újvidék, Bükkszállás lakói is.

Tudománya leginkább a kificamodott csontok helyretételére terjed ki. Vállat, farcsontot, csuklót, térdet, bokát, kicsavart ujjat, nyakat, becsípődött derekat is igazított már vissza a helyére. Mindezek mellett gyomrot is vissza tud „kenyegetni”. (Gyomrokat here rakok. Fiatal asszonyoknak a gyomruk lemén, lányoknak.) A falu sportolói előszeretettel vitték magukkal mérközéseikre. Gyúrta, lazította őket, és a balesetek esetén azonnal segített. A falu gazdasági szerkezetének átalakulása óta sok gyümölcsfát ültettek a határban. A fák őszi metszésének idején a metszők megerőltetett kezét is sokszor masszírozta Pista bácsi.

Gerincben becsípődött idegszálat is ki tud szabadítani, becsípődött nyakat helyre tud masszírozni. „Meg ha valaki lehíl, átmaszírozza, az is jó. Valaki a derekát lehítccse, és akkó az bedagad. Erek megduzzadnak. Azokat is mind birom csinálni” – mesélte.

A falusi lakodalmak jellegzetes eleme az utcai tánc. Ilyenkor a násznép, a nők népviseletben, a férfiak ünnepi öltözetben járják a táncot végig az utcákon.

Sok baleset történt már ilyen mulatozások közben. „Nagyon sokszó a lakodalomba fëreugráták a bokájukat. Hun a Juhászékhó bementünk, a Annuska né-nihé, fogták, osz egy lábön ugrátak (ojan is vót, hogy nagy szoknyában). Még ojan is vót, hogy valakinek útközbe is. Bementünk, a gangon leít, osz ott helre tettem. Az nem táncót utána, azt má nem lehet.”

Pista bácsi tudománya nem kizárólag emberek gyógyítására terjed ki. Saját állatai kifícamodott csontjait, de más hozzá fordulók kedvenceit is sokszor gyógyította már (macskát, kutyát, borjút).

A GYÓGYÍTÁS MÓDJÁRÓL ADOTT LEÍRÁSOK

1. Mondja, hogy húzd meg. Meghúztam a asszony lábát, pattogot kettét, here ment, begipszétik. Mankó néki ment ki.

2. Pisti, a Jozók, annak meg a farcsont kiment. Behozták, megníztem. Mondom a fiának, hogy fogd meg a lábát, addig húzd, amíg nem mondom, hogy elég. Alátettem a kezem, mikó oda ért a csukló ... vissza. Nem bír menni a vér, akkor nem lehet meggyógyítani. Akkor fázik, fáj, minden van.

3. Annyi érzés ké oda, hogy a csigolyákat ké tunni, hogy hun van a hiba. Akkó azt fokozatosan, lassan és visszamén a helire.

4. Fëre ment a nyaka, meghütötte, masszírozással helyre köl tenni. Nem bírják forgatni. Meg amikó én már felszabadítom a ereket, akkó még utána kenyegetni, akkor má gyógyul.

5. „Kenyekin is kigyit, mind egy nagy hólyag. Olyan mind a gennyes víz, mind mikor a seben gyin ki gennyes víz, akkó ott a bőr alatt. Szok a térdbe is. Van, akinek kihúzzák. Azt mondta az orvos, hogy azt neki operáni köl. Azt mondta, hogy ű még azt a dedátú meg nem kérdezi, addig nem. Vót ilyen a Pista bácsinak is. Vót, de nem akkora. Mit csinát? Burogatta, meg kenyegette... Elmút. Akkor í is ezt fogja csináni. Operáni azután is el lehet menni. Egyszé csak gyin, mondja, hogy kész, elmút, nincs.”

SÚLYOS FICAM HELYRETÉTELÉRŐL

„Addig húzd, még én nem mondom, hogy elég. No még egy kicsit... enged el, beugrott, ó, mondja, mennyive könnyebb... Lassan, ne lépj nagyon rá, vezessétek... Ha bevitték vóna a kórházba, akkó ott mindjá operának. Mer akkó lássák, hogy hogy van. De operációt nem nagyon tartom egészségesnek, mer a izom, a erek, ha egyszé megvágod valahun, ott má nincs kontakt többet. Mindjá fázik is, meg érzékennyebb.”

A HELYRETÉTEL MÓDJA

„Egyik így megfogja, hogy ne húzzuk itet. Neki szabadon köl lenni. Neked nem szabad húzni vissza a kezed! Neked lazán köl, nem szabad húzni. Én fog-nám a kezedet. Ópi mondja, hogy jobbra, balra, meg köl találni, hogy merre csúszott ki. Mer itt lent van a csukló... Ki kel annyira húzni, hogy kigyűjön. Akkó azt mondja nekem, hogy no, most engedd el. Mikor én elengedem, akkor í megleki és bentvan, és fájdalom néki. Mer arra mén, ha ellenkezőleg, akkó fájna. Pont arra köl húzni, amerre kijött.” (Gradicska Maris néni, Pista bácsi lánya mesélte el. Majdnem minden helyretételnél ő segédkezik.)

GYOMORKENÉS LEÍRÁSA

„A gyomrot here tenni elég nehéz. Mer a gyomor az olyan, hogy egyszé csak panaszkodik, hogy amit megeszik, nem emészt a gyomra. Leszáll, lassan leszáll a gyomor, és akkó nem dolgozik. Má orvosok próbáták inekciókka... Én meg aztat, amikó megnézem, hogy hun van lent, akkó fokozatosan. Nem egyformán, de leginkább egy felin szokott lenni. Akkó azt, amikó a kezemmel észreveszem, hogy hun van... Fokozatosan szépen visszanyomom a hártáyák közé. Fölkenyem. Átketém két-három nap. Begyógyul, és szépen tarsa a gyomrot. Ott marad.”

KAPCSOLATOK A KÖRNYÉK ORVOSAIVAL

A falusi gyógyítókat a hivatalos orvostudomány képviselői nem minden esetben ismerik el. Gyógyítási tevékenységük miatt tudnak egymásról, pácienseik sokszor azonosak. Kapcsolatba kerülésük szinte elkerülhetetlen. Pista bácsinak vannak jó és rossz tapasztalatai is a faluba került vagy a hozzá eljutott orvosokkal kapcsolatban.

A hatvanas években került Bácskertesre Mutibarić doktor. Egy alkalommal egyik falusi asszony leesett a motorkerékpárjáról. Elvitték Pista bácsihoz, de „próbátuk itt a gangon, hogy segítsünk. Elájút. Akkó a Pistivá a orvoshó. Akkó a orvos mindjá akarta lábbá. Jaj, csak úgy ne. Akkó megmutattam neki. Láтта, hogy nem lábbá kel. Fiatal orvos vót akkó. Fiatal, kezdé, legény vót. Amikor ijen baj vót utánna, akkó má gyütt értem. Én engettem neki, de montam, hogy hogy csinája.”

A falu orvosa volt sokáig a Viatórisz doktor. „Az nem engedte. Mikor feljelentette, meg hivatta a Kézsegházára. Megszokta, ugye, a falu Apit. Osz amikó ment valaki hozzá, akkó má mondta: Vót a Gradicskáná?” – meséli a „mester” lánya.

A faluban dolgozott a 2000-es évek elején dr. Keszeg. Pista bácsi szomszédságában volt a rendelője. „Hát, kicsit hitetlen vót. Az is focizott is. Mosojgott,

mondja apinak, hogy fáj neki a lába. De nem mondja meg, mellik... Ej, mikó odakapott. Végighúztam így a kezem a egyiken, ez nem. Végighúztam a kezem a másikon, elkezdett klofföni a kezem és forró vót. Megfogtam azt a helet, hát úgy felugrott. Előtte nem hitte el.”

Egy – a zombori kórházban dolgozó – orvosismerőse is becsüli Pista bácsi tudását, mert látta gyógyítás közben. „Doktor Vukovics nem is egyszer mondta, hogy csak vóna minden faluba egy Pista bácsi.”

BEFEJEZÉS

A faluban korábban is voltak gyógyító asszonyok. Most már csak Gyúró Örzse nénire emlékeznek. A csontrakáshoz értett, csak nem volt erős a keze. Meg Boga Örzse néni is tudott kenni. Az Orvos Kata néni is értett valami hasonlóhoz. Tehát ezt a fajta gyógyítást korábban is alkalmazták ebben a közösségben, s Pista bácsi tudása így nem lehetett idegen.

A falu gyógyító hagyományában fontos szerepet tölt be ma is. Igaz, vannak, akik még hitetlenkedve fogadják ezt a tudást. „Azok elhiszik legjobban, akik bajba vannak, és utána jó nekik.” Szinte nincs olyan család a faluban, amelyiknek valamelyik tagját ne gyógyította volna. Akár a legfiatalabb generációt nézzük (csecsemők vállát is rakta már helyre), vagy az idősebbeket (82 éves volt az, akinek a közelmúltban igazította helyre a vállát), mindenhol akad olyan, aki hálás a gyógyító mozdulatért. Pista bácsi semmit nem kér a gyógyításért, mégis sokszor visznek neki ajándékot. „Ekkora fagyaszott halat hoztak. Mer azt mondja, hogy attú vót neki, mer mindég pecázott. Így ké tartani a nyelet, osz sokat tartotta a nyelet, osz... megerétette a kezit.” Ez az ajándékozás már-már hasonlít a kegyhelyeken történt gyógyulásokért járó offerek adományozásához.

PISTA BÁCSI A SAJÁT GYÓGYÍTÁSÁRÓL:

„Soha senkinek nem montam, hogy nem. Ha éccaka elgyittek félketeni. Së aszt nem montam, hogy fizessën, së aszt, hogy nem fogom. Ez a életëmbe el vót határozva, hogy sënkinék nem fogom. Ha hogy fárat vótam, mëg éccaka, eszt nem. Ez a ketté bennem marat.”

JEGYZETEK

¹ Ébner Sándor, 1931, 146.

² Hála József, 1993. 40.

³ Néprajzi Lexikon II. 363–365.

⁴ szerb, nesposoban = nem alkalmas

⁵ szerb, dobro = jó

⁶ szerb, stalno nesposoban = állandóan alkalmatlan

⁶ hurcóták = vitték

IRODALOM

- BERDE Károly
1940 A magyar nép dermatológiája
Budapest
- ÉBNER Sándor
1931 A zselici „csontrakók” és „öntőasszonyok”
Ethnographia, 146–148.
- GÉMES Balázs
1979 A népi orvosláskutatás aktuális problémái.
In: Antall József–Buzinkay Géza szerk.: Népi gyógyítás Magyarországon, Orvostörténeti Közlemények, Budapest
- GRYNAEUS Tamás
1971 Népi orvoslás. In: JUHÁSZ Antal (szerk.) Tápé története és néprajza
1974 Bács megyei gyógyító szokások és hiedelmek
Cumania II., 229–237.
1993 Nagy Pálné, a hadikfalvi gyógyítóasszony. In Móra Ferenc Múzeum
Évkönyve 1991/92./ I., Szeged 95–144.
2005 Népi gyógyászat – egyetemi előadások jegyzetei
- KÓTYUK Erzsébet
2000 A népi gyógyítás hagyományai – egy kárpátaljai magyar faluban.
Európai Folklorintézet – Osiris
Budapest
- OLÁH Andor
1965 Egy orosházi kenőasszony tudománya
Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve, 1963–64.
Orosháza
- PAPP Árpád–RAFFAI Judit–TERBÓCS Attila (szerk.)
2002 A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza (CD és kommentárkötet)
Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Szabadka
- PÓCS Éva
1979 A népi gyógyászat és a néphit kutatásának határterületei.
In: Antall József–Buzinkay Géza szerk.: Népi gyógyítás Magyarországon, Orvostörténeti Közlemények, Budapest
- SZENDREY Zsigmond–SZENDREY Ákos (szerk.)
é. n. Magyarság néprajza II. (betegség, gyógyítás)
- VAJKAI Aurél
1936 Rándulás és mérés
Ethnographia, 294–298.
1938 Az ősi javas ember
Ethnographia 346–373.
1948 A magyar népi orvoslás kutatása
Budapest

Papp János

A CSORVÁSI LAKODALMAS

BEVEZETÉS

A népek, tájegységek megismerésének sokféle módja van. Ez a közhelynek számító megállapítás akkor is igaz, ha a magyar anyanyelvű népesség egymáshoz közeledését, közelítését vizsgáljuk. Tapasztalatok szerint a sport és a kultúra, mint tevékenységi keret adja a megismerés, az ismerkedés legkézenfekvőbb formáit. A Kárpát-medencében élő magyarság összetartozásának, gyökereinek és hagyományainak bemutatására vállalkoztak tizenöt évvel ezelőtt Csorváson, amikor útjára indították a *Gasztronómiai Napok* elnevezésű lakodalmas rendezvénysorozatot.

Jelen cikk írója arra tesz kísérletet, hogy bemutassa egy helyi rendezvény, a *Csorvási Lakodalmas*, miként jeleníti meg a kulturális földrajz egy-egy elemét. A turisztikai program résztvevői életmódjukban, szokásaikban, hagyományápolásuk módjában sokféle kulturális jellegzetességet hordoznak. Ezen a rendezvényen a lakodalomhoz kapcsolódó gasztronómiai szokások, viseletek, zenei motívumok sokszínűsége jelenik meg.

Az írás első részében a kulturális teret mutatom be, majd a konkrét esemény leírása, területi kapcsolatrendszere következik, s végül a rendezvény társadalmi kihatásait érzékeltetem.

Munkám során a csorvási Általános Művelődési Központ versenykiírására, a lakodalmasról készített statisztikai adatokra, s csorvási lévén személyes tapasztalataimra támaszkodtam.

A HELYSZÍN BEMUTATÁSA

„*Csorvás* település gyökereit keresve egészen a 18. századig kell visszautaznunk az időben. Az első népszámlálási adatok 1870-re nyúlnak vissza. Ekkor 2265 volt a lakosság száma. Megélhetésüket a mezőgazdaság biztosította. A legjelentősebb ipari üzem is ezzel kapcsolatos, egy gőzmalom volt. Egy székenyén élő dolgozós közösség alakult ki Délkelet-Magyarországon. Az emberek itt mindig keményen dolgoztak és dolgoznak napjainkban is, hogy biztosítsák megélhetésüket.”¹

Jelenleg is ez a fő szempont: milyen módon tudja a település munkával és ezáltal, kenyérkereseti lehetőséggel ellátni lakóit.

Magyarország kistájainak katasztere alapján a település környéke az Alföld nagytáján (makrorégió) belül a Körös–Maros köze középtájba (mezorégió), a Békés-Csanádi-hát kistájcsoporthoz (szubrégió) és a Békési-hát kistájba (mikrorégió) sorolható. Területe 9018 ha. Lakónépessége 5684 fő (2006).

Csorvás – 2005. augusztus 20-a óta – város Budapesttől 210 km-re, Békés megyében, a Debrecen és Szeged között húzódó 47-es számú főközlekedési út és a Békéscsaba–Szeged-vasútvonal mellett helyezkedik el. Az orosházi kistérséghez tartozik, emellett sok szállal kötődik a megyeszékhelyhez, Békéscsabához. Kapcsolatai átnyúlnak Gyula és környéke, Mezőhegyes, Tótkomlós és környéke, Szarvas és környéke téregyütteshez. A megközelíthetősége, a környezettel való kapcsolatteremtés lehetősége, az úthálózat (fő- és mellékutak) jónak mondhatók.

A Csorvási Nemzetközi Lakodalmas Gasztronómiai Napok, hétköznapi néven a Csorvási Lakodalmas 2001 júliusában indult útjára, az akkori nagyközségi önkormányzat kezdeményezésére.

Csorváson több olyan rendezvényt tartanak évek óta, amely regionális, országos, sőt határon túli vonzerővel rendelkezik. Ilyenek: nemzetközi népzenei verseny, Kárpát-medencei aratóverseny.

A Csorvási Nemzetközi Lakodalmas Gasztronómiai Napok rendezvényeit elsősorban a dél-alföldi régió lakosainak kínálják. Másodsorban a Gyulán, Békéscsabán, Orosházán, Gyopároson és a Szarvason nyaraló, szabadidejüket töltő turistáknak. A harmadik célcsoport a határon túli magyar népesség: a vajdasági, erdélyi, kárpátaljai és a felvidéki magyarok.

A rendezvény célja a résztvevők megismertetése a települések, a tájegységek, a nemzetiségek jellegzetes lakodalmas ételleivel, mindehhez látványos külsőségeket a lakodalmas hagyományok bemutatása teremt. A cél elérését csapatversenyen valósítják meg, ahol a benevezettek „főzőtudományukat”, élő népművészetük szokásait mutatják be.

A RENDEZVÉNY PROGRAMJA

A Csorvási Lakodalmas kétnapos rendezvény, amelyet minden évben, július utolsó szombatján és vasárnapján rendeznek meg. A régióban egyedülálló turisztikai látnivaló. Vonzerejét a gasztronómiai különlegesség, a látvány, a hagyományápolás adja. A felmérések szerint mintegy 5000 belföldi és 500 külföldi látogató tekinti meg a lakodalmast.

A vendégek mellett a versenyzők száma is jelentős, ők elsősorban a dél-alföldi régióból érkeznek, de a Felvidékről, Erdélyből, Vajdaságból és Kárpátaljáról is beneveztek csoportok. Szlovákiából Diószeg, Galánta, Romániából Sepsiszentgyörgy, Uzon, *Vajdaságból Zenta, Felsőhegy, Szaján, Orompart,*

Kanizsa, Ukrajnából Nagydobrony csapatai mutatták be gasztronómiai és lakodalmi szokásaikat, kultúrájukat. Évről évre többen látogatják a programot, s a versenyző csapatok száma is folyamatosan növekszik.

A Csorvási Nemzetközi Lakodalmas Gasztronómiai Napok egyik része a gasztronómiai verseny. Ennek keretében 3 fős csapatoknak 20 fő részére kétfogásos lakodalmi ételt kell készíteni és az ünnepi asztalt 5 főre megteríteni. A szükséges nyersanyagot a rendezők adják. Másik része a lakodalmas zenekarok versenye, harmadik pedig a vőfélyek vetélkedője.

A zenekarok a vőfélyek közreműködésével – lakóhelyük szokásai szerint –, felkért menyasszonyokat és vőlegényeket kísérik a település különböző pontjairól. A „násznap” általában a versenyzőkkel érkezik, s tájegységükre jellemző viseletben vonul a zenekar után. Sokszor csatlakozik hozzájuk egy-egy alkalmi „szimpatizáns”, mindez fokozza a nézők hangulatát. A vonuló vendégsereg hangos bekiabálásai, rigmusai szórakoztatják a közönséget. Külön figyelmet kap a vőfélyek eltérő menyasszony-búcsúztatói, kikérései, mondókái.

A zsűri együtt értékeli a gasztronómiát, a zenekart, a vőfélyt.

Csatlakozó programokat is szerveznek ilyenkor:

- leány-legénybúcsúztató, ágyvitel
- esküvői fotók kiállítása
- menyasszonyi ruhák bemutatója
- népművészeti kirakodó vásár
- 50-55-60 éve házasságot kötött idős emberek köszöntése
- élő koncert
- lakodalmas vacsora
- a győztesek gálaműsora.

A rendezvény keretében manapság már „valós” házasságkötésre is sor kerül.

Az esemény megmozgatja a település lakosságának jelentős részét. Minden program a szabadban van. A menet az utcákon járva jó hangulatot kelt. A vendégek az iskola udvarán fedett sátrakban fogyaszthatják el a lakodalmas ételeket, melyeket a karnyújtásnyira levő kézilabdapálya mentén főznek szabad tűzön. A rendezvény látogatása ingyenes, de az ételért, italért fizetni kell.

A LAKODALMAS TÉRSÉGI HATÁSA

Az elmúlt évek tapasztalata azt mutatja, hogy vannak, akik a Csorvási Nemzetközi Lakodalmas Gasztronómiai Napokat az attraktivitás miatt, míg mások a gasztronómiáért látogatják. A térségben ezt a rendezvényt már „jegyzik” a turisztikai programok ajánlói.

Az idelátogatók zöme még a régióból érkezik, ám sokan jöttek az ország messzi helyeiről is. Pápáról, Diósgyőrből csapatot is neveztek a versenyre.

A fotókiállítás vonzotta a művészeket, akik más régióban élő családtagjaikat is magukkal hozták erre a napra.

Nemzetközi érdeklődés is kimutatható, hiszen a határon túli magyar csapatok mellett egyéb kulturális hagyományt bemutató (szőtteskészítő, hímző) kísérők is csatlakoztak versenyzőikhez. Csorvás a Kárpát-medencei magyarság találkozóhelye lett erre a két napra.

A rendezvény gazdaságra gyakorolt hatása is mérhető. A lakodalmas jellegénél fogva a vendéglátásban érdekeltek számára hozott forintosítható hasznot. A két nap alatt minegy ötezer ember fordult meg a helyszínen, s fogyasztott. A gasztronómiai program nyersanyagait a helyi kereskedelmi forgalomban vásárolták meg, zömében östermelőktől.

Jelentős bevételhez jutottak a településen élő és dolgozó kézművesek, főleg népi iparművészek. Hozzájuk csatlakozva máshonnan érkező kiállítók, vásárlók is nagy forgalmat bonyolíthattak le.

A külföldi csoportok és a távolabbról érkezők a csekély számú helyi szálláshelykínálat miatt a térségben (Orosháza, Békéscsaba, Mezőhegyes) a kereskedelmi szálláshelyeken jelentek meg fizetőképes vásárlóként.

Zsótér Brigitta írja erről térségről: „Az alföldi táj szépsége, az erdők, a vadászati lehetőségek, a ló- és a lovasturizmus, valamint az agrártörténeti emlékek sokasága mindazok számára vonzóvá teszi Mezőhegyest, akik szeretik a természetet és a csendes nyugalmat.”²

Ugyancsak a messzebről érkezőknek szerveztek kirándulásokat Gyopárosfürdőre, Ópusztaszerre. Ők ezeken a helyeken vettek igénybe különböző szolgáltatásokat.

A visszatérő turisztikai vonzerővel bíró esemény hatására javult a helyi vendéglátás színvonala, nőtt a lakosság turisztikai vállalkozó kedve. Erősödött a házi ipar, a textildolgozás, a szőtteskészítés.

ZÁRSZÓ

A Csorvási Lakodalmas szélesítette a kulturális teret. A látogatók és a versenyzők betekintheztek egymás lakodalmi, gasztronómiai, népviseleti és területi kultúrájába. Emellett a diszlokációs kultúra terjedése is érzékelhető, hiszen az egymástól ellesett ételkülönlegességeket kipróbálják lakóhelyükön. Arra is van példa, hogy meghívják egymás kísérő zenekarait településük rendezvényeire. Több régióban hasonló lakodalmas ünnepeket tartanak, melyeken a földrajzi tér más és más társadalmi kultúrája jelenik meg.

A lakodalmas napok által a határon túli magyar ajkú lakosság anyanemzetéhez való kötődése, ragaszkodása is kiteljesedik. Az egy nyelvet beszélők természetes összetartozását erősíti a hagyományok bemutatása, módosulásának megjelenítése a nemes, szórakoztató kulturális versenyen.

Végül egy fontos dolog: itt mindenki szórakozik, barátkozik, feltöltődik.

JEGYZETEK

¹ Papp 2006.

² Zsótér 2006.

IRODALOM

PAPP János

2006

ex litt. Csorvás település történetének fontosabb mozzanatai a tatárjárástól napjainkig. V. Alföldi Tudományos Tájgazdálkodási Napok. Mezőtúr, 2006. október 26–27.

ZSÓTÉR Brigitta

2006

Turizmus Mezőhegyesen. A Hotel Nonius bemutatása. Európai Unió Kutatási és Oktatási Projektek Napja. Hódmezővásárhely, 2006. 10. 06. (szerk.) Dr. Gál József, Delfin Computer Informatikai Zrt. ISBN 963-06-1269-0, ISBN 978-963-06-1269-2

EGY KÖNYV, AMELY MÁR BEJUTOTT EURÓPÁBA

*Bozóki Antal: Európai integrációs lexikon. Forum Könyvkiadó,
Újvidék, 2007*

Szívós munkának hatalmas eredménye ez a könyv, amely az európai integráció 60. és az Európai Unió 50. évfordulója alkalmából jut el az olvasókhoz. Mondhatjuk sajátos – modern – formában: nyomtatott részből és CD-ből áll. Az első rész az európai integráció történelmét foglalja össze. (Ahogy ezzel a résszel kapcsolatban írta a könyv egyik recenzense, Pálics Márta: „Az európai integráció 60 éves történelmének áttekintésével megértjük, mit is jelent ma az Európai Unió, mennyi energia, idő és fáradtság, de elsősorban idealizmus kellett ahhoz, hogy az évszázadokon, de inkább évezredekén át szinte megszakítás nélkül, folyó háborúzás és a XX. század két borzalmas világégése után kialakulhasson”.) A második rész az Európai Unió legfontosabb okmányait tartalmazza, a harmadik az Európai Unió és Szerbia kapcsolatának okmányait, a negyedik az európai integráció további folyamatával kapcsolatos elképzeléseket, az ötödik a Phare-program kapcsán leggyakrabban előforduló angol szavakat és kifejezéseket, a hatodik pedig a Phare-programmal kapcsolatban leggyakrabban előforduló magyar szavakat és kifejezéseket. Az könyvhöz mellékelte CD a tulajdonképpeni lexikon. Ahogy a szerző a könyv előszavában fogalmaz: „rövidebb-hosszabb szócikkekben az Európai Unióval, de a többi európai szervezettel és integrációs intézménnyel kapcsolatos fogalmakat” tartalmazza, és még közel 300 fényképet, logót és táblázatot.

Bozóki Antalnak ez a műve impozáns eredménye annak a tevékenységnek, amellyel a vajdasági magyar szellemi életnek már néhány képviselője elképesztett bennünket, akik ezt a munkát figyelemmel kísérik. Az utóbbi években ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy a vajdasági magyaroknak egy időben az egész magyar kultúrában és irodalomban forradalmi újításokat, új területeknek a meghódítását, a világ változásait közvetítő modernséget meghonosító vívmányokat, új utakat nyitó kísérletezést hozó korszakának letűnése után (amihez nemcsak az itteni elvándorlás és az itteni elszegényedés járult hozzá, hanem a vajdasági magyaroknak az összmagyarságon belüli eltolódása, eljelentéktelenedése is hozzájárult), a vajdasági magyar értelmiség csak hihetetlen méretű munkával alkothat a tartomány határain túlnövő értékeket. Így születtek meg egymás után azok a lexikonok, amelyeket egyetlen ember hozott létre, holott máshol egész

intézmények, a munkacsoportok tucatjai munkájának eredményeként készülnek. Ebben a sorozatban is kiemelkedő munka Bozóki Antal kötete. Elképzelni is nehéz, hogy egyetlen ember összegyűjt több mint ezer címszót, azok mindegyikét három – magyar, angol és szerb – nyelven, azok mindegyikére megadja az alapvető meghatározást, mellékeli a szükséges történelmi visszapillantást, összegezi a legfrissebb fejleményeket, és összegyűjt mindent, amit velük kapcsolatban tudni kell. És ezt még tetézni tudja azzal, hogy majdnem ezer rövidítésnek adja meg a meghatározását. Az egészet a legfontosabb szövegek mellékelésével is ki tudja egészíteni.

Az már csak mellékes körülmény, hogy ezt a munkát Bozóki szándékosan és tudatosan nehezítette is önmaga számára azzal, hogy a magyar lexikon- és szótárkészítésben nem alkalmazott megoldást választott. A címszavak ábécé szerinti felsorakoztatásában nemcsak az *a* és az *á*, az *e* és az *é* betűt veszi külön, hogy csak az *a* illetve *e* betűs címszavak után vegye sorra az *á*, illetve *é* betűs címszavakat, hanem az *o* és az *ó* betűt is megkülönbözteti, hogy az *ós* címszavak az *o* betűsek után következzenek.

Ennek a szívos, kitartó munkának az eredménye az európai integrációnak olyan lexikona, amelyre büszke lehetne bármelyik, nálunk gazdagabb ország fejlettebb könyvkiadása is. Természetes, hogy ez a mű magán viseli a szerző egyéniségének nyomait. Már abban is, hogy mely címszavakat választott, azokkal kapcsolatban mit emel ki, a magyarázatot milyen méretűre és milyen fogalmakra szabja, hogy a – kötelezően leghosszabb címszavakat leszámítva – mit milyen részletesen tárgyal. Azt is csak erényként kell értelmeznünk, hogy a lexikonnak megvan a „couleur locale”-je. Olyan címszavakat is az európai integráció fogalomköréhez sorol, amelyet más környezetben talán nem vennének. (Például a daytoni egyezményt.) Főképp abban, hogy a mellékelt fontos európai okmányok közé odasorolja a vajdasági magyarok helyzetével kapcsolatos állásfoglalásokat is. Mint amilyen az Európai Parlament 2004. szeptember 16-i állásfoglalása a kisebbségek vajdasági zaklatásával kapcsolatban vagy az Európai Parlament 2005. szeptember 29-i állásfoglalása a vajdasági magyarok helyzetével kapcsolatban. De még az Európai Unió és Szerbia viszonyával kapcsolatban is külön kiemeli a kisebbségi kérdések megoldásával kapcsolatos európai elvárásokat, és szól arról a nemzetközi tanácskozásról, amelyen Vajdaság és az EU bővítése címmel azt taglalták, hogy tartományunk milyen helyet kap Szerbia euróatlanti integrációjában. A könyvnek ilyen vonatkozásai miatt írhatta az előszóban Becsey Zsolt, az Európai Parlament magyarországi képviselője: „Reméljük, hogy mind Szerbiában, mind az Európai Unióban létrejönnek olyan viszonyok, amelyek révén a vajdasági magyarság is szülőhelyén válhat európai polgárrá, miközben Szerbia más népei is részt tudnak venni ebben az izgalmas közös európai vállalkozásban”. (Csak mellékesen utalnánk arra, hogy az előszó megírására vállalkozó európai parlamenti képviselő így vélekedik e könyv szerzőjéről: „A szerző számtalan publikációban bizonyította, hogy jogi jártassága

alapján képes szélesebb értelemben vett kutatási és publikációs tevékenységre is, szakmájának elismert tekintélye.”)

Ezeztől a sajátosságoktól függetlenül ennek a hihetetlen munkának a kezünkben tartott eredménye egy születő új világ előhírnöke akar lenni, erre a most alakuló világra akar bennünket felkészíteni, azt akarja számunkra megkönnyíteni, hogy eligazodjunk, otthonosabban mozogjunk ebben a világban. Mert ma még el sem tudjuk képzelni, hogy az európai integrációba való bekapcsolódás holnaptól milyen nagy változásokat visz az életünkbe. Ezzel az integrációval szemben lehetnek kételyek, lehetnek kifogások, még vannak tisztázatlan dolgok. Lehet, sokan elítélendőnek tartják, hogy már holnap a sikeres gazdálkodásnál fontosabb lesz az, hogy pályázni tudjunk az Európai Unióban. Biztosan szül némi elégedetlenséget, hogy a pályázatoktól, központi pénzeiktől függés erősíti azt a koldus lelkületet, amely a rendszerváltás után annyira eluralkodott ezekben az országokban, főképp olyan nagyméretűvé vált az elszegényedett Vajdaságban. Biztos, hogy a világ már változtatni akar azon, hogy az Európai Unióban minden tehén napi 2 eurós támogatást kap, amikor a világ lakosságának jó egyharmada napi 2 eurónál kisebb összegből tengődik. Ettől függetlenül erre a világra fel kell készülni, főképp pedig számolni kell azzal, hogy ez a világ megváltoztatja mindennapi életünket. Elég csak arra gondolkodni, hogy letűnik az a világ, amelyben nemcsak a nemzeti kormányok, hanem a helyi kiskirályok – hatalmasságok és bürokraták – szabják meg életünket. Hogy kialakuljon egy világ, amelyet megszabott és szigorúan ellenőrzött rend, általános érvényű szabályok határoznak meg.

Ebben az új világban már a világ iránti más viszonyra, a tudásnak és az alkalmazkodóképességnek más formáira, az eddigitől eltérő értékrendre, a verseny új módszereire, egészen újszerű hozzáállásra lesz szükség. Erre az új világra akar bennünket felkészíteni Bozóki műve, hogy európaibbá tegyen bennünket, „Európa-jártasságot” kölcsönözzön mindannyiunknak. Hogy mire ez a világ nálunk is beköszönt, ne legyenek ismeretlenek ezek a dolgok.

Végül összegezés helyett hadd idezzünk két megállapítást a könyv előszavából. Az egyiket maga a szerző írta le: „Reméljük, hogy a lexikon - esetleges hiányosságai ellenére is – hasznos segítsége lesz az európai integrációs folyamat iránt érdeklődőknek és értékes információkat nyújt nemcsak azoknak, akiket a nemzetközi jogtudomány érdekel.” A másik pedig Becsey Zsolttól származik: „Ez a mű úttörő lesz a maga nemében. Bár az európai integrációról könyvtárnyi elemzést írtak már, de még nem született olyan mű, amelyet a vajdasági magyarok szemszögéből, jól és könnyen hasznosíthatóan publikáltak volna. Ez a magyar nyelvű munka sokat segíthet azoknak a középiskolásoknak, egyetemistáknak, érdeklődőknek és kutatóknak, akik egyszerre akarják látni az európai integráció történetét és a szerb–EU-viszony legfontosabb dokumentumait, különös tekintettel a vajdasági magyarok helyzetére.”

Bálint István

SZERKESZTŐSÉGI KÖZLEMÉNY

Folyóiratunk következő számától, a szerkesztőbizottság döntése értelmében, a tudományos folyóiratok arculatához igazodik, ami annyit jelent, hogy küllemében, illetve a közölt írások prezentálásában megfelelő változásokat eszközöl. A tartalomjegyzéket magyar, szerb és angol nyelven hozzuk, a közölt írásokat, tanulmányokat pedig ETO-számozással, kulcsszavakkal és rövid, 10–12 soros angol nyelvű összefoglalóval látjuk el.

Ennek megfelelően arra kérjük mostani és leendő munkatársainkat, hogy az elkövetkezőkben digitális formában (e-mailben vagy floppyrezen) küldjék írsaikat, szövegfájlban (doc., txt.), az esetleges képeket vagy illusztrációkat pedig tiff-formátumban (300 dpi). Az írásokhoz, tanulmányokhoz mellékeljenek 5–10 kulcsszavat és rövid, 10–12 soros, magyar nyelvű összefoglalót (rezümét). Az írások terjedelme legfeljebb 25–30 gépelt oldal lehet (12-es vagy 14-es betűnagysággal, egy oldalon 30 sor). E-mail elérhetőségünk: forumkk@eunet.yu

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

008 (05)

LÉTÜNK : társadalom, tudomány, kultúra / Fő- és felelős szerkesztő Németh Ferenc. –
1. évf., 1. sz. (1971)–.
Újvidék : Forum Könyvkiadó Közvállalat, 1971 –.– 23 cm.

Évente négy szám
ISSN 0350-4158

COBISS.SR-ID 4664578

LÉTÜNK – társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. – Megjelenik negyedévenként. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvállalat. Ügyvezető igazgató: Bordás Győző. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu. – Szerkesztőségi fogadóóra pénteken 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a JP Forum – Izdavačka delatnost 840–848668–83-as zsíroszámlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 26–09914–742131–00–04–820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Létünk nevét. – Előfizetési díj 2007-re belföldön 440 dinár. Egyes szám ára 120 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 20 EUR – Készült a Magyar Szó Kft. Forum Nvomidaiában. Újvidéken. – YU ISSN 0350–4158